

ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

МАНАЙЛО-ПРИХОДЬКО РЕНАТА ЮРІЇВНА

УДК 329 .1/6-027.541 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР РОЗВИТКУ ТА
ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути і процеси

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Манайло-Приходько Р.Ю.

Науковий керівник: Остапеч Юрій Олександрович, доктор політичних наук,
доцент.

Ужгород – 2018

Анотація

Манайло-Приходько Р.Ю. Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02. – політичні інститути і процеси. – ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – Ужгород, 2018; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2018.

У дисертації проаналізовано особливості регіонального структурування партійної системи України. Сформульовано методологічний інструментарій для вивчення регіонального розвитку і функціонування партійної системи України. Така багаторівнева модель включає: методологію аналізу партійних систем у перехідних суспільствах; концепт демократичних переходів і неопатримоніалізму; методологію вивчення націоналізації партійних систем та регіональних партій; емпіричні методи дослідження політичних партій і партійних систем;

Запропоновано періодизацію партійної системи України, критерієм якої обрано електоральні цикли, що включають президентські, парламентські та місцеві вибори. Виходячи з обраного критерію, вирізнили такі періоди: 1) 1991–2004 рр.; 2) 2004–2014 рр.; 3) починаючи від 2014 р. У рамках окреслених періодів проаналізовано регіональні особливості партійного структурування в Україні.

Висвітлено особливості процесу націоналізації партійної системи та окреслені причини виникнення регіональних політичних партій. Запропоновано таку конфігурацію партійної структури на регіональному рівні: 1) загальнонаціональні парламентські політичні партії; 2) загальнонаціональні непарламентські партії; 3) регіональні партії; 4) субрегіональні партії, які діють в межах однієї чи декількох областей: а) політичні партії одного/декількох одномандатних виборчих округів; б) локальні партії, які ситуативно використовуються місцевими політиками для

забезпечення електоральної підтримки на виборах до органів місцевого самоврядування (обласні, районні, місцеві ради).

Досліджено регіональний вимір партійної системи України у межах загальнонаціональних виборчих циклів 1994–2004 рр. Показано вплив на конфігурацію регіональної партійної структури установчих виборів, парламентських та місцевих виборів 1998 та 2002 рр. Констатовано актуалізацію і домінуючий вплив соціокультурного поділу на формат партійної системи за результатами парламентських виборів 2002 р.

Удосконалено пропозиції стосовно покращення нормативно-правової основи діяльності українських політичних партій і виборчого законодавства, сутність яких полягає у дозволі реєструвати партії національних меншин та регіональні партії; запровадженні пропорційної виборчої системи відкритих регіональних списків, яка сприятиме розвитку потужних регіональних партійних структур загальнонаціональних партій; встановленні додаткового виборчого бар'єра, що сприятиме націоналізації партійної системи в 1 % голосів виборців у всіх регіонах України.

Уточнено теоретико-практичні аспекти співвідношення понять «регіональна партія», «багаторівнева партія», «субнаціональна партія»; запропоновано використовувати їх як синоніми для аналізу регіональних структур партійної системи України. Водночас відмінним від них вважати поняття «регіоналістська партія», головними ознаками якого є партикуляристська ідеологія і територіальна обмеженість впливу.

Охарактеризовано регіоналізацію партійного впливу у контексті суспільно-політичних процесів упродовж 2004–2015 рр. Продемонстровано зміну балансів партійного впливу в регіонах України у 2004–2007 рр., 2010–2012 рр., 2014–2015 рр. Окреслено сучасний стан, перспективи і тенденції розвитку регіональних партійних структур. Констатовано, що основними типами партій, які утворюють українську партійну систему, є такі: провідні парламентські партії; «старі» партійні бренди; популістські партії; регіональні партії; субрегіональні партії; партії національних меншин;

мілітаризовані партії; партії громадянських ініціатив; «нові» партійні утворення фінансово-промислових груп.

Набули подальшого розвитку методологія розрахунку евклідової відстані, індекс націоналізації партійної системи, індекси ефективної кількості партій, фракційності, усталеності партійних уподобань, диспропорційності для виміру особливостей функціонування та розвитку регіональних партійних структур.

Практичне значення отриманих результатів полягає у розробці динамічної, здатної до адаптації дослідницької моделі для вивчення особливостей регіонального розвитку й функціонування партійної системи України.

Результати дослідження можуть бути використані: для подальшої наукової розробки теорії політичних партій та партійних систем; органами державної влади та місцевого самоврядування в їхній політичній практиці; представниками політичних партій і громадських організацій для вдосконалення їхньої роботи з громадянами; у навчальному процесі у вищих навчальних закладах.

Отримані висновки й положення дисертаційної роботи апробованні у виступах на науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Регіональна політика: законодавче регулювання та практична реалізація» (м. Київ, КНУБА, 24–25 листопада 2015 р.); Міжнародній науковій конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (м. Львів, 8 жовтня 2016 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри» (м. Івано-Франківськ, 12–13 жовтня 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Україна – ЄС: двосторонні відносини у контексті загострення гібридної війни, конфлікту політик пам'яті та забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 03 травня 2018 р.); VII Всеукраїнських політологічних читаннях імені професора

Богдана Яроша (м. Луцьк, 26 квітня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції: «Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи» (м. Чернівці, 19 квітня 2018 р.).

Основні положення дисертаційної роботи відображено в 13 публікаціях: 6 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях України з політичних наук, 1 статті у періодичних наукових виданнях інших держав, 6 у матеріалах конференцій.

Ключові слова: Україна, партійна система України, націоналізація партійної системи, регіональні політичні партії, субрегіональні політичні партії, парламентські вибори, місцеві вибори, регіональна партійна структура.

Abstract

Manaylo-Prykhodko R.Y. Regional Dimension of the Development and Functioning of the Party System of Ukraine. – Manuscript copyright.

Thesis for a Candidate degree in political sciences, specialty 23.00.02. - political institutions and processes. – Uzhhorod National University. – Uzhhorod, 2018; Ivan Franko National University of Lviv. – Lviv, 2018.

The dissertation analyzes the characteristics of regional structuring of the party system of Ukraine. The methodological toolbox for the study of regional development and functioning of the party system of Ukraine has been formulated. This multilevel model includes: methodology for analyzing party systems in transitional societies; the concept of democratic transitions and non-patrimonialism; methodology for studying the nationalization of party systems and regional parties; empirical methods of research of political parties and party systems;

The periodization of the party system of Ukraine, the criterion for which electoral cycles, including presidential, parliamentary and local elections are chosen, has been proposed. Based on the chosen criterion, the following periods were distinguished: 1) 1991–2004; 2) 2004–2014; 3) since 2014. Within the

framework of the above-mentioned periods, the regional characteristics of party structuring in Ukraine have been analyzed.

The characteristics of the process of nationalization of the party system have been highlighted and the reasons for the emergence of regional political parties have been outlined. The following configuration of the party structure at the regional level has been proposed: 1) national parliamentary political parties; 2) national non-parliamentary parties; 3) regional parties; 4) subregional parties operating within one or more areas: a) political parties of one / several single-mandate constituencies; b) local parties that are situationally used by local politicians to secure electoral support at elections to local self-government bodies (oblast, rayon, local councils).

The regional dimension of the party system of Ukraine within the national election cycles of 1994–2004 has been investigated. The influence of the constituent elections, parliamentary and local elections in 1998 and 2002 on the configuration of the regional party structure has been displayed. The actualization and the dominant influence of the socio-cultural division on the format of the party system by the results of the 2002 parliamentary elections has been acknowledged.

The suggestions on improving the regulatory framework for the activities of Ukrainian political parties and electoral legislation have been improved, the essence of which is the permission to register parties of national minorities and regional parties; the introduction of a proportional electoral system of open regional lists that will facilitate the development of powerful regional party structures of national parties; establishment of an additional electoral threshold of 1% of popular vote in all regions of Ukraine, which shall facilitate the nationalization of the party system.

The theoretical and practical aspects of the correlation of the terms "regional party", "multilevel party", "subnational party" have been specified; it was suggested to use them as synonyms for the analysis of regional structures of the party system of Ukraine. At the same time, the term "regionalist party", the main

features of which are the particularistic ideology and the territorial limitations of influence, are considered to be different from them.

The regionalization of party influence in the context of socio-political processes during 2004–2015 has been characterized. Change in the balance of party influence in the regions of Ukraine in 2004–2007, 2010–2012, 2014–2015 has been demonstrated. The current state, prospects and development trends of the regional party structures have been outlined. It was stated that the main types of parties that form the Ukrainian party system are the following: leading parliamentary parties; "Old" party brands; populist parties; regional parties; subregional parties; parties of national minorities; militarized parties; parties of civil initiatives; "New" party formations of financial-industrial groups.

The methodology for calculating the Euclidean distance, the nationalization of the party system index, the indices of the effective number of parties, the fractionality, the firmness of party preferences, and disproportionality has been further developed in order to measure the specific features of the functioning and development of regional party structures.

The practical significance of the results is to develop a dynamic, adaptable research model for studying the characteristics of regional development and the functioning of the party system of Ukraine.

The results of the study can be used: for a further scientific development of the theory of political parties and party systems; by state authorities and local self-government bodies in their political practice; by representatives of political parties and public organizations to improve their work with citizens; in the educational process at higher educational institutions.

The obtained conclusions and the provisions of the thesis have been approbated in the speeches at such scientific and practical conferences: the International scientific and practical conference "Regional policy: legislative regulation and practical implementation" (Kiev, KNUCA, November 24-25, 2015); International Scientific Conference "Political Parties and Elections: Ukrainian and World Practices" (Lviv, October 8, 2016); All-Ukrainian scientific and practical

conference "Political processes of the present: global and regional dimensions" (Ivano-Frankivsk, October 12-13, 2017); All-Ukrainian scientific and practical conference "Ukraine-EU: Bilateral Relations in the Context of Escalation of the Hybrid War, Conflict of Politics of Memory and Protection of the Rights of National Minorities" (Uzhhorod, May 3, 2018); VII All-Ukrainian Political Science Readings named after Professor Bogdan Yarosh (Lutsk, April 26, 2018); International scientific and practical conference: "Development of political science: European practices and national perspectives "(Chernivtsi, April 19, 2018).

The main provisions of the thesis are reflected in 13 publications: 6 scientific articles published in specialized publications of Ukraine on political sciences, 1 article published in periodical scientific publications of other states, 6 in the proceedings of conferences.

Key words: Ukraine, party system of Ukraine, nationalization of the party system, regional political parties, subregional political parties, parliamentary elections, local elections, regional party structure.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати:

1. Манайло-Приходько Р. Вплив парламентських виборів 2014 року на конфігурацію партійної системи України. *Панорама політологічних студій*. Випуск 14. Рівне, 2014. С.236–243.
2. Манайло-Приходько Р. Феномен «регіональних» політичних партій в Україні. *Політікус*. 2016. № 2. С.93–98.
3. Манайло-Приходько Р. Націоналізація партійної системи України: методологія дослідження. *Регіональні студії*. 2017. № 1. С.34–39.
4. Манайло-Приходько Р. Характеристика рівня націоналізації партійної системи України за результатами парламентських виборів 2014 року. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. К.: «Видавництво «Гілея», 2017.

Випуск 119. С. 367–372.

5. Манайло-Приходько Р. Вплив «установчих» виборів на еволюцію партійної системи України. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. К.: «Видавництво «Гілея», 2018. Випуск 135. С.362–367.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Манайло-Приходько Р., Остапеч Ю. Місцеві вибори 2015 року: загальнонаціональний та регіональний вимір (на прикладі Закарпатської області). *Регіональна політика: законодавче регулювання та практична реалізація: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 24–25 листопада 2015 року) / Мін-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т будівн. і архіт-ри та ін.* Київ–Тернопіль: «Карт-Бланш», 2015. С. 406–414.
7. Манайло-Приходько Р. Географія партійного впливу в Україні: феномен регіональних політичних партій. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики: збірник статей і тез за результатами наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 8 жовтня 2016 року / За заг. ред. А.Романюка.* Львів: Простір-М, 2017. С. 218–227.
8. Манайло-Приходько Р. Націоналізація партійної системи. *Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м.Івано-Франківськ, 12-13 жовтня, 2017 р.).* Івано-Франківськ, 2017. С. 50–55.
9. Манайло-Приходько Р. Вплив електорального циклу 2010–2012 років на загальнонаціональний формат та регіональну конфігурацію партійної системи України. *Політологічні читання імені професора Богдана Яроша. Збірник наукових праць.* Луцьк: Вежа-Друк, 2018. С.81–89.
10. Манайло-Приходько Р. Регіональні особливості структурування партійного простору України за результатами установчих виборів. *Матеріали науково-практичної конференції Україна–ЄС: двосторонні відносини у контексті загострення гібридної війни, конфлікту політик пам'яті та забезпечення*

прав національних меншин (3 травня 2018 року, м. Ужгород). Ужгород, 2018. С.151–158.

11. Манайло-Приходько Р., Остапець Ю. Типові чи девіантні: розрахунок евклідової відстані для аналізу особливостей регіонального голосування в Україні на парламентських виборах 1998–2014 рр. *Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції*. Чернівці: Букрек, 2018. С.77–83.

Наукові праці, які додатково відображають матеріали дисертації:

12. Манайло-Приходько Р., Остапець Ю. Вплив місцевих виборів 2015 р. на еволюцію партійної системи та структурування регіонального партійного простору (на прикладі Закарпатської області). *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2016. № 8. С.63–75.
13. Manailo-Prikhodko R. Parliamentary elections 2014 in Ukraine: national and regional dimension. *Studium Europy Srodkowej i Wschodniej*. Wydawnictwo Wyzszej Szkoły Gospodarki Krajowej w Kutnie. 2016. Nr. 5. S. 261–271.

Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дисертації подані авторкою в **Додатку С**.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	13
ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1	
ІСТОРИОГРАФІЯ ТА СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ	
РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ	
ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ	
	24
1.1. Зарубіжний та вітчизняний досвід вивчення еволюції та	
функціонування партійних систем у перехідних суспільствах	24
1.2. Основні напрями дослідження регіональних особливостей	
функціонування партійної системи України у вітчизняній	
політичній науці	32
Висновки до Розділу 1	41
РОЗДІЛ 2	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
РЕГІОНАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФУНКЦІОНУВАННЯ	
ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ	
	44
2.1. Методологія дослідження політичних партій і партійних	
систем у перехідних суспільствах	44
2.2. Методологічні засади дослідження еволюції партійної системи	
України у загальнонаціональному та регіональному вимірах	58
2.3. Націоналізація партійної системи та феномен регіональних	
політичних партій	84
Висновки до Розділу 2	100
РОЗДІЛ 3	
РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРУВАННЯ	
ПАРТІЙНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ У МЕЖАХ	
ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНИХ ВИБОРЧИХ ЦИКЛІВ	
1991–2004 РОКІВ	
	104
3.1. Конфігурація регіональної партійної структури за результатами	
установчих виборів 1990–1994 рр.	105
3.2. Вплив парламентських виборів 1998 р. на інституціалізацію	
партійної системи України в її регіональному вимірі	119
3.3. Регіональне структурування української партійної системи за	
результатами парламентських і місцевих виборів 2002 р.	132
Висновки до Розділу 3	150

РОЗДІЛ 4	
РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ ПАРТІЙНОГО ВПЛИВУ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ	154
УПРОДОВЖ 2004–2015 РОКІВ.....	154
4.1. Зміна балансів партійного впливу в регіонах у 2004–2007 рр. ...	154
4.2. Вплив електорального циклу 2010–2012 рр. на регіональний формат партійної системи України	172
4.3. Перспективи і тенденції розвитку регіональних партійних структур у контексті електорального циклу 2014–2015 рр.	186
Висновки до Розділу 4	203
ВИСНОВКИ	207
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	217
ДОДАТКИ	255

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

1. АПУ – Аграрна партія України
2. БМО – Багатомандатний виборчий округ
3. БПП – ПП «Блок Петра Порошенка» (вибори 2014 р.)
4. БПП «Солідарність» – ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» (місцеві вибори 2015 р.)
5. ВБ В.Ющенко «Наша Україна» – ВБ ПП «Блок Віктора Ющенко «Наша Україна»
6. ВБ «НЕП» – Виборчий блок партій «Блок Демократичних партій – НЕП (народовладдя, економіка, порядок)»
7. ВБ «СПУ та СелПУ» – Виборчий блок Соціалістичної партії та Селянської партії «За правду, за народ, за Україну!»
8. ВБ «НФ» – Виборчий блок партій «Національний фронт»
9. ВБ «СЛОН» – Виборчий блок партій «СЛОН – Соціально-Ліберальне Об'єднання»
10. ВБ ПП – Виборчий блок політичних партій
11. БЮТ – ВБ ПП «Блок Юлії Тимошенко»
12. ВБ «ДемПУ – ДС» – Виборчий блок політичних партій «Демократична партія України – партія «Демократичний союз»
13. ВЧНП «За добробут і соціальний захист» – Всеукраїнська чорнобильська народна партія «За добробут і соціальний захист»
14. БНВ – ВБ ПП «Блок Наталії Вітренко»
15. БНВ «Народна опозиція» – Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція»
16. ВБ «За ЄДУ» – ВБ ПП «За Єдину Україну»
17. ВО – Всеукраїнське об'єднання
18. ВПТ – Всеукраїнська партія трудящих
19. ДПУУ – Демократична партія угорців України
20. ГКУ – Громадянський конгрес України
21. ГР «Народний контроль» – Громадянський Рух «Народний контроль»

22. ІТП – Індекс територіального покриття
- 23.«КМКС» ПУУ – Партія угорців України
24. КОП – ВБ ПП «Команда озимого покоління»
25. КПУ – Комуністична партія України
26. КУН – Конгрес українських націоналістів
- 27.НДП – Народно-демократична партія України
28. НРУ – Народний Рух України
- 29.НСНУ – ПП «Народний Союз «Наша Україна»
30. ОМО – Одномандатний виборчий округ
31. ПЗУ – Партія зелених України
- 32.ПЕВУ – Партія економічного відродження України
- 33.ПВД – Партія вільних демократів
34. ПРВУ– Партія регіонального відродження України
35. ПР – Партія регіонів
- 36.ПРП – Партія «Реформи і порядок»
- 37.ПП – Партія праці
- 38.ПП «УКРОП» – ПП «УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ – УКРОП»
39. ПППУ – Партія промисловців і підприємців України
40. ПСПУ – Прогресивна соціалістична партія України
- 41.РПЛ – Радикальна партія Олега Ляшка
- 42.СНПУ – Соціал-національна партія України
43. СДПУ (о) – Соціал-демократична партія України (об'єднана)
44. ТУ – ПП «Трудова Україна»
45. ЦСЄ – Центрально-Східна Європа
46. ЄС – Європейський Союз
47. ЦВК – Центральна виборча комісія
48. УНА – Українська Національна Асамблея
49. УКРП – Українська консервативна республіканська партія України
50. УМП – Українська морська партія

51. УП – Українська партія

52. УПС – Українська партія справедливості

53. УРП – Українська республіканська партія України

54. УЦЕПД – Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова

ВСТУП

Актуальність дослідження. Українські вчені, досліджуючи політичні партії та партійні системи, зазвичай роблять акцент на генезі партійної системи, її акторній структурі, конкурентності, інституціалізації. Однак така важлива її характеристика, як регіональний вимір діяльності та функціонування політичних партій, залишається поза увагою дослідників, незважаючи на те, що просторовий вплив політичних партій може мати загальнонаціональний, регіональний чи локальний характер. Відтак діяльність та впливовість політичних партій в окремих регіонах України потребують детального розгляду й усебічної характеристики.

Наявність потужних загальнонаціональних партій зміцнює внутрішню єдність суспільства і, навпаки, чіткий регіональний розподіл впливу політичних партій є негативним чинником у процесі консолідації держави, особливо у разі, коли ідеологія регіональної за своєю суттю партії суперечить загальнонаціональній ідеології. У зв'язку з цим знання про регіональні особливості структурування партійного простору України, діяльність партій із вироблення регіональної політики набувають усе більшої актуальності.

Актуальність дослідження визначається складністю та неоднозначністю процесів, котрі характерні для еволюції та функціонування української партійної системи. З одного боку, така еволюція пов'язана зі становленням загальнонаціональних партій, а з іншого, за результатами місцевих виборів 2010 та 2015 рр., можна констатувати появу в Україні потужних регіональних партій, незважаючи на те, що згідно з чинним законодавством створення таких заборонено.

Регіональна конфігурація партійної системи тісно пов'язана з процесом націоналізації партійної системи та діяльністю регіональних партій, які в українській політичній науці, знову – таки, залишаються малодослідженими.

Аналіз цих питань перетворюється на вагомий аспект розвитку вітчизняної політичної науки, сприяє чіткому визначенню ролі регіональних

партійних структур у політичному процесі. Вивчення регіональних процесів партійного будівництва в Україні дасть змогу розв'язати складну теоретико-методологічну проблему дослідження регіональних партійних структур та політико-прикладну проблему функціонування регіональних політичних режимів.

Актуалізується таке дослідження і з огляду на відсутність комплексного вивчення регіонального розвитку партійної системи України, належної оцінки попередніх студій, розробки цілісної картини регіонального партійного простору держави, оскільки існують лише окремі наукові розвідки, які стосуються певних регіонів України, тоді як інші вивчені недостатньо.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана у межах комплексної наукової теми, яку розробляє кафедра політології і державного управління факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет»: «Політичні, державно-управлінські й регіональні процеси в країнах Центральної та Східної Європи», номер державної реєстрації 0115U011922 від 01.05.2015.

Мета й основні завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи – здійснення комплексного політологічного аналізу особливостей регіонального розвитку і функціонування партійної системи України. Для досягнення мети передбачені такі основні завдання:

- дослідити основні теоретико-методологічні підходи до дослідження регіонального розвитку та функціонування партійної системи України;
- виокремити та охарактеризувати основні періоди розвитку партійної системи України, акцентуючи увагу на загальнонаціональних та регіональних особливостях її еволюції;
- визначити і дослідити чинники впливу на процес націоналізації партійної системи України й утворення регіональних (територіально локалізованих у своїй діяльності) політичних партій;

- вивчити регіональну конфігурацію партійної системи України та охарактеризувати її складові;
- виявити і пояснити вплив регіональних політичних режимів на розвиток партійної системи України;
- з'ясувати регіональні особливості структурування партійного простору України упродовж 1991–2004 рр.;
- висвітлити зміну балансів регіонального партійного впливу у контексті електоральних циклів 2004–2015 рр.

Об'єктом наукового аналізу дисертаційної роботи є партійна система України. **Предметом дослідження** – регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України; особливості формування регіональних партійних структур.

Методологія дослідження. При написанні дисертації використано загальнонаукові (індукція, дедукція, аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення) й специфічні (історико-політологічний, порівняльно-історичний, структурно-функціональний) методи дослідження. Вони є базовими, оскільки дають змогу аналізувати партійну систему України як цілісну багаторівневу систему зі складною організаційною структурою та загальнонаціональними і регіональними динамічними зв'язками.

Порівняльно-історичний метод уможливив розкриття особливостей генези партійної системи України та дозволив провести порівняльний аналіз періодів її розвитку.

Через методи структурно-функціонального аналізу з'ясовано структуру електоральних циклів та виокремлено чинники, які обумовлювали їх зміст, специфіку та вплив на регіональне структурування політичних партій.

Методологічною основою дисертації є інституціоналізм на основі якого зроблено комплексну характеристику партійної системи як політичного інституту, виявлено її особливості функціонування та регіональну конфігурацію.

У дисертації використані партіологічні та псефологічні теорії, а також концепти переходів до демократії, які застосовані для аналізу електоральних процесів та процесів регіонального партійного будівництва.

Для вивчення партійної системи на емпіричному рівні ми послуговувалися такими формалізованими методиками дослідження, як розрахунок евклідової відстані, індекс націоналізації партійної системи, індекс ефективної кількості партій, індекс волатильності, індекс пропорційності / диспропорційності та індекс фракційності.

Наукова новизна отриманих результатів пов'язана з підходом до вирішення проблеми загалом і зі змістом теоретичних положень і висновків, сформульованих у дисертації:

Вперше:

– на засадах комплексного розгляду основних теоретико-методологічних підходів до вивчення політичних партій і партійних систем побудовано авторську дослідницьку модель для аналізу регіональної конфігурації партійної системи України. Така багаторівнева модель включає: методологію аналізу партійних систем у перехідних суспільствах; концепт демократичних переходів і неопатримоніалізму; методологію вивчення націоналізації партійних систем та регіональних партій; емпіричні методи дослідження політичних партій і партійних систем;

– запропоновано періодизацію розвитку партійної системи України, де критерієм виокремлення періодів постають електоральні цикли, що включають президентські, парламентські й місцеві вибори. Доведено, що на відміну від європейських демократій, де початком періоду зазвичай є парламентські вибори, в українській політичній практиці за початок кожного нового періоду доцільніше брати президентські вибори. Грунтуючись на такому, ми вирізняємо періоди: 1) 1991–2004 рр.; 2) 2004–2014 рр.; 3) починаючи від 2014 р.;

– охарактеризовано структуру регіональної конфігурації партійної системи України. Визначено, що партійну систему України на регіональному

рівні утворюють такі складові: 1) загальнонаціональні партії: загальнонаціональні парламентські політичні партії, які на виборах до Верховної Ради України долають виборчий бар'єр; загальнонаціональні непарламентські партії, котрі здобули на парламентських виборах не менше 1 % голосів виборців; 2) регіональні політичні партії: партії, що перемагають на місцевих виборах в одній або декількох областях України і суттєво впливають на формування місцевих органів влади; етнічні регіональні партії, які діють на територіях компактного проживання національних меншин; 3) субрегіональні партії: політичні партії одного/декількох одномандатних виборчих округів; локальні партії, котрі місцеві політики ситуативно використовують для забезпечення електоральної підтримки на виборах до органів місцевого самоврядування (обласні, районні, місцеві ради);

– на основі дослідження регіональних особливостей розвитку партійної системи України впродовж 1991–2017 рр., встановлено головні чинники впливу на регіональний формат партійної системи. Спочатку ними були «установчі вибори», ідеологічне розмежування за шкалою «ліві – центр – праві», соціоекономічний поділ, а на сучасному етапі визначальним для структуривання партійної системи стає соціокультурний поділ. Основними типами партій, які утворюють українську партійну систему, є такі: провідні парламентські партії; «старі» партійні бренди; популістські партії; регіональні партії; партії національних меншин; мілітаризовані партії; партії громадянських ініціатив; «нові» партійні утворення фінансово-промислових груп.

Удосконалено:

– пропозиції стосовно поліпшення нормативно-правової основи діяльності українських політичних партій і виборчого законодавства, сутність яких полягає у дозволі реєструвати партії національних меншин та регіональні партії, що є загальноприйнятою європейською політичною практикою; запровадженні пропорційної виборчої системи відкритих регіональних списків, яка сприятиме розвитку потужних регіональних

партійних структур загальнонаціональних партій; у встановленні додаткового виборчого бар'єра, що сприятиме націоналізації партійної системи в 1 % голосів виборців у всіх регіонах України;

– концепт регіонального політичного режиму в контексті його впливу на функціонування регіональних партійних структур. Встановлено, що у випадку його функціонування як «регіональної партійно-електоральної машини», він набуває авторитарного характеру та веде до домінування однієї загальнонаціональної/регіональної партії. І, навпаки, якщо він є конкурентним, то на рівні регіонів спостерігається боротьба політичних партій за представництво у органах місцевої влади.

Набули подальшого розвитку:

– методологія розрахунку евклідової відстані, індексу націоналізації партійної системи, індексів ефективної кількості партій, фракційності, усталеності партійних уподобань, диспропорційності для виміру особливостей функціонування та розвитку регіональних партійних структур. За результатами розрахунку вперше зроблено порівняльний аналіз регіонів України щодо типовості/девіантності голосувань за провідні політичні сили, оцінено конфігурацію регіональних партійних структур, виявлено причини усталеності/неусталеності партійних уподобань виборців;

– теоретико-практичні аспекти співвідношення понять «регіональна партія», «багаторівнева партія», «субнаціональна партія»; запропоновано використовувати їх як синоніми для аналізу регіональних структур партійної системи України, водночас відмінним від них вважати поняття «регіоналістська партія», головними ознаками якого є партикуляристська ідеологія і територіальна обмеженість впливу.

Практичне значення отриманих результатів полягає у розробці динамічної, здатної до адаптації дослідницької моделі для вивчення особливостей регіонального розвитку й функціонування партійної системи України.

Результати дослідження можуть бути використані: для подальшої наукової розробки теорії політичних партій та партійних систем; органами державної влади та місцевого самоврядування в їхній політичній практиці (розробці нормативно-правової бази функціонування політичних партій, відносинах з політичними партіями, організацією виборчих кампаній тощо); представниками політичних партій і громадських організацій для вдосконалення їхньої роботи з громадянами; у навчальному процесі у вищих навчальних закладах при викладанні курсів теорії партій і партійних систем, політичної регіоналістики, політології.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Результати дослідження використовувалися у процесі викладання окремих тем у рамках базового університетського курсу «Політологія». Отримані висновки й положення дисертаційної роботи доповідали: Міжнародній науковій конференції «Політичні кризи в державах та регіонах Європи: внутрішні передумови та зовнішні виклики у ХХ – на початку ХХІ ст.» (м. Ужгород, 16–17 жовтня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Регіональна політика: законодавче регулювання та практична реалізація» (м. Київ, КНУБА, 24–25 листопада 2015 р.); Міжнародній науковій конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (м. Львів, 8 жовтня 2016 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри» (м. Івано-Франківськ, 12–13 жовтня 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Україна – ЄС: двосторонні відносини у контексті загострення гібридної війни, конфлікту політик пам'яті та забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 3 травня 2018 р.); VII Всеукраїнських політологічних читаннях імені професора Богдана Яроша (м. Луцьк, 26 квітня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції: «Розвиток

політичної науки: європейські практики та національні перспективи» (м. Чернівці, 19 квітня 2018 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи відображено в 13 публікаціях: 6 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях України з політичних наук, 1 статті у періодичному науковому виданні іншої держави, 6 – у матеріалах конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, списку умовних скорочень, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи становить 290 сторінки, із них основний текст 200 сторінок, 41 сторінку займає список використаних джерел, що налічує 391 позицію. Обсяг додатків 36 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

1.1. Зарубіжний та вітчизняний досвід вивчення еволюції та функціонування партійних систем у перехідних суспільствах

Партії, як політичний інститут, є досить добре вивченим феноменом. Однак політичні інтереси громадян в умовах модернізаційних та постмодернізаційних процесів, культурних і економічних змін у суспільстві суттєво змінюються. Це спричиняє трансформацію старих і появу нових політичних партій, які артикують такі інтереси, розробляють на їх основі програмні положення, а в кінцевому підсумку, здійснюють політичний курс. Місце партій у політичній системі суспільства обумовлює їх постійну модернізацію, як основних політичних акторів, котрі формують інституціалізований взаємозв'язок між громадянським суспільством і державою.

Отже, політичні партії постійно залишаються у центрі уваги політологів, що аналізують проблеми їх функціонування та впливу на політичне життя держави. Особливо це стосується суспільств, які перебувають у стані трансформації, де процес партієтворення повсякчас спостерігається і на загальнонаціональному, і на регіональному рівнях.

Досліджуючи політичні партії у перехідному суспільстві ми детально розглянемо не класичну її модель, а нові форми партійних організацій, що виникли у зв'язку з кризою політичних партій у 70–80-х рр. ХХ ст. Створення класичної моделі політичної партії у політичній науці пов'язуємо з іменами таких вчених, як М.Вебер, К.Джанда, М.Дюверже, А.Лейпхарт, Р.Міхельс, М.Острогорський та ін.

Після виходу з кризи виникли нові форми партійного життя з назвою «картельні партії», «партії професіоналів», «медіа-партії», «народні партії», «електоральні партії», «офісні партії» тощо. Відповідно у новітніх суспільствах, котрі перебувають у стані трансформації, діють саме такі типи партій, що, звісно, є характерним і для України. Ці модерні типи партій досліджувала блискуча плеяда науковців, таких як Ж.Блондель [345], С.Волінець [383], Р.Гантер [44], К.Деттербек [68], Р. Кац [367; 368], С.Ліпсет [132; 133], П. Майер [100], Дж.Сарторі [387] та ін. Характерні ознаки нових типів партій і партійних систем частково описані у двох тематичних випусках російського журналу «Політична наука»: «Політичні партії і партійні системи в сучасному світі» (№1, 2006 р.) [220] та «Політичні партії, демократія і якість державного управління» (№4, 2010 р.) [221].

Як уже зазначалось, названі типи партій діють у перехідних суспільствах, тому було важливим розглянути теорії мислителів, котрі охарактеризували особливості функціонування партійних систем у таких суспільствах. Це наукові розвідки В.Гельмана [45; 46], Г.Голосова [51–54], Є.Донової [70], С.Єлісеєва [74], Р. Ігнаці [96], Г.Кітчельта [371], А.Кінева [125], В.Меркель [379], Г.Міхалевої [176], В.Рендолла [281, с. 85–95], Дж.Сарторі [387] та ін. Так, В. Меркель, вивчаючи партійні системи у посткомуністичних країнах, виокремлює п'ять чинників, що позначаються на їхній конфігурації: 1) характер трансформаційного конфлікту; 2) наявність «історичних» партій; 3) вплив політичних інститутів; 4) існування традицій клієнталізму; 5) структура соціально-політичних розмежувань [379, с. 83].

Вплив політичних інститутів на формування партійних систем досліджено на основі аналізу наукових праць учених: Н.Богашової [11; 12], В.Бунь [18; 19], А.Любарєва [139], Х.Лінца [376], С.Мейнверінга [169; 380], П.Молочко [179], Ю.Остапця [196; 197], Б.Райківського [235], А.Романюка [246; 247], Л.Сморгунова [263; 264], Р.Таагапери [372], Є.Телухи [280], Ю.Шведи [325; 328] та інших.

Щодо чинника впливу соціально-політичних розмежувань на процес формування політичних партій та розвиток партійних систем, то він досліджений у працях С. Ліпсета і С. Роккана [133]. Концепція вчених згодом набула поширення та визнання у зарубіжній політології. Водночас питання стосовно її евристичних можливостей спричинило дискусію у політичній науці, а відтак – подальший розвиток концепту, пов'язаний з іменами таких дослідників, як О.Донова [70], О.Кнутсен [370], Г. Кітчельт [371], А.Рьоммеле [241] та ін. Вони аналізують особливості формування соціально-політичних поділів у перехідних суспільствах. У цьому випадку потрібно також згадати тематичний російський журнал «Політична наука» (№4, 2004, Соціально-політичні розмежування і консолідація партійних систем), котрий присвячений аналізу суспільно-політичних поділів у посткомуністичних країнах.

Важливою для нашого дослідження стала ідея С. Гантінгтона, висловлена ним у праці «Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку» [310]. Констатуючи багатополюсність сучасної цивілізації, він стверджує: на сучасному етапі найвагомими є не політичні, ідеологічні чи економічні, а культурні відмінності між людьми, які покладені в основу головних ліній конфліктів між цивілізаціями. Щодо України, то, на думку С. Гантінгтона, її територією пролягає лінія розламу між західною християнською та східною православною цивілізаціями. Тезу про «розколотість України» він ілюструє результатами президентських виборів 1994 р. [310, с. 255–257]. Ось ця «розколотість» українського соціуму і має визначальний вплив на електоральні процеси та процеси регіонального партієтворення.

Чинник характеру трансформаційного конфлікту і його значення для формування партійних систем ми проаналізували у рамках парадигми демократичного транзиту. Одну з перших моделей переходу до демократії запропонував Д.Растоу в праці «Переходи до демократії: спроба динамічної моделі» (1970 р.) [236]. Дещо схожу модель подали Г.О'Донелл і Ф.Шміттер.

Автори трактують модель переходу до демократії у трифазовому режимі – лібералізація, демократизація, консолідація. На кожному з зазначених періодів партійна система має власну конфігурацію. Однак у повному обсязі застосувати цю модель для розуміння української політичної практики неможливо. Відтак ми використали ще одну модель, яка пояснює трансформаційні процеси у перехідних суспільствах, – теорію неопатримоніалізму. В її межах нам вдалося пояснити, чому низка інститутів у процесі української трансформації змінює свою сутність. Для аналізу ми послуговувалися науковими доробками С.Вонсовича [39], В.Гельмана [46], А.Гилєва [49], Ю.Мацієвського [167], О.Романюка [252], Г.Хейла [313], О.Фісуна [307] та ін. У такий спосіб розкрили сутність феноменів політичної дійсності – регіонального політичного режиму, регіональної партійно-електоральної (партійної) машини, що суттєво позначаються на регіональному розвитку партійної системи.

У такому контексті на увагу заслуговує пояснення сутності націоналізації партійної системи та регіональних політичних партій. Концепт націоналізації партійної системи практично відсутній у вітчизняному політологічному дискурсі за винятком окремих розвідок українських науковців. Це стаття Ю.Морозюка «Партійна система України: визначення рівня націоналізації» [180] і декілька статей авторки роботи [160; 161; 163]. Тому для характеристики націоналізації партійної системи ми використували наукові доробки зарубіжних дослідників. Йдеться передусім про наукові статті російських дослідників Г.Голосова, В.Григор'єва «Націоналізація партійної системи: російська специфіка» [53] і Р.Туровського «Електоральний простір Росії: від нав'язаної націоналізації до нової регіоналізації?» [293], «Націоналізація і регіоналізація партійних систем: підходи до дослідження» [294].

Трактування сутності поняття «регіональна партія» в українській політичній науці ускладнено тим, що відповідно до Закону України «Про політичні партії в Україні» [90] їх у нас де-юре бути не може, але де-факто

вони існують, і про них пишуть науковці [4; 154; 158], говорять політики. Натомість такі партії діють у країнах Європейського Союзу, і зарубіжні вчені розробили відповідний методологічний інструментарій для їх аналізу, який ми й застосували у дослідженні.

Зауважимо, що партії, які мають партикуляристську ідеологію і порівняно невелике територіальне покриття, Р.Туровський вважає регіональними, а партії, котрі мають лише фрагментовану підтримку, – регіоналізованими [294, с. 175]. Партії, що борються за незалежність території, де вони діють Л.Девінтер, називає регіоналістськими. Термін «регіональна партія» постає у нього родовим стосовно інших, якими позначаються подібні утворення і які є його видами або підвидами [354, с. 164].

Проблематику, пов'язану з функціонуванням регіональних партій, ми розглядали через призму теоретичних концептів науковців Д.Бранкати [346], П.Байковського [4], І.Бусигіної [23], Д.Горовіца [57], Л.Девінтера [354], Р.Дендея [353], Дж.Ерке [357], А.Романюка [246], Р.Туровського [294], С.Хенкіна [311], В.Швейцера [329], С.Янішевського [338]. Відтак ми називаємо регіональними ті політичні партії, котрі мають фрагментовану територіальну підтримку. Їх синонімами можуть бути субнаціональні, локальні, периферійні партії. Для позначення партій з обмеженою територіальною підтримкою ми також використаємо концепт багаторівневої партії, що застосовують в зарубіжній політичній науці. Таку партію Д. Мун і О.Бретберг визначають як «партійну організацію з множинними лініями підзвітності та розділенням повноважень між відносно автономними підрозділами на субнаціональному та наднаціональному рівнях» [375].

Багаторівневі партійні структури сформувалися внаслідок: 1) процесу регіоналізації у багатонаціональних державах; 2) конкуренції з боку етнорегіональних партій; 3) отримання користі центральним офісом партії за надання автономії регіональним партійним структурам; 4) кращої обізнаності

локальних партійних структур із місцевими проблемами та шляхами їх вирішення.

Децентралізаційний тренд у партійному житті, з погляду вітчизняного вченого М.Волгова, проявляється у вигляді формування або трансформації сучасних партійних структур у багаторівневі політичні партії, організація та система взаємодії підрозділів усередині яких задовольняє вимоги до можливості продуктивного функціонування на різних адміністративно-територіальних рівнях [37, с. 199].

Дослідник П. ван Хаутен пропонує розглядати відносини між центральним офісом партії і автономними регіональними структурами у контексті моделі «принципал – актор». Причому науковець акцентує на зисках, котрі може отримати загальнонаціональна партія від такої взаємодії. По-перше, регіональне відділення може мати повнішу інформацію і знання про те, як мобілізувати виборців на місцях, і донести партійні месиджі до електорату. По-друге, регіональні відділення можуть мати вищий рівень довіри виборців у регіонах, аніж загальнонаціональна партія [390, с. 141].

Механізм взаємодії у багаторівневій партії Л.Торлексон розглядає через: а) ступінь формального зв'язку між національними та субнаціональними рівнями («вертикальна інтеграція»); б) ступінь фактичного контролю національного рівня над субнаціональними партійними організаціями – «вплив»; в) простір для самостійних дій субнаціональних організацій – «автономія». Отже, вчена класифікує партії як інтегровані у випадку, коли національний і субнаціональний рівні мають загальну управлінську та єдину членську структури. Якщо ж партії не мають ані загального керівництва, ані членської структури, то вони класифікуються у вигляді неінтегрованих. «Усічені» партії, на думку дослідниці, – ті, котрі діють лише на одному рівні [390, с. 261].

У зв'язку з цим доходимо висновку: діяльність партій повинна узгоджуватись між національним і регіональним рівнем. Варіанти такої узгодженості можуть бути різними, але передусім потрібно узгодити

відносини у площині політичного рекрутингу та висунення кандидатів. Саме висунення кандидатів на регіональному рівні становить головну причину конфліктів між національними й регіональними партійними структурами. В українському соціумі такі конфлікти призводять до того, що регіональні еліти утворюють свої партійні бренди, або користуються іншими для балотування на виборах. Надання певного рівня автономії місцевим осередкам політичних партій в Україні, з нашого погляду – один зі шляхів зміцнення загальнонаціональних партій.

Особливості еволюції української партійної системи у дисертаційному дослідженні проаналізовано на основі наукових праць відомих вітчизняних дослідників. Йдеться, насамперед про монографії, де розглядається широкий спектр проблем, пов'язаних із розвитком багатопартійності в Україні, – «Відносини держави і політичних партій в Україні: конституційно-правові аспекти» (Н. Богашева) [12], «Політичні партії як інститут державної політики та управління: теоретико-методологічний аналіз» (Л. Гонюкова) [54], «Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур» (Ю. Остапець, Н. Шестак, І. Дудінська) [196], «Політичні партії в Україні: конституційно-правове регулювання організації і діяльності» (В. Кафарський) [99], «Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті» (за редакцією Ю. Якименка) [290].

Окремі аспекти функціонування української партійної системи охарактеризовані у статтях вітчизняних науковців: О. Грязнової (участь партій у парламентських виборах 2002 р.) [59]; Т. Гузенкової (партійна діяльність у Верховній Раді 1998–2000 рр.) [60]; М. Кармазіної (розвиток української багатопартійності) [97]; А. Колодій (участь партій у виборчих процесах 2014 р.) [109; 110]; В. Лебедюка (типологія та конфігурація партійної системи України на різних етапах розвитку) [127]; О. Ляшенка (участь етнополітичних партій у політичному процесі) [137]; П. Молочка (сучасні інтерпретації політичних партій) [179]; С. Недбаєвського (напрями

впливу партій на електорат) [188]; О.Оксак (порівняльний аналіз програм політичних партій) [189]; А.Романюка (особливості формування партій нового типу в Україні) [249]; Ю.Якименка (параметри «найкращої» партії за результатами опитування громадян) [290]; С.Янішевського (локальні політичні партії у політичному процесі) [336] та ін.

Українську електоральну практику та її вплив на регіоналізацію партійного простору у нашому дослідженні розглянуто на основі інформаційно-аналітичних видань ЦВК України [27; 28; 29; 32], науково-дослідних інститутів [26; 66; 73; 75; 76], аналітичних центрів [59; 118; 135; 193; 196; 207], монографічних розвідок [20; 38; 42; 197; 214; 247], окремих наукових статей вітчизняних фахівців [2; 5; 8; 58; 118; 145]. У цьому контексті важливим є вплив «установчих виборів» на структурування партійної системи України, проаналізований на засадах методологічних підходів, запропонованих російськими вченими Г.Голосовим [214] і В.Гельманом [45]. В українській політичній науці «установчі вибори» не стали предметом глибокого дослідження вітчизняних науковців. Вони лише охарактеризовані Ю. Остапцем у його дисертаційній роботі [197, с.101–103]. За установчі вчений обрав для аналізу парламентські вибори 1990 р. та президентські вибори 1991 р.

Ми у дослідженні до установчих виборів також зарахували парламентські й президентські вибори 1994 р. Передусім тому, що це були дострокові вибори, а перший цикл виборів не виконав покладених на них функцій. І, по-друге, перші вибори Верховної Ради відбувалися ще у той час, коли Україна входила до складу СРСР. Аналогічно ідентифікували установчі вибори у Росії В.Гельман та Г.Голосов [45; 214].

Емпірична база даних дисертаційної роботи взята з офіційних сайтів ЦВК України, Верховної Ради України, обласних державних адміністрацій.

1.2. Основні напрями дослідження регіональних особливостей функціонування партійної системи України у вітчизняній політичній науці

Питання регіонального виміру суспільно-політичних процесів у нашій державі проаналізовано на основі таких наукових розвідок: А.Берези «Регіоналізм і регіоналізація: проблеми теорії і практики» [9]; О.Вишняка «Політична типологія регіонів: динаміка та фактори змін» [35]; В.Горбача «Електоральна карта України: регіональний вимір» [56]; «Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості» [75]; «Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття» [73]; А.Колодій «Український регіоналізм як стан культурно-політичної поляризованості» [112]; Л.Нагорної «Регіональна ідентичність: український контекст» [182]; Ю.Сокирки «Регіональний фактор у політичному процесі України» [265]; Т.Татаренко «Регіональний фактор у політичному житті України» [275]; Л.Угрин «Вплив регіональних ідентичностей на політичний процес в Україні» [297] та ін.

Регіональний поділ України досліджували вітчизняні науковці: О.Вишняк [34], М.Дністрянський [69], А.Колодій [112], А.Круглашов [117], Є.Куценко [123], С.Макеєв [150], Л.Нагорна [183], О.Стегній [267] та інших.

У контексті аналізу регіональних особливостей політичного розвитку охарактеризована концепція «двох Україн» з використанням праць А.Гальчинського [43], Я.Грицака [58], І.Зварича [94], І.Кононова [113], М.Рябчука [256], Т.Шамайди [323] та ін.

Зауважимо, що у вітчизняному політологічному дискурсі існує низка наукових досліджень, присвячених функціонуванню і розвитку регіональних партійних структур. Це – дисертаційні роботи, аналітичні розвідки вітчизняних наукових центрів, монографії, статті українських науковців.

З поміж дисертаційних досліджень виокремимо такі: А.Авксентьева «Сучасна теорія голосування в контексті українських електоральних

трансформацій» (охарактеризована партійна структура Харківської області) [1]; В.Бусленка «Становлення і трансформація політичних інституцій Західного регіону України в 90-х рр. XX століття» [21] (проаналізовано партійні структури Івано-Франківської, Львівської і Тернопільської областей); М.Гуйтора «Регіональні особливості застосування виборчих технологій в Україні (на прикладі Чернівецької та Закарпатської областей»); В.Мельник «Розвиток політичного процесу в Україні (на прикладі Волинської області)» [63]; Ю.Остапця «Регіональні особливості парламентських виборів в Україні в умовах трансформації політичної системи суспільства (на прикладі Закарпатської області)» [194]; В.Чебаника «Вплив політичних партій на формування та розвиток регіональної політики (на прикладі Закарпатської та Чернівецької областей)» [317]; К.Черкашина «Електоральна поведінка населення незалежної України в регіональних зрізах» (розглянуто виборчі процеси в східних і південних областях України) [320] та ін.

Серед наукових центрів України, які приділяють значну увагу дослідженню регіональних політичних процесів вирізняються наукові розвідки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса, Українського центру політичних і економічних досліджень імені Олександра Разумкова, Українського незалежного центру політичних досліджень, Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», Національного інституту стратегічних досліджень, Інституту соціології НАН України, Лабораторії законодавчих ініціатив, Комітету виборців України та ін.

Так, вчені ІІЕНД імені І. Ф. Кураса видали ґрунтовні, фундаментальні розвідки політичних партій і партійної системи України: програмних документів українських партій (керівник проекту – М. Кармазіна) – «Держава, влада та громадянське суспільство у документах політичних партій України (кінець 1980-х – перша половина 2011 рр.)» [66]; української багатопартійності – енциклопедичний довідник «Українська

багатопартійність: політичні партії, виборчі блоки, лідери (кінець 1980-х – початок 2012 рр.)» [302]; участі політичних партій у виборах до ВР України 2012 р. – «Політичні партії України у парламентській виборчій кампанії 2012 року»; матеріалів наукових конференцій – «Партійна система України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку» (2011). У зазначених працях співробітників Інституту охарактеризовані особливості розвитку партійної системи і на загальнонаціональному, і на регіональному рівнях.

На увагу заслуговують й інші наукові доробки фахівців Інституту, де вони розглядають регіональні політичні процеси. До таких належать колективні монографії «Галичина в етнополітичному вимірі» [42], «Закарпаття в етнополітичному вимірі» [79], «Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості» [75], «Політичні ідентичності в сучасній Україні» [223]. Необхідно зазначити, що в них поряд із актуальними питаннями розвитку регіонів також проаналізовані і партійні структури в областях України.

Вагомий внесок у дослідження української партійної системи зробили науковці УНЦПЕД імені О.Разумкова. Низка випусків журналу «Національна безпека і оборона» присвячені саме проблематиці виборів та еволюції партійної системи України. З поміж них – «Політичні партії України напередодні парламентських виборів: стан і перспективи» [226], «Партійна система України до і після Майдану» [207] та ін. Своєрідним підсумком такого аналізу стала колективна монографія за редакцією Ю.Якименка «Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті». В ній автор детально розглянув особливості еволюції партійної системи України за період незалежності, причому значну частину аналітики присвятив регіональній специфіці партійного представництва [290]. Окремий номер журналу Центру містить матеріали з місцевих виборів 2006 р., у тому числі з виборчих процесів у Донецькій, Львівській, Сумській та Харківській областях [193].

До вагомих напрацювань УНЦПД, які торкаються регіонального розвитку партійних структур, належить аналітичний звіт «Динаміка партійного представництва в Україні після Революції Гідності». У ньому С.Конончук і С. Горобчишина аналізують регіональну структуру партійного простору України за результатами президентських і парламентських виборів 2014 р. та місцевих виборів 2015 р. [114]. Їхня колега Ю.Тищенко в аналітичному огляді «Забезпечення ефективної участі національних меншин у суспільному житті: електоральні процеси» розглядає участь меншин у виборчих процесах, характеризуючи вітчизняний досвід та можливості утворення представниками національних меншин власних партій [285]. Аналізу регіональної партійної структури присвячений аналітичний огляд УНЦПД «Регіональний портрет України» за результатами парламентських і місцевих виборів 2002 р. [238].

Важливими для нашого дослідження виявилися певні доробки НІСД, де охарактеризовано діяльність регіональних політичних партій. Насамперед – аналітична доповідь М.Розумного й І. Павленка «Партійне законодавство та розвиток політичних партій в Україні» [243]. У ній автори аналізують, зокрема, партійне представництво у різних областях України і розробляють власні пропозиції для стабілізації української партійної системи. Зацікавлює також розвідка С.Янішевського «Локальні політичні проекти: чинники виникнення та перспективи політичної діяльності (за підсумками місцевих виборів 2015 р.)» [338].

Вчені Інституту соціології НАН України опублікували низку наукових доробок з питань дослідження громадської думки у регіональному розрізі в аспекті ставлення до політичних партій і різних ідеологій [205; 239]. На увагу заслуговують їхні регіональні студії, в яких аналізується регіональна ідентичність, регіоналізація України, типологія регіонів тощо [34; 35; 36].

Щодо оглядів КВУ, то ми послуговувалися аналітичними звітами, які торкаються проблем сучасного стану партійної системи України,

фінансування політичних партій, виборів у об'єднаних територіальних громадах, партійного представництва в обласних радах України [266].

Фахівці Лабораторії законодавчих ініціатив представили аналітичні матеріали, де охарактеризовані місцеві вибори 2006 та 2010 рр. У колективній праці «Україна: рік після виборів. Моніторинг регіонів» розглянуто місцеві вибори 2006 р., розташування партійно-політичних сил після них та охарактеризовано регіональні партійні проекти [301]. У дослідженні «Місцеві вибори в Україні – 2010. Пульс країни» подано експертні висновки моніторингу місцевих виборів 2010 р. [177]. На жаль і у першому, і в другому випадках в аналітичних оглядах представлено лише 11 регіонів України.

Заслуговує на увагу низка конференцій, де обговорювались проблеми регіональних суспільно-політичних процесів, які організували й провели науковці Львівського, Прикарпатського, Чернівецького, Ужгородського національних університетів.

Наголосимо також на значному доробку вітчизняних учених, предметним полем досліджень яких стали регіональні особливості партійного будівництва в Україні. Скажимо, у Волинській області такими є розвідки В.Бортнікова [16; 17], В.Мельник [170–172], В.Малиновського [151]. В їхніх роботах висвітлені особливості становлення регіональної партійної структури за період незалежності. У Чернівецькій області цю проблематику вивчали В.Бусленко [21–22], М.Гуйтор [61–64], А.Круглашов [117–120], Н.Ротар [254; 255], В.Чебаник [317]. Як уже згадувалось, М.Гуйтор і В.Чебаник захистили з названої проблематики кандидатські дисертації, в яких вони порівнювали виборчі процеси та вплив політичних партій на регіональну політику у Закарпатській і Чернівецькій областях. Змістовна й цікава, на нашу думку, наукова розвідка О.Склярської «Політико-географічні процеси в Закарпатській і Чернівецькій областях», де авторка ґрунтовно аналізує суспільно-політичні процеси у двох областях України, показує вплив на них географічних умов [259].

Вагомим у таку проблематику є внесок Івано-Франківських учених – І.Доцяка [71], В.Климончука [103; 104], Т.Мадриги [140; 141], Б.Максимця [147–149]. Різноманітні й актуальні дослідження партійної структури Львівської області, здійснені А.Романюком [248–251], Ю.Сліпецькою [260–262], Ю.Шведою [327; 328]. О. Ляшенко вивчає партійну структуру лише галицьких областей [137; 138], а М.Стефурак – Західної України загалом [268].

Партійну структуру Закарпатської області тривалий час досліджує Ю.Остапець, присвятивши цій проблематиці низку наукових праць [197–199]. Автор, зокрема, ґрунтовно розглянув формування партійної структури області, починаючи з 1998 р. Зазначеною проблематикою тією чи іншою мірою займалися А.Ключкович [105], В.Пашенко [211; 212], М.Токар [198] та ін.

Партійне структурування Донецької області висвітлене у працях М.Майбороди [142–144], К.Черкашина [320], Рівненської – у розвідках В.Лебедюка [129; 130], Ю.Шушкевич [334], Херсонської – у статті В.Михайлова [175], Кіровоградської – у статтях О.Швець та Н.Маслової [331], Харківської – у статтях А.Авксентьева [1], Хмельницької – в аналітичному звіті О.Банкової [6].

Регіональне партійне структурування часто пов'язане з запровадженням і функціонуванням так званих «регіональних політичних машин». З погляду російського дослідника О.Гілева, практику створення і запровадження регіональних «партійних (політичних) машин» для участі у виборах започаткували на теренах СНД російські губернатори, починаючи з 1990 р. «Політичні машини» – неформальні структури, що забезпечують мобілізацію виборців та перемогу на виборах самих губернаторів і лояльних до них кандидатів. У низці регіонів ці неформальні структури фактично заміняли партії. Хоча зі зміцненням ПП «Єдина Росія», у вигляді «партії влади», практики місцевих «політичних машин» поширилися в усій країні, але впровадження цих практик не скрізь відбулося успішно [48; 49, с. 65–67].

Розгляд підсумків регіональних виборів як результату роботи «політичних машин», відповідає реаліям електорального авторитаризму і логіці субнаціонального авторитаризму. За електорального авторитаризму вибори втрачають головну функцію і їх регіональна влада використовує як месидж про власну потужність і непереможність та готовність надати свою «політичну машину» центральній владі. Отже, логіка субнаціонального авторитаризму насамперед засвідчує контроль місцевого керівника у межах своєї території та створення іміджу незамінності в очах центру. Тому, з позиції В.Гельмана, саме положення зобов'язує субнаціонального автократа мати власну «політичну машину» і доводити її ефективність підсумками виборів [46, с. 68].

Дослідники можуть теоретично інтерпретувати рівень «провладного» голосування у регіоні як відображення сили «політичної машини», як маркер лояльності центру, показник адміністративних можливостей місцевих еліт.

Фокусування на роботі «політичних машин» змінює дослідницьку перспективу. Насправді, завдання «політичної машини» полягає у забезпеченні електоральної підтримки кандидатів і партій незалежно від їх програм та поточної економічної динаміки. Тобто, «політична машина» позбавляє керівника від підзвітності як за минулий період, так і в майбутньому. В такому випадку необхідно починати будь-яке пояснення регіонального розмаїття з чинників, що сприяють консолідації губернаторських машин [313].

Отже, до факторів, які позитивно впливають на формування «політичних машин», потрібно віднести: а) соціально-економічний стан (бідні регіони значно більше сприяють появі таких машин); б) соціально-демографічні характеристики регіону; в) пострадянській Росії їх основою стали колгоспи, великі підприємства та етнічні меншини; в) мобілізацію бюджетників і чиновників; в) походження та політичний досвід губернатора (засновника політичної машини), його індивідуальні характеристики; г) констеляцію (конфігурацію і взаємозв'язок) регіональної еліти.

Отже, концепт «політичної машини» охоплює: 1) забезпечення перемоги на виборах; 2) досягнення цього результату за допомогою клієнтелізму, тобто надання персональних благ виборцям; 3) роботу неформальних структур, заснованих на патрон-клієнтських відносинах. Це поєднання виникло унаслідок того, що термін «політична машина» з'явився не як чітке наукове поняття, а в публіцистичному середовищі для позначення конкретних політичних груп з характерними для них електоральними практиками.

Партійно-електоральні машини почали формуватися в українській політичній практиці, на нашу думку, у процесі парламентської виборчої кампанії 2002 р. Така електоральна практика стала предметом дослідження вітчизняних науковців, починаючи з 2010 р.

Регіональні політичні режими утакій спосіб біли проаналізовані Н.Ротар (Чернівецька область), О.Зорич (Полтавська область), В.Яремчук (Львівська область), Т.Бевз (Дніпропетровська область), А.Ясінська (Харківська область) та ін.

Вітчизняні дослідники, характеризуючи регіональні політичні режими, вивчали також і регіональні «політичні машини», які становили частину деяких з них. Таким чином у процесі наукових розвідок українські вчені створювали методологічну основу для дослідження регіональних «політичних машин».

У статті «Інституціональні чинники формування регіональних політичних режимів в Україні» Н.Ротар зауважує, що вихідним моментом дослідження регіонального політичного режиму є виокремлення інституційного дизайну – того набору політичних інститутів, які визначають нормативний і функціональний його каркас. Створення інституційного дизайну регіональних режимів, на думку Н.Ротар, пов'язане з такими індикаторами: президентським дискурсом, виборчим законодавством, парламентом (виробленням регіональної політики), урядом (реалізацією регіональної політики) [255]. О.Зорич, вивчаючи регіональний режим на

Полтавщині, характеризує особливості становлення та чинники впливу на нього у регіоні, виокремлюючи при цьому основні етапи його становлення [95]. Натомість В.Яремчук, аналізуючи регіональний політичний режим у Львівській області називає такі чинники його формування: історико-культурні традиції та присутність у львівському політикумі потужних політичних акторів. Авторка виокремлює й аналізує у науковій розвідці три етапи розвитку регіонального політичного режиму Львівщини [339]. Т.Бевз, розглядаючи регіональний політичний режим на Дніпропетровщині акцентує на особливостях функціонування режимів з «клієнтською» основою: складання замкнутої на регіонального лідера моделі регіональної влади й управління; харизматичний, патерналістський та соціально-популістський характер регіонального лідерства; замкнутість на регіонального лідера політичних, економічних і основних соціальних мереж регіону; слабка інституціалізація регіональної влади; перетворення регіональних структур партій і громадських організацій на клієнтів політичної влади та інші. До основних елементів регіонального політичного режиму авторка відносить: 1) акторів; 2) інститути (сукупність норм і правил політичної діяльності (формальних/неформальних); 3) ресурси, володіння якими збільшує здатність впливати на інших індивідів та соціальних груп [5]. Специфіку функціонування регіонального політичного режиму в умовах війни вивчала А.Ясінська на прикладі Харківщини. Аналізуючи особливості функціонування регіонального політичного режиму в області, авторка зазначає, що особливу увагу потрібно звертати на два етапи: «добу регіоналів» (2010–2014 рр.) та період «перезавантаження» (2014–2017 рр.) [341].

Усі без винятку дослідники регіональних політичних режимів акцентують на особливому значенні партійних структур регіону для їх функціонування. З нашого погляду в тих областях України, де підґрунтя таких режимів становить одна політична сила, можна говорити про утворення «політичних машин», а звідси про авторитарність таких режимів.

Це, скажімо, Донецька, Луганська області (Партія регіонів), Закарпатська область (ПП «Єдиний Центр»), Хмельницька область (ПП «За конкретні справи») і т.д. Якщо ж на рівні регіонів спостерігається боротьба політичних партій у процесі формування регіональної влади, то такі режими можна назвати конкурентними (Київська, Дніпропетровська, Житомирська, Сумська області).

Емпіричні методи дослідження регіональних особливостей функціонування партійної системи України охарактеризовано у працях Г.Голосова (індекс націоналізації партійних систем) [50], А. Романюка (індекси пропорційності/диспропорційності, ефективної кількості партій) [245; 247], Ю. Шведа (індекси пропорційності/диспропорційності, ефективної кількості партій, фракційності) [325], Р.Туrowsького (індекс націоналізації партійних систем, розрахунок евклідової відстані) [293; 294], колективній монографії ужгородських фахівців «Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України» (індекси пропорційності/диспропорційності, ефективної кількості партій, фракційності) [195] та ін.

Висновки до Розділу 1

Вивчення політичних партій і партійних систем, у тому числі й у регіональному вимірі, має тривалу історію, охоплюючи великий масив теоретичної та емпіричної інформації. Одним із основних напрямів вивчення політичних партій і партійних систем – дослідження регіональних партійних структур.

З урахуванням особливостей нашого дослідження і визначених у роботі основних завдань виокремимо такі напрями вивчення партій і партійних систем у зарубіжній та вітчизняній політичній науці: а) дослідження особливостей еволюції партійних систем у перехідних суспільствах, до яких сьогодні належить і Україна; б) регіональний вимір функціонування партійних систем і його аналіз у політичній науці.

Вирізнєння таких напрямів, їх усебічна характеристика дали змогу сформулювати авторську методологію дослідження, що поєднала вивчення особливостей функціонування партійної системи України на загальнонаціональному і регіональному рівнях.

У контексті вивчення політичних партій і партійних систем у перехідних суспільствах ми: 1) охарактеризували основні теоретичні підходи до трактування сутності сучасних політичних партій (Р.Гантер, К.Деттербек, Р.Катц, С.Ліпсет, С.Волінець та ін.); 2) виокремили і описали вплив різного роду чинників на функціонування партійних систем (Р.Ігнаці, Г.Кітчельт, В.Меркель, Г.Голосов та ін.); 3) дослідили основні підходи до вивчення сутності регіональних партій у зарубіжній та вітчизняній політичній науці (Д.Бранкати, П.Байковський, Д.Горовітц, Л.Девінтер та ін.); 4) проаналізували наукові доробки вітчизняних вчених, які присвячені вивченню націоналізації партійної системи (Ю.Морозюк), регіональних партійних проектів (В.Лебедюк, А.Круглашов, Ю.Остапець, А.Романюк та ін.).

Висвітлення регіональних особливостей розвитку партійних структур становить предметне поле дослідження науковців кожного регіону України. Причому в одних регіонах таких досліджень більше, а в інших менше. Загалом існує більше розвідок, що стосуються питань партійної структуризації західних областей України і областей, де відбулося становлення специфічних регіональних політичних режимів. На нашу думку, чимало досліджень у Західній Україні обумовлена, перш за все, різноманітністю партійного спектра у них.

Детальний розгляд джерельної бази засвідчує недостатність теоретичних узагальнень, комплексного політологічного дослідження ключових питань, пов'язаних з вивченням особливостей регіонального функціонування партійних структур. Залишається малорозробленою в науковому сенсі низка проблем, у тому числі: 1) формування відповідного методологічного інструментарію для аналізу регіонального розвитку і функціонування партійної системи; 2) визначення рівня націоналізації партійної системи й

чинників, які цей процес обумовлюють; 3) теоретичне осмислення проблеми реформування виборчого законодавства та законодавства, що сприяє функціонуванню політичних партій в Україні у контексті їх впливу на формування потужних загальнонаціональних партій; 4) вивчення закономірностей виникнення та діяльності регіональних партій; 5) опис і апробація емпіричної методики для аналізу регіональних партійних структур.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

Методологія дослідження регіонального виміру функціонування партійних систем, на нашу думку, має ґрунтуватися на засадах комплексного поєднання трьох методологічних підходів: 1) методології дослідження політичних партій і партійних систем, у тому числі й у перехідних суспільствах; 2) методології вивчення регіональних політичних процесів; 3) методології дослідження особливостей процесу націоналізації політичних партій і партійних систем.

2.1. Методологія дослідження політичних партій і партійних систем у перехідних суспільствах

Перш ніж аналізувати основні параметри політичної партії у транзитному суспільстві, потрібно розглянути класичну модель політичної партії, яка сформувалась упродовж ХХ ст. По-перше, парадигмальною установкою дослідників політичних партій було переконання, що партію у вигляді політичної організації необхідно аналізувати у системі відносин «громадянське суспільство – партія – держава». По-друге, вчені досліджували партію виключно як політичне утворення. Навіть сучасна держава є радше адміністративним, а не політичним інститутом і набуває останньої якості, на думку Л.Сморгунова, лише завдяки партійній системі [263, с.306–307]. По-третє, сучасна демократія залишається партійною демократією, незважаючи на безліч її ідеальних типів і реальних моделей. По-четверте, партію характеризували як політичний інститут, головна мета діяльності якого – боротьба за владу, участь у реалізації владних відносин. І,

по-п'яте, партію вважали організацією, яка має мати програму (ідеологічний профіль), організаційну структуру (обумовлену статутом), соціальну базу (зазвичай фіксоване членство).

У 70–80-х рр. ХХ ст. у Західній Європі спостерігалися процеси, сукупність котрих можна назвати кризою партійної демократії. Вона була зумовлена низкою обставин, пов'язаних зі змінами у соціально-економічній, політичній та інформаційній сферах. На політичному житті позначилась також криза традиційних ідеологій і зростання в суспільстві значущості постматеріальних цінностей. Зазначений Р. Інглхарт поворот до постматеріальних цінностей не був належно оцінений політичними партіями, котрі продовжували дотримуватися традиційних позицій та моделей поведінки [366, с. 34]. Великий вплив мав і технологічний розвиток, пов'язаний насамперед із виникненням і розповсюдженням нових засобів масової комунікації. Змінювалися механізми політичної мобілізації та вираження громадської думки. Телебачення стало займати все більш значне місце у політиці. З рештою, традиційні партії не враховували змін в організації державної влади (йдеться про процеси децентралізації та деволюції).

Водночас більшість дослідників вважають, що партійна криза пов'язана радше з оновленням типу партії, аніж з руйнуванням партії як такої. Радикальні критики партійної демократії стверджували, що політичні партії вичерпали свій інституційний потенціал.

Безсумнівно криза європейських партій торкнулася їх істотних позицій у політичному житті, позначилась на їхній організаційній структурі та структурі членства, модифікувала відносини з населенням і т. д. Однак, попри все партіям вдалося знайти вихід з кризи. Це виявилось у появі нового покоління партійних організацій – картельних партій, партій професіоналів, медіа-партій, народних партій, електоральних партій, офісних партій та ін.

Нові форми партійної організації у сучасному світі ми охарактеризуємо, у контексті аналізу основних підходів до класифікації та типологізації

політичних партій, ґрунтовно розглянувши типологізацію політичних партій А.Панеб'янка [384, с. 183], Р. Каца [369] і П. Маєра [100]. Типологізацію та класифікацію політичних партій ми використовуємо як один із методів дослідження, що дає змогу отримати комплексну інформацію про особливості організаційної структури, діяльності політичних партій у нових політичних реаліях наприкінці XIX – поч. XX ст. [102; 284].

Необхідно зауважити: розробка партійних класифікацій почалась одночасно із зародженням такої галузі політичної науки, як теорія партій і партійних систем. Автором однієї з перших загальновизнаних типологій став М. Вебер, розподіливши партії на світоглядні і патронажні. Іншу дихотомію у веберівській класифікації утворюють партії знаті та масові партії. Запропонований поділ партій на елітні й масові покладений в основу для подальших класифікацій політичних партій у західній політичній науці [282, с.126].

Найпопулярнішою у політичній науці стала типологія М. Дюверже, який виокремив кадрові та масові партії. Кадрові партії (партії знаті у М. Вебера) – носії консервативної або ліберальної ідеології, вони представляють інтереси привілейованих верств суспільства, не мають масового членства й орієнтуються лише на електоральний результат [72, с. 116–123]. Масові ж партії, що відображають політичні устремління соціальних низів, мають чітко вибудовану організаційну структуру і намагаються реалізувати у політичній практиці різні світоглядні принципи.

У 1988 р. в книзі «Політичні партії. Організація і влада» А. Панеб'янка запропонував свою типологію політичних партій. Він визначив два основних типи партій: масово-бюрократичні й електорально-професійні. Це була одна з перших типологій, яка засвідчувала нові тенденції в розвитку організації та діяльності партій в умовах постіндустріального суспільства. Автор наголошував на професіоналізації партій, основним завданням котрих ставала боротьба за голоси виборців [281, с. 386]. Саме головна роль фахівців у партії для розв'язання спеціалізованих завдань стала новою ознакою

організації партійної діяльності. Типологічні ознаки масово-бюрократичних і електорально-професійних партій подано в таблиці 2.1.1.

Таблиця 2.1.1

Типологічні ознаки масово-бюрократичних і електорально-професійних партій

Масово-бюрократична партія	Електорально-професійна партія
Центральна роль бюрократії в управлінні. (адміністративно-політичні завдання)	Центральна роль фахівців у управлінні (спеціалізовані завдання)
Потужна членська база, сильні вертикальні зв'язки, орієнтація на «свій електорат»	Електоральна партія, слабкі вертикальні зв'язки
Фінансування за рахунок членських внесків і близьких громадських організацій	Фінансування за рахунок груп інтересів і державних фондів
Акцент на ідеології, ключова роль членів партії	Акцент на ключових проблемах і партійних лідерах, ключова роль партійних функціонерів
Домінування внутрішньопартійних лідерів, колегіальне лідерство	Домінування професійних політиків, персоніфіковане лідерство

Теорію картельних партій запропонували Р.Кац і П.Маєр, і вона відразу зацікавила дослідників [100; 367–369]. Теорія побудована на порівнянні цих партій з попередніми партійними типами на засадах таких критеріїв: 1) історичного контексту їх діяльності; 2) місця у системі «громадянське суспільство – держава»; 3) внутрішньої організації партій (членство та лідерство); 4) особливостей реалізації політичної стратегії; 5) відношення до виборів і засобів масової інформації.

Як зазначають автори концепції, картельні партії з'явилися передусім там, де спостерігалася посилена підтримка діяльності партій державою, була можливість для партійного патронажу, активно проявлялася традиція міжпартійної кооперації та співробітництва [100, с. 35].

Тип картельних партій, що виникли, стає механізмом розподілу державних посад між професійними групами політиків, які ґрунтуються на безпосередніх зв'язках політика і виборця без участі партійної організації, широкій коаліційній основі, скороченні дистанції між лідерами та

виборцями, на великих державних субсидіях партійної діяльності тощо [344, с. 145–146]).

Практично ті ж самі ознаки сучасних партій розглянув у своїй типології С. Волінець у праці «По́за всеохоплюючими партіями. Підходи до вивчення партій і партійної організації в сучасних демократіях» [383, с. 220]. Він виокремив такі типи партій: партії політики, електоральні партії, офісні партії.

На сучасному етапі виокремлюють альтернативні картельним партіям форми політичної організації – масові рухи та популістські партії правого і лівого спрямування. Їхній виклик партіям полягає у критиці інституціоналізації політики, одержавленні політичної організації, відриву партій від вихідних масових інтересів, вузької ідентифікації, заполітизованості (публічне проти приватного), елітарності й олігархізації. Сьогодні потенціал масових рухів не вичерпаний, і вони продовжують впливати на вирішення соціально-політичних проблем.

Однак помітнішими на політичній арені є популістські партії правого спрямування. За останні роки праворадикальні партії почали отримувати значну підтримку населення на виборах до представницьких органів влади країн Євросоюзу. Це, наприклад, ПП «Альтернатива для Німеччини» (парламентські вибори у Німеччині, 2017 р.), Австрійська народна партія (парламентські вибори в Австрії, 2017 р.), ПП «Свобода і пряма демократія» (парламентські вибори в Чехії, 2017 р.), ПП «За кращу Угорщину» (парламентські вибори в Угорщині, 2018 р.).

Такі партії мають свої властивості. По-перше, вони протиставляють себе політичним партіям, які репрезентують основний політичний клас і вважають себе єдиними силами, здатними захистити інтереси всього народу. По-друге, подібні партії та їхні лідери критикують істеблішмент за раціональну й наукову риторику, виступаючи за необхідність «зрозумілості» політики, її відповідності здоровому глузду, за простоту рішень. По-третє, у діяльності вони використовують антиавторитарні мотиви, називаючи

існуючу демократію фальшивою, авторитарною. Їхній моральний код ґрунтується на протиставленні «хорошого суспільства» та «поганої політики», «хороших низів» і «поганих верхів». По-четверте, критика великих партій супроводжується акцентуванням на власній маргінальності, периферійності, антисистемності. Невеликий розмір цих партій часто трактується як показник їх «новизни», свідчення «невинності» щодо «брудної» великої політики. По-п'яте, вони атакують сучасну політику, використовуючи агресивний стиль опозиційної боротьби, і вважають за краще дотримуватися не згоди, а постійної конфронтації. Такі партії не визнають компромісів і пропагують «нову демократію». Вони розглядають себе «жертвами» сучасної політики панівних еліт, які нібито не лише маніпулюють народом, а й пригнічують усяку живу альтернативу. По-шосте, ідеологічною основою подібних партій постає «харизматичний популізм». По-сьоме, їх месиджам притаманні антимиграційні, євроскептичні настрої [76, с. 29].

Підсумовуючи розглянутий матеріал, можна констатувати: історична еволюція партій багато у чому визначалася наявністю домінуючого партійного типу, що відображав ключові тенденції партійного розвитку на певному етапі. Домінуючого партійний тип зазвичай змінювався унаслідок зміни навколишнього середовища. Це змушувало партії адаптуватися до нових умов, модифікуючи свою внутрішню структуру і поведінкові моделі. Еволюція партій за схемою «кадрові – масові – всеосяжні» відображала різні етапи партійного розвитку країн Західної Європи: період зародження сучасних партій; епоху масової мобілізації та гострого класового протистояння; перехід до постіндустріального суспільства з характерними для нього зрушеннями у соціальній структурі й ослабленням суспільних конфліктів.

Логіка розвитку політичних партій у країнах ЦСЄ була дещо відмінною, але на сучасному етапі їхньої еволюції організаційно-структурні характеристики політичних партій подібні до тих, які ми виокремили у

країнах Західної Європи. Не становлять винятку й особливості функціонування українських політичних партій.

Отже, дослідники партійних систем країн ЦСЄ виокремлюють такі типи політичних партій: К. Джанда – партії масових демократичних рухів, партії – залишки комуністичних партій, відновлені довоєнні партії, етнічні партії; релігійні партії, партії постматеріальних цінностей, «екзотичні» партії [282, с. 139]); Г. Кітчельт – програмні партії, харизматичні партії, клієнтелістські партії [371, с. 47]; А.Романюк – «нові політичні партії-рухи», клієнтелістські партії, історичні партії, посткомуністичні партії, нереформовані / частково реформовані комуністичні партії, протестні / антисистемні партії [247, с. 362–363].

Для аналізу функціонування регіональних партійних структур ми також використовували класифікація партій за шкалою «ліві – центр – праві» та концепт «багаторівневої партії» [37].

Зазначимо, що під партійною системою слід розуміти сукупність партій, які функціонують у державі та беруть участь у реалізації владних відносин. У дослідженні партійних систем особливу групу складають емпіричні типології. Вони різняться від теоретичних типологій тим, що в основу типологізації покладені ознаки партійних систем, які можна спостерігати, вимірювати й перевіряти. Причому ці типології є історичними в тому сенсі, що у них фіксується стан партійних систем різних країн, характерних для певного часового періоду. Класичними у політичній науці стали типології партійних систем М.Дюверже, Ж.Блонделя, П.Майра, Дж. Сарторі.

До перших таких типологій належить типологія М. Дюверже, розроблена ним у праці «Політичні партії» [72]. Учений охарактеризував партійні системи першої половини ХХ ст. і аналізуючи співвідношення партійних і електоральних систем, визначив три типи партійних систем – однопартійну, двопартійну і багатопартійну [72, с. 266–348].

Найпоширенішою у теорії партійних систем стала класифікація американського політолога Дж. Сарторі. Він запропонував до кількісних

критеріїв класифікації додати два якісні – поляризацію та фрагментацію. Поляризація – це групування двох і більше партій схожих за ідеологією, а фрагментація – розподіл партійної системи на окремі партії та полюси. Він запропонував семичленну класифікацію партійних систем: 1) однопартійна система; 2) партійна система з партією-гегемоном (гегемоністська система); 3) система з домінуючою партією; 4) двопартійна система; 5) партійна система поміркованого (обмеженого) плюралізму; 6) партійна система крайнього (поляризованого) плюралізму; 7) атомізована система [387, с. 167].

Важливе значення має типологія партійних систем П. Маєра, в основу якої покладено критерій величини партій, що її складають. Учений розрізняє 4 чотири типи партійних систем:

1. Система великих партій де головну роль у визначенні конфігурації відіграють великі партії, котрі на парламентських виборах здобувають переважну більшість голосів виборців (від 70% до 90 %).

2. Система середніх партій, у яких малі партії здобувають до 40 % голосів виборців, а як великі – близько 60%.

3. Система малих партій, де більшість голосів на виборах отримують малі партії (понад 60 %), натомість великі – менше 40 %.

4. Перехідні партійні системи [281, с. 164].

Застосовуючи індекс фракційності як критерій класифікації, можна виокремити три групи партійних систем: 1) систему двопартійну, де індекс фракційності коливається між 0,52 та 0,61; 2) системи, у яких домінує біполярна конкуренція за наявності в парламенті більшої кількості партій (0,62 – 0,67); окрім двох основних, існують партії, що мають коаліційний потенціал; 3) багатопартійні системи (0,70 – 0,82) [263, с. 326].

Звичайно, що вище вказаними підходами не обмежується перелік класифікацій, але ми виокремили лише ті з них, які будуть використані нами при аналізі партійної системи України на різних етапах її розвитку.

Отже, партійна система уособлює якісний стан розвитку багатопартійності, коли певна сукупність партій установлює стійкий і стабільний зв'язок з електоратом і між собою, репрезентуючи інтереси значної частини виборців у системі державної влади, бере участь в її здійсненні чи впливає на такий процес.

Окремо зупинимося на характеристиці особливостей розвитку партійних систем у суспільствах, що трансформуються. По-перше, їх функціонування, діяльність обумовлені процесом історичної інституціалізації. Науковці виокремлюють такі етапи: аристократичні угруповання; політичні клуби; масові політичні партії; всеохоплюючі політичні партії; картельні політичні партії, партії «нової хвилі» (партії постматеріальних цінностей). Відтак політичні партії, які утворюються в нових демократіях зазвичай функціонують відповідно до моделей всеохоплюючих і картельних партій [195, с. 5–22].

По-друге, їхня логіка розвитку підпорядковується логіці демократичного транзиту. При цьому дослідники вирізняють такі можливі моделі демократичного переходу.

1. Успішний перехід. Відбувається стадіально, виокремлюється різна кількість стадій та умови переходу (Д. Растоу, Ф.Шміттер, Г.О'Доннел та ін.) [236].

2. Зворотний розвиток і повернення до поставторитарного режиму. Сутність моделі полягає в тому, що демократичний розвиток припиняється і відбувається реставрація авторитарного режиму в різних його проявах.

3. Перерваний (незавершений) транзит. Держави, які розташовані у так званій сірій зоні транзиту, науковці називають по різному – «псевдодемократія», «делегативна демократія», «бюрократичний патрімоніалізм», «гібридна держава» і под. Сутнісна ознака таких режимів – це фасадність демократії, декларація демократичних принципів та відсутність їх у практичній політиці [333, с. с. 50–53].

З успішним переходом до демократії пов'язують і консолідацію партійної системи. А.Щербак та Г.Голосов стверджують, що ця консолідація пов'язана зі зменшенням партійної фрагментації (вимірюється індексом ефективної кількості партій) та електоральної волатильності (індекс Педерсена) [50; 335]. На нашу думку, до зазначених емпіричних показників консолідації потрібно додати й індекс націоналізації партійної системи [53].

Аналізуючи чинники впливу на еволюцію партійних систем у країнах ЦСЄ, не можна залишити поза увагою концепцію В.Меркель. Дослідник виокремлює п'ять основних факторів, що впливають на конфігурацію партійних систем у посткомуністичних країнах:

1. Характер трансформаційного конфлікту. Йдеться про те, в якій формі відбувався трансформаційний конфлікт: у вигляді пакту, укладеного між елітами, чи колапсу старого режиму під тиском народних мас.

2. Наявність/відсутність «історичних» партій. Такі партії значно впливають на еволюцію партійних систем за умови, що «історичні» партії достатньо інституціалізовані, а період авторитарного / тоталітарного режиму тривав недовго.

3. Вплив політичних інститутів. Серед всіх інститутів найсуттєвіше позначаються на конфігурації партійних систем форма правління (парламентська, президентська чи їх модифікації) та виборча система.

4. Існування традицій клієнталізму. Клієнталізм у поєднанні з різними формами регіоналізму та патерналізму властивий немодернізованім суспільствам.

5. Вплив соціально-політичних розмежувань, традиційні лінії яких доповнюються у Східній Європі лінгвістично-етнічними [176, с. 45 – 46].

Розвиток сучасних партійних систем у Центрально-Східній Європі, на думку А.Романюка і В.Литвина, зумовлені трьома переломними моментами поставторитарної та демократичної історії партій: колапсами авторитарних режимів, наслідками перших/установчих виборів, особливостями євроінтеграційних процесів. Вони також акцентують на ключових (спільних)

ознаках партійних систем у регіоні: мінливості та фрагментарності; слабкості партійно-ідеологічної ідентифікації електорату; популізмі; слабкому рівні інституціоналізації; низькій довірі до партій [247, с. 368].

Отже, за умови успішного завершення демократичного переходу парадигму демократичного транзиту ефективно використовувати для аналізу еволюції та функціонування партійних систем. Проте у випадку його незавершеності ця парадигма може бути застосована лише частково. Транзитологія відносно об'єктивно розглядає причини краху авторитарного режиму, але не здатна пояснити наслідки цього процесу, контраверсійного руху тощо.

Натомість існує й інша наукова парадигма, у межах якої ученими вдається аналізувати системні трансформації. Це – теорія патрімоніалізму. Саме за її допомогою з'ясовуються процеси, що відбуваються у «сірій зоні» українського транзиту, в тому числі й у сфері партійного будівництва. Процеси в українському соціумі в рамках названої теорії розглянуті у працях А. Колодій [108], Ф.Кирилюка [111], Ю. Мацієвського [167], О. Романюка [252], О.Фісуна [309] та ін. Для опису суспільств у котрих демократичний транзит не завершений, А. Колодій використовує термін «держави, які не відбулися» [108].

Концепцію неопатримоніалізму запропонували Г. Рот та Ш. Ейзенштадт. Науковці досліджували політичні системи, що сформувалися у багатьох країнах «третього світу», як системи сучасного патрімоніалізму або неопатримоніалізму [111, с. 18].

Інституційна специфіка неопатримоніального режиму передбачає: а) приватне привласнення публічної влади в ім'я власних інтересів; б) злиття влади і власності, що виражається в контролі «політичних і адміністративних підприємців» над прибутковим бізнесом; в) комплектування державного апарату поза принципами конституційно регульованого законодавства або кар'єрного просування; г) мінімізація доступу інших політичних груп до таких ресурсів і контролю за ними; д) персоналізація влади і слабка

раціоналізація політичного процесу; ж) панування клієнтарно-патронажних відносин; з) домінування неопатримоніальних правил політичної гри, які мають на меті асиметричний взаємообмін послугами та статусними позиціями між «нерівними» учасниками патронажних відносин і под.

Консолідований неопатримоніальний режим формувався в Україні до кінця десятиріччя незалежності. «Режим може вважатися консолідованим, – зазначає О.Фісун, – коли всі основні актори розглядають (вимушено або добровільно) дані правила як єдино можливі». На думку вченого провідну роль у консолідації подібних режимів відіграє глава держави, який: 1) контролює найважливіші ресурсні позиції на політичному полі й установлює на ньому власні (формальні та неформальні) правила гри; 2) використовує не стільки публічно-політичні, скільки державно-адміністративні канали та способи впливу клієнтарного типу, наприклад, унаслідок призначення і зміни регіональних керівників, контролюю ключових позицій в державному апараті, силових міністерствах і основних галузях економіки; 3) через патронажні мережі забезпечує собі підтримку більшості соціальних і економічних груп, а не вплив серед однієї, чисельно найбільшої групи [309].

Такий режим змінює саму сутність демократичних інститутів. Скажімо, українські партії стають не частиною громадянського суспільства, яка відображає інтереси різних його сегментів, а «політичними машинами», збудованими навколо бізнес-структур чи лідерів. Головними суб'єктами політичного процесу в таких режимах є не політичні партії, громадські організації, а олігархічні клани (фінансово-промислові групи).

Основними інструментами поширення політичного впливу для олігархічних кланів слугують: а) організація власних або «приватизація» вже існуючих політичних партій для відстоювання своїх інтересів у Верховній Раді (Соціал-демократична партія України (об'єднана), Партія регіонів, ПП «Трудова Україна» і под.); б) просування представників на ключові державні посади (так, у 1996–1997 рр. прем'єр-міністром був глава дніпропетровської ФПГ П. Лазаренко, 2002–2004 рр. цю посаду обіймав представник донецької

ФПГ В. Янукович); в) входження в існуючі клієнтарно-патронажні мережі й отримання доступу до президента через неформальні контакти з особами, що належать до його безпосереднього оточення (наприклад, А. Волков, І. Бакай, С. Львовчкін).

Як засвідчує аналіз, концептуальна модель неопатрімоніалізму дає змогу пояснити особливість функціонування партій в українському соціумі й причини регіоналізації партійного впливу, його специфіку в досліджуваній період.

Додатковим стимулом для розвитку патрон-клієнтальних відносин є регіоналізм, історично притаманний українському суспільству. Клієнталізм – це особлива модель стосунків між лідером («патроном») та підлеглими («клієнтом»). У її рамках «патрон» забезпечує клієнта матеріальними ресурсами в обмін на політичну підтримку. Інакше кажучи, клієнтелізм виявляється в Україні переважно через залучення голосів, а також унаслідок перерозподілу публічних ресурсів здебільшого за регіональною ознакою. Причому публічними інтересами всієї країни жертвують заради поточних інтересів політичних груп, лідери котрих походять з окремих регіонів. У даному випадку йдеться про клієнтелізм як вияв регіоналізму. У такому аспекті згадане явище проаналізував український дослідник С. Таран, пропонуючи три групи підходів до вивчення клієнталізму [276].

Перший підхід полягає в аналізі ідеологічної єдності політичних партій. Теоретично обгрунтовано, що партії, які демонструють внутрішню ідеологічну єдність, схильні вдаватися до мобілізації виборців на основі програм, а не клієнтальних відносин.

Другий підхід передбачає вивчення електоральної поведінки представників тих чи інших регіонів. У випадку, коли регіональні групи виборців демонструють швидку зміну власних політичних уподобань на користь партій, що мають доступ до розподілу матеріальних ресурсів, це може стати ознакою утворення клієнтальних мереж у цих регіонах.

У межах третього підходу досліджується регіональне походження кадрового складу державних інституцій, вразливих для клієнталізму [276].

Вагомий, а з на нашого погляду чи не найголовніший вплив на особливості формування партійних систем у перехідних суспільствах мають соціально-політичні розмежування. Такий підхід розглядає партійні системи як відображення соціокультурних конфліктів або структур політичної конкуренції, що склалися між різноманітними групами населення.

Узагальнюючи різноманітні авторські підходи Г. Голосов, називає сім проблемних вимірів, які співвідносяться з конфліктними лініями С.Ліпсета й С. Роккана [133] і характерні для посткомуністичних суспільств. Це культурно-етнічний, релігійний, соціально-економічний, зовнішньополітичний, постматеріальний виміри, вимір «місто–село» та вимір «підтримки режиму» [282, с. 278].

Зауважимо: крах комунізму призвів до широкомасштабної відмови від тих ідентичностей, які існували раніше, але не міг дати новим партіям Східної і Центральної Європи переваг ефективною сегментованості і стабільності електорату, що притаманно західним демократіям.

Ключова проблема аналізу розмежувань полягає у неможливості чітко визначити джерело розмежувань у посткомуністичних країнах. Для таких країн вагома обставина: політичні еліти можуть замовчувати або навпаки, актуалізувати ті чи інші суспільні протиріччя залежно від зиску, що вони отримують, формуючи у такий спосіб «порядок денний» суспільно-політичного життя. Цим політичні еліти сприяють або заважають інституціалізації розмежування на рівні партійної системи. Так, експлуатація політичними елітами етноконфесійної риторики у період демократизації спричинила у низці країн загострення відповідних протиріч, появу політичних організацій з етноконфесійною ідентифікацією, наблизивши їх до громадянських війн. Не становить виняток і Україна, де політична еліта успішно експлуатує соціально-політичне розмежування на Захід і Схід, що в

кінцевому підсумку призвело до збройних конфліктів на сході України та анексії Криму.

Отже, особливості розвитку партійних систем у суспільствах, що трансформуються зумовлені загальними тенденціями розвитку політичних партій у сучасному світі (історична інституціалізація) та логікою демократичного транзиту. За умов перерваного транзиту для аналізу еволюції та функціонування партійних структур ймовірно використання концепту «неопатримоніалізм».

Основні чинники, які впливають на формування партійних систем у перехідних суспільствах, – реальні обставини, які спричиняють специфіку функціонування партійних систем у сучасному світі, логіка трансформаційного процесу, вибір форми правління, виборча система, суспільно-політичні поділи тощо.

Характерними моделями партійних структур є масові партії, кадрові партії, картельні партії, всеохоплюючі партії та партії постматеріальних цінностей.

2.2. Методологічні засади дослідження еволюції партійної системи України у загальнонаціональному та регіональному вимірах

З метою аналізу регіональних особливостей розвитку партійної системи України виокремимо регіони, у межах яких буде здійснюватись дослідження. Не заглиблюючись у сутність різноманітних тлумачень поняття «регіон», пропонуємо погодитись із тим, що воно означає область, частину певної країни, країну або частину світу, які різняться від інших природними, соціально-економічними, культурними й іншими особливостями [184; 306, с.317]. Регіон у вигляді історично сформованої територіальної одиниці з певними природними, економічними, культурними особливостями, з існуючою (хоч і необов'язково розвинутою) регіональною ідентичністю

населення може мати внутрішньонаціональні або транснаціональні кордони, відігравати інтеграційну або дезінтеграційну роль, втілювати принципи субсидіарності й децентралізації управління чи використовуватись сепаратистами для розколу країни.

Регіональний поділ України охарактеризований у працях вітчизняних учених О.Вишняка [34; 35], М.Дністрянського [69], А.Колодій [112], Є.Куценко [123], С.Макеєва [150], Л.Нагорної [182], О.Стегнія [267] та ін. Як справедливо зауважує доктор історичних наук Л.Нагорна, «в наукових дослідженнях принципи виокремлення чи уявлення регіону настільки багатоманітні, що меж для застосування цього поняття практично не існує. Здебільшого регіон виступає як суто умовна конструкція, зміст якої визначається тими завданнями, що їх ставить перед собою дослідник» [182, с. 84].

У нашому дослідженні ми охарактеризуємо той регіональний поділ, котрий буде використаний нами для аналізу регіонального виміру еволюції і функціонування партійної системи України.

Найпростіший спосіб регіоналізації, яким послуговуються у політологічній літературі та яким ми будемо оперувати – умовний поділ України на східний і західний макрорегіони. Східному регіонові (уособленням є Донбас – Донецька, Луганська область та колишня АР Крим) властиве домінуванням російського та російськомовного населення, проросійських ідеологічних орієнтацій тощо. Натомість західний (уособленням є Галичина – Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська області) характеризується абсолютною перевагою українського й україномовного населення, націонал-демократичних і націоналістичних ідеологічних орієнтацій. Зазначені регіони ґрунтовно проаналізовані у дослідженні львівських науковців «Львів – Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні» [321].

Образний вислів «дві України», на думку А. Колодій, виникає у зв'язку з кількома причинами. Перша – наявність в Україні суцільних масивів

стійкого накладання регіону (місця проживання респондентів, виборців, громадян і под.) на політичні симпатії, що виявляються під час голосувань на виборах, та мовні практики, ціннісні орієнтації. У цьому накладанні приховані потенційні передумови протистоянь, які підсилюються існуванням двох політично активних центрів «притягування» – Галичини й Донбасу [108]. Друга причина пов'язана з концептом С.Гантінгтона, що стосується проходження лінії цивілізаційного розлому між західною (католицько-протестантською) та східною (візантійсько-православною) культурами на території України [310, с. 255–257].

Отже, концепт «двох Україн», має суперечливий, амбівалентнимий характер. З одного боку, він має позитивні пізнавальні властивості, даючи змогу пояснювати особливість перебігу політичних процесів у нашій державі. У такому аспекті ми його використаємо для аналізу електоральних уподобань виборців, партійної ідентифікації українських громадян. З іншого боку – цей концепт застосовують політики з метою збільшення власних електоральних дивідентів через протиставлення ціннісних, соціокультурних характеристик регіонів. Хоча подана дихотомічна картина не відображає особливостей центральних областей України, які знаходяться між двома полюсами. Отже, об'єктивні історичні обставини сформували латентний конфлікт ментальностей – проросійської та самостійницької (прозахідної).

Окрім зазначеного ми будемо використовувати загальноприйняте регіонування України на Схід, Центр, Південь, Захід. Структурно вони складаються з таких областей:

1. Східний регіон – Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області.
2. Центральний регіон – місто Київ, а також Київська, Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська, Житомирська, Сумська, Чернігівська області.
3. Південний регіон – Одеська, Миколаївська, Херсонська області та колишня АР Крим.

4. Західний регіон – Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області.

Такий поділ зумовлений наступними основними чинниками: історичними, етнолінгвістичними релігійними, економічними, зовнішньополітичними, політичними та ін.

Саме вони формують і особливості перебігу суспільно-політичних процесів у виокремлених регіонах України. З погляду львівської дослідниці Л.Угрин, до власне українських, відмінних від західних особливостей територіальної (регіональної) диференціації вітчизняного політичного простору, потрібно зарахувати такі: 1) регіональні відмінності, значно глибші, ніж у країнах Європи, і набувають рис цивілізаційного характеру; 2) регіональні ідентичності сформувалися раніше, ніж виникла держава; 3) переважання (особливо на Сході та Півдні) регіональної та місцевої ідентичностей над загальнонаціональною і державною; 4) спрощене сприйняття регіонального розмаїття; 5) дихотомічність регіональних ідентичностей Заходу та Сходу, особливо на ідеологічному та політичному рівнях, елементи чужості у взаємсприйнятті; 6) взаємозумовленість регіональних та політичних ідентичностей; 7) спроби конструювання етнічних відмінностей (української та російської) як основи західноукраїнської та східноукраїнської ідентичності; 8) вплив зовнішніх чинників на відтворення та конструювання регіональних ідентичностей в Україні [297].

Отже, ключовим для диференціації регіонального політичного простору є поняття «регіональна ідентичність». Регіональна ідентичність є самоусвідомленням територіально диференційованої спільноти людей, когнітивна модель світу якої визначається образами певної території, її соціальної й політичної історії. Вона пов'язана з територією, яка значуща для індивіда та спільноти і сприймається як Батьківщина чи мала батьківщина [297].

Основними параметрами регіональної ідентичності, у межах котрих розгортається незбіг і полярність інтересів та цінностей, Є.Куценко вважає: ступінь лояльності до державної влади; зовнішньополітичні орієнтації; мовні пріоритети; конфесійні уподобання; домінанти історичної пам'яті; питома вага «лівих» чи «правих» політичних настроїв [123, с. 211].

Аналіз регіональних відмінностей охарактеризований вище, дає змогу зробити висновок, що такі кардинальні відмінності відповідним чином зумовлюють і структуру політичного простору відповідного регіону. А це в свою чергу обумовлює відповідну структуру електорального вибору та партійних уподобань жителів регіону.

Отже, охарактеризувавши низку підходів до регіонального поділу території України, ми виокремили чотири історично сформовані регіони. Для зручності аналізу в ідеологічному сенсі їх можна розподілити на два полюси: Західний і Центральний регіон – з одного боку, та Східний і Південний – з іншого. Починаючи з 2014 р. особливості партійного будівництва ми будемо досліджувати у розрізі трьох регіонів – Західного, Центрального та Південно-Східного.

Розглянемо, зокрема, вплив соціально-політичних розмежувань на територіальній основі на партійні уподобання населення вказаних регіонів.

Соціально-політичні поділи за територіальною, етнічною, мовною ознаками приводять зазвичай до виникнення специфічних явищ суспільно-політичного життя. По-перше – це сепаратистські політичні рухи, які поширилися у країнах Європейського Союзу (Велика Британія, Бельгія, Іспанія) та країнах колишнього Радянського Союзу. Так, на заході України спостерігаємо прагнення щонайшвидше інтегруватися до Європейського Союзу та НАТО, а на сході – зміцнити політичні та культурні відносини з Росією. По-друге – існування регіональних партій та політична мобілізація винятково на регіональному та субетнічному принципі, який виникає у суспільствах зі сильним патронажем, слабкою централізацією влади, складним міжнародним оточенням. Саме міжнародне оточення (вплив

«російського чинника») і призвело до конфлікту на сході України. По-третє – домінування «політики символів»: абсолютизація у політиці питань, що становлять маркер ідентичності – мова, релігія, історія. Особливо актуальними ці питання виявляються під час виборчих кампаній, оскільки вони покладені в основу мобілізації «свого» електорату [108].

Підсумовуючи сказане, зауважимо: в Україні сформувався яскравий соціально-політичний поділ за територіальним (регіональним) принципом, який відображається в кардинально різних електоральних перевагах жителів східних та західних областей України й інституціалізації політичних партій, що орієнтуються на «свій» (західний/східний) електорат упродовж усіх виборчих кампаній.

Зазначимо, формування партійних систем відбувається під впливом низки чинників. Набір чинників, сила їх впливу залежить від конкретних історичних умов розвитку соціуму, в якому аналізується розвиток партійної системи. Вказану проблематику досліджують і вітчизняними й зарубіжні фахівці. Причому інтерес до неї спостерігався уже на початку XIX ст., і ця проблема залишається актуальною для політичної науки і в нинішній час.

Вчені виокремлюють низку чинників впливу на розвиток партійних систем (Дж.Брайс, Е.Лоуелл, М.Дюверже, С.Ліпсет, С.Роккан, Р.Далтон, Дж.Сарторі та ін.) [282, 270–287]. Їх розподіляють зазвичай на соціокультурні та інституційні. Соціокультурні пов'язані з історичними традиціями партійного будівництва, особливостями демократичного транзиту, соціально-політичними розмежуваннями, соціально-демографічною структурою населення, компактністю проживання національних меншин, регіональним характером підтримки політичних сил, зовнішньополітичним впливом тощо. До інституційних чинників традиційно зараховують нормативно-правову основу функціонування політичних партій, особливості виборчої системи, форму правління, форму державного устрою, політичний режим [333, с. 63–68].

Вплив названих чинників на еволюцію партійної системи України

проаналізовано у розвідках В. Лебедюка [127], Ю.Остапця [196], Н.Ротар [253], Н.Шестак [333], Ю.Шведи [328] та ін. Беручи до уваги ці дослідження, ми охарактеризуємо як вони позначаються на регіональному структуруванні партійного простору України.

Соціально-політичні розмежування. До основних суспільно-політичних поділів, що впливали і впливають на еволюцію партійної системи України на різних етапах її розвитку, належать: а) поділ у координатах комуністичні / демократичні сили на початковому етапі становлення української державності; б) соціально-економічний поділ (поділ «бідні»/ «багаті»); в) підтримка/опозиційність до правлячого режиму; г) соціокультурний поділ. Актуалізація соціокультурного поділу, на думку вітчизняних фахівців, пов'язана з діяльністю регіональних політичних еліт, котрі для отримання електоральних дивідентів свої виборчі месиджі й гасла формували на протиставленні ціннісних характеристик західної та східної України.

Зауважимо: якщо до президентських виборів 2004 р. соціокультурний поділ хоч і відображався на результатах виборів, але був одним із чинників структурування партійної системи, то під час виборчої кампанії 2004 р. він став основним фактором впливу на її конфігурацію. Відтак розподіл голосів виборців на парламентських виборах 2006, 2007, 2012 рр. та президентських виборах 2010 р. повторював конфігурацію голосування на президентських виборах 2004 р. [290, с. 83–92].

Особливості демократичного транзиту. Логіка розвитку партійних систем у суспільствах, які трансформуються, підпорядкована логіці політичного транзиту. Така еволюція закінчується консолідацією партійної системи. Вплив особливостей демократичного транзиту на еволюцію партійної системи описаний нами у 1 праграфі цього розділу.

Форма правління. Починаючи з проголошення незалежності форма правління в Україні неодноразово змінювалася. Зміна форми правління відчутно впливала на формат партійної системи. Причому така зміна двічі відбулася після глибинних соціально-політичних зрушень, що увійшли в

українську історію як Помаранчева революція та Революція Гідності. Загалом же форма правління в Україні змінювалась 3 рази. До прийняття Конституції України можна говорити про перехідний тип форми правління, яка радше нагадувала президентський. Конституція України, прийнята 28 червня 1996 р., установила президентсько-парламентський тип напівпрезидентської республіки. Після Помаранчевої революції 2004 р. Парламент України на засіданні 8 грудня прийняв пакет змін до Конституції України, встановивши парламентсько-президентську республіку. Після перемоги на президентських виборах 2010 р. В.Януковича Конституційний Суд України 1 жовтня 2010 р. відмінив зміни до Конституції України від 8 грудня 2004 р. Україна знову стала президентсько-парламентською республікою, а партійна система почала набувати обрисів системи з домінуючою партією.

Український парламент після Революції Гідності (2013 – 2014 рр.), а також дострокових виборів Президента ухвалив рішення про повернення до Конституції зі змінами від 8 грудня 2004 р. Форма правління знову стала парламентсько-президентською.

Зміна форм правління не могла не позначатися на форматі партійної системи й електоральних процесах. Найбільшу впливовість у різний період мали партії, пов'язані з особою Президента та Прем'єр-міністра України (Партія регіонів (В.Янукович), ВО «Батьківщина» (Ю.Тимошенко), Народний Союз «Наша Україна», ПП «Наша Україна» (В.Ющенко), ПП «Народний фронт» (А.Яценюк), ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» (П.Порошенко). Змінювалась і вагомість виборів залежно від того, якими вони були – «першого» чи «другого» порядку.

Отже, форма правління, яка нині притаманна Україні (напівпрезидентська форма правління у парламентсько-президентському форматі), позитивно впливає на розвиток партійної системи та багатопартійності загалом. Водночас наголосимо, що незважаючи на те, що Україна напівпрезидентська республіка, де уряд має формуватись на

партійній основі, особа Президента і надалі залишається навіть не ключовою, а домінуючою у політичній системі. Тому президентські вибори в Україні мають визначальний вплив як на розстановку суспільно-політичних сил у країні, так і на партійну систему, а відтак і на розклад сил на парламентських виборах.

Нормативно-правова основа діяльності і функціонування політичних партій в Україні складається з Конституції України, Закону «Про політичні партії в Україні», законів України про вибори депутатів ВР України, Президента України, депутатів місцевих рад, Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції», законів про декомунізацію.

Так, у Законі «Про політичні партії в Україні» забороняється утворення регіональних партій. У ст. 3 наголошено: в Україні можуть реєструватися тільки партії з загальнонаціональним статусом [90]. Заборонено також утворення політичних партій за етнічною ознакою, і це, на нашу думку, не сприяє розвитку партійних структур на регіональному рівні. Водночас у керівних принципах «Щодо законодавства про політичні партії: окремі аспекти», прийнятих Венеціанською комісією 12–13 березня 2004 р., зазначено: у країнах Європейського Союзу не повинні встановлюватись обмеження «на утворення та діяльність політичних союзів та об'єднань на регіональному та місцевому рівнях» [77, с.322].

У висновках Венеціанської комісії «Щодо українського законодавства про політичні партії», ухваленого 5–6 липня 2002 р. підкреслено, що вимога про загальнодержавність партій становить правову перешкоду утворенню партій, які зосереджують свою увагу на питаннях регіонального характеру.

Комісія нагадує у зв'язку з цим, що демократії в Європі мають багато прикладів належно заснованих політичних партій та з підтримкою, зосередженою лише у певній частині країни. Існує безліч прикладів політичних партій, які діють лише на місцевому рівні й у географічних

межах місцевої громади чи провінції та відіграють там важливу роль у демократичному житті [77, с. 418].

Наявність регіональних і слабкість загальнонаціональних партій засвідчує про необхідність внесення змін до законодавства України стосовно діяльності політичних партій. Ми пропонуємо:

1. Для зміцнення загальнонаціональних партій до закону про вибори ВР України потрібно внести норму, згідно з якою ті партії допускаються до розподілу депутатських мандатів, які долають відсотковий бар'єр та бар'єр голосів виборців у кожній області України. Таким може бути поріг з 1 % голосів виборців. Ця норма змусить партії розбудовувати власні осередки у всіх без винятку областях України.
2. Необхідно започаткувати нововведення, які регламентують участь партій у виборчих процесах. Відповідно до чинного законодавства партія, яка упродовж 10 років не приймала участі у виборах Президента України, ВР України, може бути ліквідована. Ця норма сприяє лише до формальної участі у виборчих процесах. На нашу думку потрібно, чітко визначити, яких результатів повинна досягти партія на виборах (парламентських, президентських, місцевих) для того, щоб її реєстрація не була анульована.
3. Ураховуючи існування низки регіональних партійних структур, на законодавчому рівні дозволити функціонування регіональних партій, обмеживши їх участю виключно у місцевих виборах.
4. Легалізувати партії національних меншин, які компактно проживають у межах певних територій.
5. Вирішити проблеми з розвитку внутрішньопартійної демократії, розширити повноваження місцевих осередків стосовно участі у виборах (висунення кандидатів). Нині це – прерогатива головного офісу партії, що робить недієздатними місцеві осередки, пригнічує ініціативу, зумовлює політичну корупцію, а також призводить до утворення локальних партійних проектів, які дають можливість місцевим лідерам,

котрі не домовилися про своє балотування з центральним органом партії, проводити виборчу кампанію з іншим партійним брендом.

Виборча система України. Виборчі системи вважаються найдієвишим механізмом впливу на партійну систему. В Україні з часу проголошення незалежності вибори до Верховної Ради відбулися 7 разів: в 1994, 1998, 2002, 2006, 2007, 2012, 2014 рр. Причому всі вони регламентувались різними виборчими законами.

Перші парламентські вибори в Україні проводилися за мажоритарної системи абсолютної більшості, яка, з погляду вітчизняних дослідників, виявилася неефективною і не сприяла структуруванню партійної системи [11; 95; 197].

Система виборів до ВР України кардинально змінювалася у 1997 р. (запровадження змішаної виборчої системи) [82] та у 2003 р. (установлення пропорційної виборчої системи) [83].

Парламентські вибори у 1998, 2002, 2012 та 2014 р. відбулися за змішаною системою зразка 1998 р. з певними модифікаціями. Виборчим законом у 1997 р. була запроваджена змішана виборча система, коли 225 народних депутатів обиралися за пропорційною системою закритих загальнонаціональних партійних списків з 4 % бар'єром, а інші 225 – в одномандатних округах за мажоритарною системою відносної більшості. Починаючи з 2012 р., виборчі блоки позбавлялись участі у виборах, а прохідний бар'єр був підвищений до 5 % [84].

Вибори до ВР України у 2006 та 2007 рр. проходили за пропорційною виборчою системою з 3 % виборчим порогом та закритими партійними списками. Це передбачало істотні відмінності як в організації підготовки та проведення виборів, так і у виборчих заходах [83]. Аналогічна система діяла і на виборах до місцевих органів влади у 2006 р.

Зазначимо, що 14 липня 2015 р. ВР України прийняла Закон «Про місцеві вибори», яким установлена пропорційна система для виборів ВР АР Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад з закріпленням

кандидатів з виборчого списку за територіальними виборчими округами. Це зовсім нова виборча формула, яка при розподілі депутатських мандатів враховує преференції, надані кандидатам у виборчих списках партій [88].

Отже, постійна зміна виборчого законодавства деструктивно впливає на розвиток партійної системи України, електоральну поведінку та породжує політичну корупцію. Політична практика молодих демократій (країни ЦСЄ) засвідчує необхідність формування усталеного виборчого законодавства, що сприяє стабільності партійних систем та інших політичних інститутів суспільства.

Для України, на нашу думку, доцільно запровадити пропорційну виборчу систему відкритих регіональних списків, надання можливості виборчим блокам брати участь у виборчих процесах з підняттям для них виборчого бар'єра, змінити формули перерахунку голосів виборців у депутатські мандати. Така система дозволить рівномірно представляти регіони України на рівні вищого представницького органу влади, і, на відміну від мажоритарної частини нинішньої виборчої системи, зробить вибори демократичнішими та прозорими.

Зовнішньополітичний чинник. Його дію пов'язують з рішеннями, позиціями владних інститутів інших держав, міждержавних об'єднань, міжнародних організацій, а також з діяльністю зарубіжних політичних партій, неурядових організацій, політтехнологів. Наприклад, у період 2010–2013 рр. діяльність Партії регіонів і КПУ була повністю підпорядкована відповідним особам з державного керівництва Росії.

Особливого значення такий вплив набуває у місцях компактного проживання національних меншин поблизу державного кордону України, стимулюючи діяльність етнічних партій. Етнічні партії утворюються за поєднання таких чинників: компактного проживання національної меншини, зовнішнього чинника, політизації етнічності. Прикладом можуть бути російські партії колишньої АР Крим та угорські партії Закарпаття. В даному випадку партії можуть використовуватись як засіб реалізації

зовнішньополітичних цілей інших держав. Хоча, знову ж таки, етнічні партії є партіями регіонального типу, що впливають на електоральну конкуренцію лише у межах однієї або декількох областей України [290, с. 95–108].

Отже, чинники впливу на розвиток партійної системи України можна розподілити на соціокультурні (соціально-політичні розмежування, особливості демократичного транзиту, історичні традиції державотворення і т.д.) та інституційні (нормативно-правова основа функціонування, форма правління, виборча система тощо). На розвитку партійної системи у різний період вони позначаються неоднаково.

Аналізуючи регіональні особливості розвитку і функціонування партійної системи України необхідно визначитись з періодизацією її еволюції в загальнонаціональному масштабі. Періодизація в даному випадку буде відігравати і методологічну функцію, що дасть змогу на основі виокремлених критеріїв визначити основні віхи розвитку партійної системи й охарактеризувати їх.

У вітчизняній політичній науці питання щодо виокремлення періодів (етапів) еволюції партійної системи України залишається дискусійним. У визначенні основних етапів розвитку дослідники не виявляють однастайності, оскільки та чи інша періодизація в науці є умовною і залежить від того, який принцип та критерії покладені в її основу.

Процес розвитку багатопартійності в Україні триває понад 25 років. За цей час партійна система зазнавала значних змін, унаслідок чого її сучасний вигляд суттєво різниться від початкового. Дослідження з відповідної проблематики з'явилися практично водночас із виникненням самого феномену багатопартійності в Україні. Моделі розвитку партійної системи України подані у наукових доробках: А.Білоуса [10], О.Бойка [13], М.Кармазіної [97], В. Лебедюка [127], В.Лещенка [131], Ю.Остапця [196], Б.Райківського [235], Н.Ротар [15], Є.Телухи [280], Ю.Шведи [327], Н.Шестак [333], Ю.Якименка [290] та ін.

Авторів розглядають різноманітні аспекти формування партій і партійної системи, пропонують власні варіанти періодизації процесу їхнього розвитку, які часто суттєво відрізняються один від одного. Головна причина неоднакового трактування періодизації розвитку партійної системи України має суб'єктивний характер – вибір ученими різних підстав для періодизації (парламентські електоральні цикли, зміни у правовому полі функціонування партій, зміни в особливостях функціонування політичного режиму та ін.).

Популярними тривалий час були періодизації, ґрунтовані на основі прив'язки до результатів парламентських виборів. Такими є періодизації В. Лещенка [131], Є. Телухи [280], Б. Райківського В. [235]. Звісно вибори суттєво впливають на формат партійних систем, зокрема у молодих демократіях. Однак такий підхід, по-перше, нівелює інші чинники впливу та з роками приводить до збільшення кількості періодів. По-друге, він не надає достатньої інформації про функціональний стан партійної системи.

Взявши за основу періодизації організаційно-правові зміни в партійній системі, О. Бойко виокремила такі етапи. Перший (60-ті рр. ХХ ст. – 1989 р.) – виникнення та формування політичних об'єднань і рухів. Другий (1990–1993 рр.) – формотворчий період, який починається зі створення перших політичних партій, а завершується їхнім юридичним узаконенням. Третій (1994–1998 рр.) – перехід від багатопартійності до багатопартійної системи, що пов'язано з установленням певного способу організації політичної влади [13]. Схожий критерій для періодизації обрав і В.Мороко [181].

Велика кількість періодизацій побудована українськими дослідниками на основі типології партійних систем Дж.Сарторі. Для прикладу можна назвати періодизації В.Лебедюка [127], Ю.Остапця [196], Ю.Шведи [327], Ю.Якименка [290] та ін. Одними з перших, хто висловив критичні зауваження до такого однобокого підходу були А.Колодій та М.Кармазіна [97]. У науковій статті «Українська багатопартійність: становлення і розвиток» М.Кармазіна, критикуючи вказані моделі, запропонувала використовувати комплексний критерій для визначення періодів розвитку

української партійної системи. Її бачення розвитку партійної системи має такий вигляд: перший період – кінець 1988 р. – кінець 1991 р.; хронологічні межі другого – з кінця 1991 р. до кінця 90-х рр.; третього – з кінця 90 рр. (стаття була надрукована у Наукових записках Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса у 2012 р.). Авторка акцентує увагу на тому, що, виокремлюючи межі періодів, потрібно брати до уваги більше чинників, які обумовлюють партогенез. До них вона зараховує: специфіку механізму творення партій; особливості партійного лідерства; еволюцію ідеологічного «обличчя» партій; партійне фінансування; ключові моменти історії партій; трансформацію функцій партій [97].

Узагальнюючи дослідження періодизації розвитку вітчизняної партійної системи, Ю.Якименко пропонує виокремити три основні підходи до характеристики змін у партійній системі України на підставі оцінки змін: а) у політичних партіях (створення, злиття, поглинання); б) змін формату партійної системи; в) ключових чинників в оточенні партійної системи, що впливали на самі партії та стосунки між ними (зокрема характер політичного режиму, тип виборчої системи, конституційно-правовий дизайн, зміни у соціальній структурі суспільства, актуальність суспільних поділів та ін.) [290, с. 14–16].

Цей підхід Ю.Якименко називає синтетичним, оскільки він поєднує елементи різних підходів до вивчення динаміки партійних систем і передбачає врахування змін трьох складових, що характеризують партійну систему та/або впливають на неї.

Для визначення особливостей розвитку партійної системи України у контексті нашого дослідження пропонуємо власну періодизацію її еволюції. В основу періодизації покладено комплексний критерій, який включає: зміну конфігурації електорального простору України; вплив соціально-політичних розмежувань, електоральної формули; конституційний дизайн (йдеться про зміну форм правління); особливості організаційної моделі політичних партій (всеохоплюючі, картельні та ін.), вплив соціальних конфліктів

(«Помаранчева революція», «Революція Гідності»). Ключовим для нашої періодизації є викоремлення періодів на основі так званих великих електоральних циклів.

Електоральний цикл – це траєкторія розвитку політичної системи у період від одних виборів до інших, яка відображає вагомі якісні зміни політичної системи, або окремих її елементів, котрі постають за наслідками виборів.

Аналізуючи президентські, парламентські, місцеві вибори ми можемо говорити про парламентський, президентський електоральний цикл, або цикл місцевих виборів. У цьому випадку йдеться про вивчення електорального процесу від виборів до виборів. Причому у міжвиборчий період за допомогою дискурсивної практики визначається логіка наступного електорального циклу.

У вузькому розумінні електоральним циклом можна назвати сукупність виборів (парламентських, президентських), які відбуваються одні за іншими у чітко встановлений законодавством країни період.

У реальній політичній практиці спостерігається вплив одних виборів на інші, приміром парламентських на місцеві і т. д. У нашому випадку політичний процес чи окремі його характеристики можемо розглядати у контексті великого електорального циклу до якого включаємо парламентські, президентські й місцеві вибори. У зв'язку з цим необхідно виокремити точку відліку великого електорального циклу. Зазвичай, такою точкою відліку в зарубіжній політичній науці прийнято вважати чергові парламентські вибори. З погляду Г.Голосова, ключовою основою вирізнення циклів слугує динаміка партійної системи. Саме за результатами парламентських виборів на початку електорального циклу утворюються параметри партійної системи, що функціонуватиме до його завершення [214].

Але, враховуючи статус Президента України у системі державної влади, обсяг його повноважень і механізмів впливу на внутрішню політику держави, для України висхідною точкою відліку великого електорального

циклу можна брати і президентські вибори. За результатами трьох президентських виборів 2004, 2010, 2014 рр. змінювалась форма правління, утворювались нові партійні структури, які певний час домінували в українському політикумі.

Отже, наша періодизація має такий вигляд: перший період – 1991–2004 рр., другий – 2004–2014 рр., третій – починаючи з 2014 р. Саме в такому контексті будемо досліджувати розвиток партійної системи України і на загальнонаціональному, і на регіональному рівнях. Основний акцент при характеристиці вказаних періодів ми зробимо на регіональному аспекті її розвитку, оскільки детальний аналіз особливостей розвитку партійної системи загалом не є предметним полем нашого дослідження [164].

Перший період – 1991–2004 рр. Поява елементів багатопартійності в Україні на межі 80–90-х рр. детермінована передусім соціально-економічними та політичними умовами, які склалися в тогочасній Україні. Важливим чинником впливу на партогенез на початку періоду були так звані установчі вибори, з якими пов'язуємо створення реальної багатопартійності в Україні. Саме тоді сформувався політичний спектр від крайніх лівих до крайніх правих партій. Цей процес відбувся швидко, оскільки більшість майбутніх демократичних і націонал-патріотичних політичних течій знаходилися в рамках організації Народного Руху, а КПУ була широким об'єднанням лівих сил, по-різному зорієнтованих щодо державності й демократії.

Для зазначеного періоду характерна легалізація навпливовіших партій – носіїв альтернативних ідеологій (КПУ та НРУ), інтенсивне заповнення політичного простору партіями «брендового» типу. Під «брендами» слід розуміти проголошення комуністичної, соціал-демократичної, ліберальної, консервативної, християнсько-демократичної, націонал-демократичної та інших ідеологій як основи політичної діяльності та партійних програм [196; 290, с. 14–16].

Від 1991 р. головним суспільним поділом став поділ у координатах комуністичні / демократичні сили, притаманний для трансформаційному періоду. Конфігурація партійної системи в цілому відповідала цьому поділу. Відтак основними полюсами партійної системи були лівий (КПУ, СПУ, СелПУ) і правий (НРУ, УРП), центристські партії за потужністю значно поступалися фланговим партіям.

Напередодні парламентських виборів 1998 р. найбільш актуальним суспільним поділом став соціально-економічний, що сприяв значній підтримці лівих сил та популярності лівоцентристської ідеології.

За результатами парламентських виборів 1998 р. партійна система набула вигляду триполюсної: «ліві – центр – праві». Утворення політичних партій в подальшому відбувалося в основному «згори». З-поміж партій, утворених протягом цього періоду, переважали партії, утворені для представництва інтересів ФПГ та окремих бізнес-структур (ПП «Трудова Україна», ПП «Прагматичний вибір», ПП «Солідарність»). Більшість новоутворених партій декларували центристське спрямування [196; 290].

Суттєво впливали на процеси у партійній системі та її конфігурацію відносини між Президентом і політичними силами, представленими у Верховній Раді. Існував ідеологічний конфлікт між лівими політичними силами, які прагнули повернення до попереднього суспільного устрою, і президентським «курсом реформ». Цей конфлікт з боку влади характеризувався як «ліва загроза», і його успішно використали політтехнологи для перемоги Л.Кучми у другому турі президентських виборів 1999 р. над П.Симоненком. Тому до соціально-політичного розмежування додався поділ сил на пропрезидентські й антипрезидентські, що проявилось у таких масових акціях протесту «Повстань, Україно!» та «Україна без Кучми». Саме завдяки їм відбулося згуртування, а згодом і перемога правих сил на виборах до ВР України 2002 р.

Зазначений був поділ активно застосований у виборчій кампанії 2002 р. Одночасно політтехнологи успішно впроваджували протиставлення Сходу і

Заходу України. Відтоді цей поділ не перестає бути актуальним і обумовлює як перебіг суспільно-політичних процесів, так і конфігурацію партійної системи. Вказана технологія буде успішно застосована і на президентських виборах 2004 р.

Оцінюючи перший період розвитку партійної системи України погодимося з твердженням вітчизняної дослідниці Н.Шестак, що інституційні умови функціонування політичних партій і партійної системи загалом, відповідно до класичних стандартів, були несприятливими. І обумовлюється це наступними чинниками. По-перше, президенсько-парламентська форма правління не сприяє зміцненню багатопартійності і утворенню потужних політичних партій. Вона радше продукує партійну систему домінування чи сприяє зміцненню однієї чи двох партій, наближених до президента. По-друге, змішана виборча система в умовах української політичної практики не має позитивного впливу на структуризацію партійного простору країни, оскільки депутати-мажоритарники після входження до парламенту або приєднуються до президентської фракції, або підтримують її як позафракційні. По-третє, негативно відображалась на партогенезі відсутність норм у Законі «Про політичні партії в Україні», які регулюють фінансування політичних партій. По-четверте, умови трансформаційного процесу (призупинений транзит) не зміцнюють партійну систему, адже етап демократизації, по суті, не завершився і в суспільстві з'явилися відчутні авторитарні та олігархічні тенденції, загострилося протистояння між владою та опозицією [333, с. 55–57].

Другий період – 2004–2014 рр. На процес утворення нових партій та конфігурацію партійної системи впливали президентські вибори 2004 р., парламентські та місцеві вибори 2006 р., дострокові парламентські вибори 2007 р., президентські та місцеві вибори 2010 р., парламентські вибори 2012 р.

Фальсифікація результатів волевиявлення громадян на президентських виборах 2004 р. спричинила масові акції громадянської непокори, що отримали назву «Помаранчева революція». Вибори зумовили утворення низки політичних партій: ПП «Народний Союз «Наша Україна» (пізніше – ПП «Наша Україна»), Громадянська партія «Пора», ПП «Третя сила», ПП «Нова демократія», Європейська партія України, ПП «Союз лівих сил» та ін. Партії створювалися на підтримку двох Майданів – київського («помаранчеві») та донецького («біло-блакитні»), або як третя сила.

Упродовж зазначеного періоду відбулися значні зміни у правовій базі функціонування політичних партій. Згідно зі змінами до Конституції від 8 грудня 2004 р., які набули чинності в повному обсязі після обрання Парламенту в березні 2006 р., партії отримали право формувати коаліцію депутатських фракцій. До повноважень коаліції належало формування складу Кабінету Міністрів (за винятком посад Міністра оборони та Міністра закордонних справ). Таким чином, в Україні була запроваджена модель організації влади, яка значно підвищувала роль партій у процесі формування та реалізації державної політики. Партії стали головними суб'єктами впливу не лише на законодавчу, а й на виконавчу гілки влади, опосередковано (через парламентську більшість) – і на судову владу [87].

Одночасно зі змінами до Конституції були прийняті нові закони про вибори народних депутатів України (березень 2004 р.) та про вибори до органів місцевого самоврядування (квітень 2004 р.). Відповідно до нових законами представницькі органи влади обиралися в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі за списками політичних партій (блоків). Унаслідок конституційних і законодавчих змін, партії стали єдиним механізмом формування Парламенту та більшості органів місцевого самоврядування.

Вибори до ВР України 2006 / 2007 рр. відбувалися за інерційним впливом Помаранчевої революції, а відтак і перемогу на них отримали «помаранчеві сили». Однак непорозуміння у таборі переможців призвели у

кінцевому підсумку до призначення В.Януковича Прем'єр-міністром України.

На думку Ю.Якименка головним (і найбільш політизованим) суспільним поділом протягом четвертого періоду був соціокультурний поділ, відображений у двох комплексах уявлень громадян (на підставі їх мовних переваг та належності до культурних традицій) і, відповідно, політичних симпатій [290, с. 30–31].

Партійну систему, починаючи з 2006 і до 2010 рр., можна назвати системою поміркованого плюралізму у двоблоковому форматі. Полісами таких блоків були найбільші політичні сили – Партія регіонів та Блок Юлії Тимошенко.

Після тривалих конфліктів у таборі «помаранчевих сил» на президентських виборах 2010 р. переміг В.Янукович. Це дало поштовх новому етапові розвитку партійної системи та внесло суттєві зміни в її конфігурацію: 1) збільшився рейтинг політичних сил, які підтримували на президентських виборах своїх лідерів – С.Тігіпка (ПП «Трудова Україна», А.Яценюка (ПП «Фронт змін»), А.Гриценка (ПП «Громадянська позиція»), О.Тягнибока (ВО «Свобода») та ін.; 2) зменшилась вагомість партій у політичній системі внаслідок скасування змін до Конституції 2004 р. та обмеження владою умов вільної політичної конкуренції; 3) з'явилися тенденції до виникнення домінуючої партії – Партії регіонів; 4) послабилися позиції партій, які сформувалися у першій половині та середині 90-х рр. ХХ ст.

Прийняття урядом М.Азарова рішення про призупинення процесу європейської інтеграції та жорстокий силовий розгін мирної акції протесту на майдані Незалежності в Києві стали початком масового протистояння громадян режиму В.Януковича, відомого як Революція Гідності. Наслідком цих процесів став крах режиму В. Януковича, його втеча до Росії, і як наслідок започаткування нового етапу в розвитку українського суспільства і його партійної системи.

Третій період – починаючи з 2014 р. З 2014 р. і до 2017 р. спостерігаються інтенсивні зміни в партійному середовищі, зумовлені перемогою Революції Гідності, оновленням влади на центральному та місцевому рівнях, російською агресією проти України та її наслідками, початком євроінтеграційних реформ і соціально-економічною кризою. У межах цього періоду відбулися президентські вибори (2014 р.), парламентські вибори (2014 р.) та місцеві вибори (2015 р.), які й обумовили конфігурацію партійної системи на нинішній час.

Розглянемо найвагоміші зміни у конфігурації партійної системи, що простежувалися на цьому етапі: а) усунення від влади та фактичне припинення діяльності Партії регіонів та її політичних сателітів (КПУ та ін.); б) створення політичними лідерами Майдану нових партій на базі вже існуючих або їх частин (ПП «Блок Петра Пророшенка «Солідарність», ПП «Народний фронт»), які легітимізували свій владний статус у результаті виборів; в) проєвропейське спрямування провідних політичних сил, які сформували коаліцію більтшості у ВР України; б) втрата «спадкоємницями» Партії регіонів монополії на представлення інтересів громадян сходу і півдня України; в) посилення впливу популістських партій.

Самоорганізація суспільства для опору російській агресії та протидії сепаратизму дала поштовх утворенню партій патріотичного спрямування. Вони виникали на основі громадських формувань учасників Майдану (ПП «Правий сектор»), учасників АТО у складі добровольчих батальйонів (зокрема ПП «Національний корпус»), через поділ уже створених структур (ПП «Національний рух «Державницька ініціатива Яроша»). Деякі з цих партій створювалися у традиційний спосіб «згори», за підтримки ФПГ, наприклад, ПП «УКРОП» [338].

Початок процесу децентралізації і чинник місцевих виборів 2015 р. зумовили активне створення нових партій регіонального та локального характеру (ПП «Херсонці», ПП «Вінницька європейська стратегія» та ін.), а

також партій, що претендують на представництво інтересів національних меншин (Циганська партія України, Грузинська партія України та ін.).

Активізація громадянського суспільства, передусім у прагненні контролю над діями влади та боротьбі з корупцією, стимулювали виникнення низки партій відповідного спрямування – ПП «Воля народу», ПП «Сила людей», ПП «Громадянський контроль», ПП «Рух нових сил М.Саакашвілі».

Припинення діяльності деяких політичних партій (у т.ч. КПУ) на підставі законів про декомунізацію та різке падіння рівня підтримки «старих» лівих партій (СПУ, ПСПУ) вивільнило ліву нішу політичного спектра. Відчуття запиту на ліві ідеї у «європейській інтерпретації» в умовах зниження рівня життя більшості громадян стало поштовхом для створення таких партій, як ПП «Соціалісти».

На основі структур колишньої Партії регіонів (вона офіційно не припинила існування) виникла ПП «Опозиційний блок». На колишній електорат цієї партії претендують створені партії «Наш край», «За життя», реанімована ПП «Відродження». Відновила свою активність з новим керівництвом Аграрна партія України [338].

Основними типами партій, які утворюють на нинішній час партійну систему України є такі:

1. Провідні урядові партії, створені за результатами Революції Гідності (ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність», ПП «Народний фронт»).
2. Старі партійні бренди (ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», ПП «Громадянська позиція»).
3. Популістські партійні структури (Радикальна партія Олега Ляшка).
4. Регіональні політичні партії (ПП «Єдиний центр», ПП «Херсонці»).
5. Партії національних меншин (Партія угорців України, Демократична партія угорців України, Грузинська партія України).
6. «Нові ліві» партії, які утворилися в результаті припинення діяльності КПУ у відповідності до законів про декомунізацію.

7. ПП «Опозиційний блок», що виникла на основі колишніх структур Партії регіонів.

8. Нові партійні структури, утворені ФПГ України для участі у місцевих виборах 2015 р. (ПП «Наш край»).

9. Партії, сформовані як виклик військовій агресії на сході України (ПП «Правий сектор», ПП «Національний корпус», ПП «Укроп»).

10. Партії, утворені «знизу» на засадах громадських ініціатив, і, перш за все, боротьби з корупцією (ПП «Громадянський контроль», ПП «Новий рух М.Саакашвілі»).

Отже, станом на січень 2018 р. до формату партійної системи України можна віднести не більше 25 партій. Це партії, що отримали на парламентських виборах 2014 р. не менше 1% голосів виборців, отримали депутатські мандати на місцевих виборах 2015 р. та на виборах у об'єднані територіальні громади, які впливають на партійну конкуренцію та громадську думку.

Участь політичних партій у виборах до ВР України та місцевих виборах 2010, 2015 рр. подана в таблиці 2.2.1.

Таблиця 2.2.1
Участь політичних партій у виборчих процесах 1998–2015 рр.

Рік виборів	К-ть партій, зареєстрованих Мінюстом України	К-ть партій, які взяли участь у виборах	К-ть суб'єктів, внесених до виборчого бюлетеня
1998	52	45	30 (21 партія + 9 виб. блоків, утворених 19 партіями)
2002	127	83	33 (21 партія + 12 виб. блоків, утворених 40 партіями)
2006	126	94	45 (28 партій + 17 виб. блоків, утворених 19 партіями)
2007	143	43	20 (10 партій + 9 виб. блоків, утворених 51 партією)
2010	185	158	–
2012	195	87	21 політична партія
2014	235	52	29 політичних партій
2015	297	142	–

Станом на 1 січня 2018 р. Міністерством юстиції України зареєстровано 354 політичні партії. За даними експертів Комітету виборців України, це в кілька разів перевищує показники в інших державах Східної Європи. Для порівняння, у державах, де процес партійного будівництва активно розпочався після розпаду СРСР, зареєстровано значно менше політичних партій: у Польщі – 84, Словаччині – 56, Румунії – 124, Російській Федерації – 77, Молдові – 45, Латвії – 73, Литві – 38. Отже, нині Україна є одним із європейських та світових лідерів за кількістю зареєстрованих політичних партій.

Майже половина всіх українських політичних партій з'явилася за останні три роки. Так, за 9 місяців 2016 р. було зареєстровано 41 нову партію (у 2015 р. – 79; у 2014 р. – 37). Загалом 2015 р. став рекордним для України за кількістю зареєстрованих політичних партій. До цього найбільше партій було зареєстровано у 2005 р. – 24 [266].

Спектр ідеологічних уподобань українців упродовж 1992–2016 рр. проаналізуємо за результатами опитування Інституту соціології НАН України (див. таблицю 2.2.2). Дані опитування громадян України подані у відсотках [36; 239].

Таблиця 2.2.2

**Самоідентифікація громадян України за результатами опитування
Інституту соціології НАН України (1992–2016)**

1991 – 2016	92	94	96	98	00	02	04	06	08	10	12	13	14	15	16
Комуніст.	2.9	10.3	9.7	21.9	15.5	15.1	14.5	8.3	8.0	7.1	8.1	11.3	4.1	4.4	4.1
Соціаліст.	5.2	10.7	7.7	5.6	5.4	9.7	11.1	16	11.5	10.6	11.9	6.3	9.1	8.8	9
Соціал-демокр.	8	5	4.7	7.1	7.8	17.2	10.2	15.1	12.7	11.4	10.8	9.9	9.8	8.8	9
Зелені	–	–	–	–	–	5.2	3.3	2.1	2.9	2.8	2.2	1.6	1.9	1.7	2.2
Ліберальн.	3.9	1.9	2.7	1.3	1	0.8	1.2	2.2	1.9	1.9	1.2	1.7	2.5	3.6	2.8
Христ-демокр.	8	3.3	2.4	2.2	2.9	2.5	2.5	2.3	3.3	3.3	2.6	2.8	3.6	4.8	5.8
Націонал-демокр.	8.4	6.4	6.1	6.2	7.5	6.8	8.4	9.3	10.7	9.3	7.4	9.7	14.1	18.9	11.1
Націоналіст.	–	2	1.3	2.9	2.3	2	2.1	2.8	2.4	2.3	2.3	3.6	4.7	3.8	3.3
Інший	3.9	2.9	1.5	3.8	1.6	1.3	0.7	1.8	1.2	0.6	0.3	0.8	0.8	0.4	0.3
Жодна	25.5	12.3	13.1	11.7	13.2	7.6	11.8	9.6	13.9	11.3	12.6	13.8	11.3	6.9	14.4

Не визначився	33.4	17.9	18.8	16.6	17.8	15.2	16.3	14.1	13.8	14.6	14.7	14.8	14.4	12	14.3
Не розуміюся в течіях	–	27.6	32.1	20.7	24.9	16.3	17.9	16.4	17.5	24.8	25.7	23.6	23.6	19	23.2
Рівень парт. ідентифік.	36.4	39.6	34.6	47.2	42.4	59.3	53.2	58.1	53.4	48.7	46.6	46.9	49.8	61.1	47.7

Дані моніторингу засвідчують, що значна частина опитаних громадян не визначились або не підтримують жодну з вказаних течій упродовж 1992–2014 рр. Загалом же рівень партійної ідентифікації роками (сума підтримки зазначених течій) коливається в межах 36,4 % (1991 р.) до 47,7 % (2016 р.). Найвищим рівень ідентифікації спостерігався у 2006 р. – 58,1 % та 2015 р. – 61,1 % [239].

Формат партійної системи охарактеризуємо на основі розрахунку низки індексів, які використовують у політичній науці для дослідження партійних систем (див. табл. 2.2.2) [160; 196, с. 171].

Таблиця 2.2.3
Індекси, що характеризують розвиток партійної системи України

Індекси	1998 р.	2002 р.	2006 р.	2007 р.	2012 р.	2014 р.
ЕКПП	4,7	4,67	3,5	3,2	4,3	5
ЕКЕП	8,97	6,96	5,16	4,3	4,89	7,53
Коефіцієнтредукції	53,7	37,8	39,6	25,6	14	37
ІндексГюнтера	82,9	87,8	88,8	95	86,5	88,9
ІндексГаллахера	10,08	7,8	8,4	5,7	10,01	7,7
Індекс фракціоналізації	0,88	0,85	0,80	0,77	0,79	0,86
Індекс неусталеності Педерсена	24	15	35	9,6	30,35	43
Індекс націоналізації	0,72	0,68	0,70	0,73	0,75	0,76

Розрахунок вказаних індексів дає змогу дійти висновків стосовно тенденцій розвитку, які були притаманними для української партійної системи. З урахуванням результатів парламентських виборів та показників ефективної кількості парламентських партій можна стверджувати, що в Україні лишається стабільною тенденція до збереження ефективного числа

парламентських партій у межах 3–5. Це дозволяє ідентифікувати партійну систему України як багатопартійну без домінуючої партії або двоблокову багатопартійну.

Дослідження індексу фракційності Д. Райє засвідчує різні рівні фрагментації ВР України. Для українського парламенту дане значення змінювалося відповідно до виборчої системи та рівня стабільності партійної системи. Коливання індексу в межах 0,68-0,8 – підтверджує наявність багатопартійної системи з різним рівнем фрагментації, який залежить від багатьох чинників.

Розрахунок індексу націоналізації партійної систем (див. Таблицю 2.2.3) показує його коливання за результатами парламентських виборів 1998–2014 рр. у межах від 0,68 до 0,76. Найвищим рівень індексу був у 2014 р. (консолідація партійної системи за результатами Революції Гідності), а найнижчим у 2002 р. (актуалізація соціально-культурного поділу «Схід – Захід») та 2012 р. (поява тенденції до утворення домінуючої партії) Розрахунки індексу націоналізації окремих партій (ступінь гомогенності голосування за них) окреслюють таку тенденцію: ідеологічні партії НРУ, КПУ, ВО «Свобода» (від 0,47 до 0,6) такий індекс мали менший, а у партій зі слабкою ідеологічною артикуляцією (електорально-прагматичні) такий індекс становив показник від 0,7 і вище. Величина індексу для парламентських партій засвідчує їх приблизно однаковий вплив у регіонах України.

2.3. Націоналізація партійної системи та феномен регіональних політичних партій

Під процесом націоналізації партійних систем розуміють уніфікацію електоральної підтримки політичних партій в різних адміністративно-територіальних частинах держави. Сутність процесу націоналізації полягає в

територіальній гомогенізації електоральної поведінки з точки зору як електоральної участі, так і підтримки партій та партійних кластерів.

Партійну систему можна вважати націоналізованою, якщо частина голосів, отриманих кожною партією в різних адміністративно-територіальних частинах держави, приблизно однакова. У випадку ж, коли електоральна підтримка партій неоднорідна, то йдеться про ненаціоналізовану партійну систему. В зарубіжній політичній науці високий рівень націоналізації партійної системи трактується як ознака її зрілості та консолідованості.

Отже, поняття «націоналізація» можна трактувати як явище, і як процес. В зарубіжній літературі націоналізація розглядається як результат історичного процесу, пов'язаний з націєтворенням, стадіальним формуванням державності. Прийнято вважати, що на першому етапі, яким вважають XIX ст., партійна підтримка мала локальний, фрагментарний характер і різнилася від регіону до регіону. В подальшому процесі формування національних держав такий хаос змінювався більш-менш рівномірним розподілом. Іншими словами, націоналізація як процес являє собою тривалу історичну еволюцію в напрямку утворення національних електоратів і партійних систем, унаслідок чого партії перетворюються на централізовані структури. Їх діяльність починає охоплювати всю країну, а регіональна специфіка голосування стає не такою помітною [294, с. 162].

У дослідженні націоналізації можна виокремити американський і європейський напрями. Американський пов'язаний з вивченням особливостей становлення американської державності. Утворення загальнонаціональних партій у США відбувалося в кінці XIX ст., особливо в 1880–1896 рр. Ця тенденція була викликана зміцненням інституту президенства і підвищенням ролі партій у висуненні й підтримці кандидатів на цю посаду, що в свою чергу потребувало зміцнення партійних комітетів і, відповідно, подолання попередньої фрагментації, коли партійні структури захищали локальні і регіональні інтереси. Кінцевий результат націоналізації

– утворення стійкої двопартійної системи конкурентних партій: Демократичної та Республіканської.

Науковці у політичних розвідках активно використовують досвід націоналізації партійних систем і країн Європейського Союзу, апелюючи до праць С.Роккана і його колег, котрі вивчали вплив соціально-політичних розмежувань на еволюцію партійних систем [133].

Дослідників у галузі націоналізації партійних систем перш за все цікавлять фактори, які сприяють/заважають націоналізації партійних систем. На думку російського дослідника Г.Голосова до факторів, які мають суттєвий вплив на рівень націоналізації партійної системи слід віднести [53, с. 131–135]:

1. Особливості пострадянського транзиту. Комуністичний режим не сприяв становленню структур громадянського суспільства, що спричинило високий рівень електоральної волатильності. Відсутність партійної ідентифікації змушувала виборців звертатися до інших чинників електорального вибору, насамперед особистісних та загальнонаціонального масштабу. До особистісних чинників належать: патронажні зв'язки, матеріальні ресурси, харизма. До загальнонаціональних – проблеми, обговорюючи які, політичні партії мобілізують електорат (економічні питання, зовнішня політика тощо).

Переходові до демократії на пострадянському просторі властивий непартійний характер установчих виборів, що в свою чергу обумовили організаційну незрілість партій і домінування особистісного компонента у політиці.

2. Федералізм. Децентралізація. Деволюція. Регіоналізм. У політологічному дискурсі антитезою націоналізації часто виступає регіоналізація. Аналіз регіоналізації партійних систем включає: феномен регіональних партій, їхні стратегії, участь у регіональних і загальнонаціональних виборах (самостійно чи у коаліціях з загальнонаціональними партіями).

У цьому контексті зацікавлюють дослідження субнаціональних партійних систем, які формуються насамперед у федеративних державах, де регіональні вибори мають велике значення та відбуваються в умовах конкурентної боротьби зі специфічною акторською констеляцією (взаємне розташування політичних партій в певний проміжок часу).

Дослідження націоналізації/регіоналізації партійної системи обов'язково повинно включати виокремлення типових і девіантних регіонів. Типові регіони голосують як країна загалом, становлячи собою її зменшену копію, і, скоріш за все дають точну копію розмежувань, характерних для країни. Виокремлення девіантних регіонів дозволяє виявити території, які демонструють найбільші відхилення. Такі території можуть бути слабоінтегрованими у політичний простір країни і стати джерелом сепаратистських настроїв. Окрім того за авторитарних режимах девіантність може бути наслідком некоректного підрахунку результатів волевиявлення [293, с. 110–111].

3. Президентіалізм. Президентські вибори мають суттєвий вплив на електорат, оскільки завжди апелюють до загальнонаціональних проблем. Відтак вони позитивно впливають на націоналізацію партійної системи, особливо тоді, коли президентські й парламентські вибори проводяться на протязі нетривалого терміну.

4. Електоральні правила та нормативно-правова основа функціонування політичних партій. Йдеться про одну із догм електоральної компаративістики, яка перевірена на масиві емпіричних даних і сутність якої полягає в тому, що місцева політична активність більш розвинута у виборчих системах з округами малої величини, тобто за наявності плюральних виборчих систем. Що стосується нормативно-правової основи функціонування партійних систем, то жорстка централізація їх діяльності має наслідком утворення/посилення регіональних політичних партій.

5. Етнічна фрагментація. На фрагментацію партійних систем суттєво впливає етнічна гетерогенність суспільств, адже етнічність відносять до тих характеристик індивіда і групи, які найлегше піддаються політизації.

6. Особливості політичного режиму. Націоналізації партійної системи не сприяють електоральний авторитаризм і електоральна демократія. Електоральний авторитаризм – це політичний режим, який за формами розподілу і відтворення влади є диктатурою, але в той же час не заперечує існування інститутів, які асоціюються з демократією, – вибори, легіслатура, партії [46; 325].

Слід зазначити, що в умовах електорального авторитаризму з обмеженою конкуренцією політичних партій націоналізація партійної системи має нав'язаний характер. Однак вона може перестати бути такою внаслідок перегляду правлячою елітою партійної стратегії, або наростанням у суспільстві протестних настроїв [293, с. 103]. Дещо схожі процеси спостерігаються і в умовах режиму електоральної демократії.

Класичний авторитаризм поступається місцем електоральному з двох причин. По-перше, регулярне проведення виборів і наявність обмеженої конкуренції дає змогу правлячим групам відповідних країн ефективніше контролювати і державним апаратом (на всіх рівнях управління), і співгромадянами, мінімізуючи ризики раптового краху режимів, спричиненого внутрішньополітичними конфліктами. По-друге, електоральні механізми слугують засобом внутрішньополітичної, а головне – міжнародної легітимації [46].

З погляду Д.Карамані, найбільший рівень регіоналізації або територіального розмежування голосування в Європі у другій половині ХХ ст. демонстрували партії, які використовували регіональну, етнолінгвістичну та релігійну ідеологію у програмних документах і виборчій програмі. Вивчення релігійного, етнолінгвістичного та регіонального чинників впливу на зниження/підвищення рівня націоналізації партійної системи та посилення територіальних розмежувань дозволило вченому виокремити найбільш

вагомий з них. Таким він вважає етнолінгвістичний фактор, пов'язаний з суттєвими мовними та етнічними відмінностями в межах різних регіонів країни [348, с. 76].

За матеріалами емпіричного дослідження Д.Карамані виокремив і охарактеризував також декілька типів націоналізації партійних систем країн Європи у другій половині ХХ ст. відповідно до територіальної конфігурації голосування. Це

- націоналізовані партійні системи, яким притаманна гомогенна підтримка всіх політичних партій та слабкий рівень розвитку регіональних партій (Данія, Ісландія, Норвегія, Греція);

- сегментовані партійні системи, якщо характеризуються наявністю хоча б однієї територіальної одиниці, де представлена регіональна партія за гомогенної підтримки інших політичних сил (Німеччина, Італія);

- територіальні партійні системи, у котрих не діють потужні регіональні партії, хоча, з огляду на соціокультурні розмежування, спостерігається явище нерівномірної підтримки основних партій за територіями (Франція, Швейцарія, Велика Британія);

- регіоналізовані партійні системи, які мають не тільки територіально нерівномірну електоральну підтримку партій, але і наявність впливових регіональних партій (Фінляндія, Бельгія) [378, с. 150–156].

Отже, зазначимо, що більшість авторів у наукових розвідках вказують на рівномірність (гомогенність, однорідність) електоральної підтримки основних партій у межах регіонів країни як головну ознаку націоналізації партійної системи.

Похідним від процесу націоналізації партійних систем є утворення регіональних політичних партій. У традиційних суспільствах такі організації захищають підвалини партикуляризму, відособленості власних територій у культурному, господарському і політико-правовому вимірі. Вони зазвичай виникають у періоди змін звичної ідентичності, стрімких соціокультурних

зрушень, у зв'язку з чим і виявляють традиціоналізм як захисну реакцію периферії від незрозумілих нововведень центру.

У багатоскладових суспільствах (термін А.Лейпхарта) регіональні організації часто мають етнічний, релігійний або станово-клановий характер. Зміцнення регіональних партій і рухів – наслідок одного з найважливіших розмежувань (кліважів) у суспільстві між центром і периферією (теорія С. Липсета і С.Роккана), а також етнополітичного соціального поділу. Таким чином, територіальна основа формування і функціонування політичних партій дає нам можливість ідентифікувати регіональні партії як такі, що покликані захищати інтереси конкретної, зазвичай периферійної, території.

Тобто дослідники націоналізації вважають регіональними партії, які приймають участь у виборах лише на окремих територіях і, відповідно, мають порівняно невелике територіальне покриття. Це – перший критерій виокремлення регіональних партій. Другий важливий критерій належності партій до категорії регіональних (регіоналістських) – існування партикуляристської ідеології. У широкому значенні партикуляризм становить собою відстоювання окремими соціальними, етнічними, релігійними групами у державі особистих інтересів, на протигагу інтересам всього співтовариства або держави загалом. У вузькому значенні цей термін використовують для позначення політичної тенденції окремих регіонів держави до самостійного політичного життя.

Партії, які лише базуються у тих чи інших регіонах внаслідок свого походження (не маючи ознак партикуляристської ідеології), або, з огляду на їхню недостатню та фрагментовану підтримку, називають регіоналізованими [294, с. 175]. Їх можна вважати, на нашу думку, і багаторівневими [37].

У науковій літературі простежуються різні назви партій, діяльність котрих пов'язана з певною територією (регіоном): «регіоналістські», «етнорегіоналістські» (Л. Девінтер [354]), «регіональні», «етнорегіональні» (Р. Туровський [294], Д. Бранкаті [346]), «субнаціональні» (Дж.Ерк [357]),

«етнічні» (Д. Горовітц [57]), «автономістські» (Л. Девінтер [354]), «сецесіоністські» (Дж. Соренс [389]), «ратахістські» (Р. Дендой [353]).

І хоча всі ці партії зазвичай мають безпосереднє відношення до регіону, який є основою їхнього функціонування, вважають П. Байковський та І.Зінько, значення регіону і території для кожної з цих партій є різним, що відповідним чином позначається і на їхній ідеології [4, 146].

Аналізуючи феномен регіональних партій, слід означити відмінність між регіональною і регіоналістською партією. Л. Девінтер вважає ключовою ознакою, котра вирізняє регіоналістські партії з-поміж інших, їхню вимогу «політичної реорганізації існуючої в державі структури влади на користь регіонів шляхом надання їм права на самоуправління» [354, с. 204-205]. Натомість регіональні партії вирізняються тим, що їхня активність не поширюється на всю територію країни, а обмежена певною територією (регіоном), або ж територіально обмеженим є рівень їхньої електоральної підтримки (рівень націоналізації партії). Синонімом регіональної партії можуть бути поняття «субнаціональна партія», «периферійна партія», «локальна партія». Таким чином, регіональна партія не завжди є регіоналістською, тоді як регіоналістська партія зазвичай є регіональною. Тому прийнято вважати, що регіоналістські партії – найпоширеніший підтип регіональних партій [4, с. 149].

Підсумовуючи, можна констатувати: під поняттям «регіоналістська партія» варто розуміти політичні партії, які не лише діють на певній території, а виступають за зміну прав цієї території стосовно центру, зокрема ті, що виступають за незалежність власних територій у складі існуючих держав. Регіональні партії – політичні партії, котрі функціонують на території всієї держави, але електоральне ядро яких сконцентроване в певних регіонах держави. Основна функція регіональних партій – мобілізація на основі територіальної ідентичності. Партійна мобілізація зазвичай зосереджується навколо «критичних подій і специфічних проблем» регіону.

За фактом походження регіональні партії можуть виникати внаслідок: 1) перетворення загальнонаціональної партії на регіональну; 2) розколу в загальнонаціональній партії; 3) еволюційного розвитку регіоналістських поглядів місцевої еліти; 4) укрупнення локальних партій або їхнього об'єднання.

А. Романюк до причин піднесення регіональних партій відносить поперше, наявність певної правової невпорядкованості відносин між центром і регіоном незалежно від того, які питання покладено в основу – економіка, розвиток національної мови, релігії, культури. По-друге, реакцію на зростання повноважень наднаціональних європейських інститутів, коли національні державні органи змушені були передавати до Страсбургу частину своїх повноважень. Учений наголошує, що наявність регіональних партій є особливістю розвитку європейських країн, де він налічує 85 таких партій: Бельгія: Фландрія – 10, Валлонія – 9, німецька спільнота – 3; Іспанія: Андалузія – 1, Арагон – 2, Галіція – 1, Країні Басків – 4, Каталонія – 5; Італія: Паданія – 1, Південний Тироль – 3, острів Сардинія – 2, Аоста Валеї – 1; Німеччина – 2; Сполучене Королівство: Англія – 1, Корнвол – 1, Північна Ірландія – 9, Шотландія – 4, Уельс – 2 і т.д. [246, с. 131].

Активізацію регіональних партій С.Хенкін пов'язує з: а) реакцією малих народів на процеси європейської інтеграції і глобалізації, страхом втратити свою мову і традиції; б) зміною парадигми державного устрою – переходом від централізації до деволюції (регіональна автономія); в) нерівністю соціально-економічного розвитку регіонів держави; г) геополітичними зрушеннями, пов'язаними з крахом «реального соціалізму» [311, с. 154].

У статті «Регіональний вимір електорального процесу: концептуальні засади дослідження» Р. Туровський описуючи методологію дослідження регіональних електоральних процесів, дає характеристику сутності регіональних політичних партій. Причому партії з яскраво вираженою регіональною підтримкою, на його думку, не обов'язково підпадають під чітке визначення регіональної партії. До останніх належать лише партії, які

захищають саме регіональні інтереси в умовах добре вираженої регіональної ідентичності, яка не має етноконфесійної основи. Це – ідеальний тип регіональної партії. Однак більш поширеним є проміжний тип, коли партії мають яскраво виражену регіональну підтримку, але висловлюють інтереси етнокультурних груп (етнорегіональні партії) чи інтереси домінуючих на цій території соціальних груп (соціально-регіональні партії). Ідеально-типові загальнонаціональні партії, на його думку, повинні мати відносно однакову підтримку в більшості регіонів і опиратися на екстериторіальну за походженням підтримку соціальних груп [292].

У своїй науковій розвідці «Регіональні партії виходять на авансцену» В. Швейцер констатує, що регіональні партії різняться за сукупністю ідентифікаційних ознак. Такими ознаками автор називає: національні (етнічні), регіональні (територіальні), лінгвістичні, г) конфесійні. Беручи за основу класифікації перелічені ознаки, вчений виокремлює наступні типи партій: 1) етнолінгвістичні (Шведська народна партія Фінляндії); 2) регіонально-лінгвістичні (Ліга Півночі в Італії); 3) регіонально-етнолінгвістичні (політичні партії Шотландії, Уельсу, Корсики, Каталонії та Країни Басків); 4) регіонально-етноконфесійні партії (ПП «Фламандський інтерес»); 5) регіонально-конфесійні партії [329, с. 88; 330].

Типологічні характеристики регіональних партій будуть неповними без урахування їх особливих позицій у політичній системі європейських держав. З урахуванням функцій в органах законодавчої та виконавчої влади регіональні та етнічні партії можна розподілити на три основні типи.

Перший – реальний або можливий партнер в урядових коаліціях. Таким, зокрема, вже довгі роки є Християнсько-соціальний союз (Баварія), що представляє в урядах Німеччини не тільки спільний з ХДС консервативний напрям, але й інтереси власного регіону [329, с. 90].

Другий тип участі етнорегіональних партій в політичному житті своїх держав можна кваліфікувати як групи опозиційного тиску. Присутність у національних парламентах Великої Британії, Іспанії, Бельгії, Латвії, Литви

певної кількості депутатів від відповідних партій, які не мають реальних шансів увійти в ті чи інші коаліції, дає їм можливість не тільки бути почутими, а й висувати законодавчі ініціативи, які можуть до певної міри бути реалізованими. Навіть дуже слабке представництво регіоналів у парламентах своїх країн створює в їх електораті відчуття власної значущості у вирішенні як суто регіональних, так і загальнодержавних справ.

Зрештою, третій і найбільш поширений тип політичної участі етнорегіональних партій – діяльність у місцевих органах влади (регіональні парламенти, комуни, громадські ради тощо). Тут у багатьох випадках етнорегіонали навіть випереджають за ступенем представництва основні загальнонаціональні партії, змушуючи останніх пристосовуватися до місцевих умов. І хоча, як правило, функції цих органів влади обмежуються вузькою проблематикою місцевого значення, проте регіонали можуть впливати на сферу культурно-національної автономії, освіти, охорони здоров'я, екології та ін. [329, с. 91].

Отже, регіональні партії з одного боку вносять суттєвий вклад в розвиток державності, а з іншого, сприяють дестабілізації суспільно-політичного життя. Йдеться про те, що в сучасних багатонаціональних державах відбувається зіткнення двох рівно визнаних принципів міжнародного права: з одного боку, права кожного народу на самовизначення, а з іншого – принципу територіальної цілісності держави. Ця колізія може приводити до кардинально різних результатів, які багато в чому залежать і від позицій етнорегіональних партій. Порівняльна характеристика регіоналістських і субнаціональних (локальних) партій подана нами у розробленій таблиці (див. таблицю 2.3.1).

Таблиця 2.3.1

**Порівняльна характеристика регіоналістських і субнаціональних
(локальних) партій**

Критерії порівняння	Регіоналістські партії	Субнаціональні, локальні партії
Ідеологія	Партикуляризм	Регіоналізм, націоналізм, постматеріалізм тощо
Територіальне покриття	Територія в межах адміністративно-територіальних одиниць або територія компактного проживання національних меншин	Територія всієї країни, локалізація на певних територіях (мажоритарний виборчий округ, область, район, місто)
Мета діяльності	Забезпечення автономії для території в межах якої діє політична сила	«Партії як електоральні машини», партії які забезпечують перемогу на виборах для певних політиків чи політичних сил
Особливості партійної мобілізації	Забезпечення автономії чи власної державності	Навколо критичних подій і специфічних проблем регіону; електоральний супровід окремих політиків
Основні типи патрій	Етнорегіоналістські, автономістські, націонал-федералістські, сецесіоністські	Територіальні, етнорегіональні, локальні
Причини виникнення	Боротьба за утворення власних автономій, держав. Політизація регіоналістських поглядів місцевої еліти. Політизація етнічності	Страх втратити власну мову, культуру, національну ідентичність. Зміна парадигми державного устрою (перехід до деволюції).
Географічне розташування	Периферія морського та океанічного узбережжя. Територія контакту католицької та православної церкви. Територія від південної Англії до півночі Італії («голубий банан»)	Територія більшості держав Євросоюзу, в тому числі Україна та Росія
Типи політичної участі	Групи опозиційного тиску. Діяльність у місцевих органах влади.	Партнери урядових коаліцій. Групи опозиційного тиску. Діяльність у місцевих органах влади.

Охарактеризувавши теоретичні підходи до трактування сутності регіональних політичних партій у зарубіжній політичній науці, перейдемо до вивчення цього феномену у вітчизняній політичній практиці.

Отже, згідно з чинним законодавством, в Україні можуть створюватися партії лише із загальнонаціональним статусом (ст. 3 Закону України «Про політичні партії в Україні») [90, с. 41]. Таким чином, український закон не передбачає можливості реєстрації та діяльності регіональних партій. Ці норми критично оцінила Венеціанська комісія, зазначаючи, зокрема, що відповідне положення «є юридичною перешкодою на шляху утворення партій, які зосереджували б свою діяльність на питаннях регіонального значення» [107, с. 418].

Крім того, у Кодексі належної практики у сфері політичних партій (12-13 грудня 2008 р.) Венеціанська комісія наголосила на тому, що державні органи не повинні обмежувати право утворення політичних партій як на національному, так і на регіональному та місцевому рівнях [107, с. 370]. На думку експертів Венеціанської комісії, громадяни мають право об'єднуватися в групи, обмежуючи сферу своєї діяльності до регіонального або місцевого рівнів та до місцевих і регіональних виборів [107, с. 329].

У цьому контексті варто наголосити: у більшості країн Європейського Союзу (Австрія, Греція, Іспанія, Італія, Люксембург, Мальта, Фінляндія, Франція та ін.) законодавство розмежовує національні і регіональні партії, дозволяючи функціонування обох видів.

В Україні ряд політиків виступили з ініціативою створення легального інституту регіональних політичних партій, які могли б брати участь тільки у місцевих виборах. Але ця ідея широкої підтримки не знайшла. Однак де-факто такі партії існують. Варто відзначити, що Партія регіонів до 2006 р. була суто регіональною партією, діяльність якої не виходила за межі кількох районів Луганської та Донецької областей.

До головних причин виникнення регіональних політичних партій в Україні можна віднести:

1. Регіональний поділ України на Захід – Схід. Фундаментальний поділ України уособлює мовне та етнічне розмежування. На Заході і в Центрі найбільша питома вага належить власне титульній нації, а на Сході і Півдні зосереджено мешкає багатомільйонна меншина генераційно укорінених етнічних росіян.
2. Етномовне розмежування та компактне проживання національних меншин на певній території. Виокремлюють такі типи етнічних партій – партії титульних етносів, партії корінних народів та партії національних меншин.
3. Бажання відомих особистостей (політиків, підприємців) створити власні партійні структури для того щоб мати можливість приймати участь у політичному житті суспільства.
4. Створення «адміністративних партій» (партії влади) керівниками областей, міст тощо.
5. Відмова частини відомих місцевих політиків балотуватись і від провладних партій, і від опозиційних. Інструментом балотування у такому випадку є «місцеві партії».
6. Розмежування у часі проведення місцевих і парламентських виборів, починаючи з 2010 р.
7. Нормативно-правову основу діяльності політичних партій України (жорстка централізація і под.).
8. Пропорційну систему виборів місцевих органів влади.
9. Трансформаційні процеси в українському суспільстві (зміна форм правління та ін.).
10. Прагнення регіональної еліти зберегти вплив і контроль над місцевими ресурсами.
11. Реформу з децентралізації влади і як наслідок – утворення об'єднаних територіальних громад.

Регіональні політичні партії стали яскравим феноменом місцевих виборів в Україні 2010 та 2015 рр. Малі (в нашому випадку регіональні) партії необхідні політикуму з декількох причин. По-перше, вони потрібні кандидатам, які схиляються більше до опозиційних сил, але відкрито не можуть цього зробити. По-друге, вони необхідні тим, хто готовий працювати з владою, але політична кон'юнктура не дозволяє цього робити відкрито: на їхній території провладна партія не популярна. По-третє, до послуг малих партій звернулись безпартійні мери міст, які після заборони самовисунення змушені були шукати нейтральні політичні сили, щоб балотуватися на посади міських голів [152].

Для аналізу особливостей функціонування партійної системи України на регіональному рівні необхідно ще раз зупинитись на трактуванні сутності регіональної політичної партії і на типологізації регіональних партій в Україні. Перш за все слід зауважити, що класичних регіоналістських партій в Україні немає. Йдеться про те, що регіоналістські партії – це партії, головна мета діяльності яких боротьба за автономію територій на яких вони діють. Жодна з партій в Україні, які ми будемо називати локальні, регіональні, багатовимірні і т. д. не ставить у своїй діяльності такої мети. Мета діяльності українських регіональних партій пов'язана з регіональними інтересами місцевих еліт, участю у виборчих процесах місцевих політиків. Виключенням можуть бути хіба що партії російської національної меншини (етнорегіоналістські партії), які відкрито закликали до приєднання частини українських територій (перш за все АР Крим) до Російської Федерації.

Отже, партійну систему України на регіональному рівні утворюють такі складові:

1. Загальнонаціональні парламентські політичні партії, які на виборах до ВР України подолали виборчий бар'єр.

2. Загальнонаціональні непарламентські партії, які отримали на виборах не менше 1 % голосів виборців, і відповідно мають вплив на партійну конкуренцію. До таких партій можна віднести і ті, які на місцевих виборах

отримують депутатські мандати у більшості областей України, або їх кандидат у Президенти набирає на президентських виборах не менше 1 % голосів виборців.

3. Регіональні політичні партії:

– партії, які отримують перемогу на місцевих виборах / представлені в обласних радах в одній або декількох областях України і мають значний вплив на формування місцевих органів влади. Деякі з них ще називають «регіональними політичними машинами». Такі партії здатні забезпечувати політичний і адміністративний контроль на певній території;

– етнічні регіональні партії, які функціонують на територіях компактного проживання національних меншин.

4. Субрегіональні партії. Це партії, які функціонують і мають представництво на рівні окремих районів, міст окремої області:

– політичні партії одного/декількох одномандатних виборчих округів («електоральна вотчина» окремих народних депутатів), де вони постійно забезпечують собі перемогу перш за все на парламентських виборах;

– локальні партії (партійні проекти); їх ситуативно використовують місцеві політики для забезпечення електоральної підтримки на виборах до органів місцевого самоврядування (обласні, районні, місцеві ради); такі партії висувають свої списки в обмежене географічно число рад (декілька районних, декілька міських тощо); регіональна локалізація пов'язана з дієздатністю одиничних місцевих осередків або надання партійного брэнда зацікавленим учасникам виборчого процесу.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що функціонування політичних партій на регіональному рівні пов'язане з явищем націоналізації партійної системи, феноменом регіональних (регіоналістських) партій та особливістю партійної структури на регіональному рівні.

Методологія дослідження, запропонована нами, буде неповною без застосування емпіричних методів дослідження, які становлять важливий елемент у вивченні політичних партій та партійних систем. Вони, поряд із

теоретичними доробками, використовуються для оцінки ефективності виборчих систем, співвідношення виборчих систем з партійними, визначення ефективною кількості партій, вимірювання усталеності вполюбань електорату та ін. У нашому дослідженні будуть використані індекси ефективною кількості електоральних та парламентських партій М. Лааско та Р. Таагепери, індекс пропорційності Р. Гюнтера, індекс диспропорційності М. Галлахера, індекс фракціоналізації Д. Райє, індекс неусталеності уподобань електорату М. Педерсена, індекс націоналізації партійною системи.

Висновки до Розділу 2

Враховуючи незавершеність українського демократичного транзиту, особливості еволюції та функціонування партійною системи можна розглядати у рамках двох теоретичних підходів – теорії демократичних переходів і теорії неопатримоніалізму.

Відповідно до теорії демократичних переходів розвиток і функціонування партійною системи спричинені загальними тенденціями еволюції політичних партій у сучасному світі («історична інституціалізація») та логікою демократичного транзиту. На кожному етапі демократичного переходу (лібералізації, демократизації, ресоціалізації / консолідації) конфігурація партійною системи обумовлюється специфічними чинниками. Важливе значення для подальшого розвитку партійною системи на етапі демократизації мають установчі вибори, які започатковують особливості електоральною конкуренції та формат партійною системи. Закінчується така еволюція консолідацією партійною системи. Консолідація партійною системи, на нашу думку, пов'язана з високим рівнем її націоналізації, зменшенням рівня фрагментації та електоральною волатильності (усі показники вимірюються відповідними формулами).

До основних чинників, що впливають на конфігурацію партійних системи у перехідних суспільствах, слід віднести: характер трансформаційного конфлікту, особливість демократичного транзиту;

наявність / відсутність історичних партій; вплив політичних інститутів (виборча система, форма правління); існування традицій клієнтелізму; вплив соціально-політичних розмежувань.

Для потреб нашого дослідження ми виокремили й проаналізували основні організаційні моделі (ідеальні типи) політичних партій: масові, кадрові, електорально-професійні, всеохоплюючі, картельні партії та партії постматеріальних цінностей. Регіональний вплив та функціонування політичних партій і партійної системи розглянутий нами у контексті концепту «багаторівневої партії». Під багаторівневою партією необхідно розуміти партійну організацію з множинними лініями підзвітності та розділенням повноважень між відносно автономними підрозділами на субнаціональному та національному рівнях. Багаторівневі партійні структури сформувалися внаслідок: а) процесу регіоналізації у багатонаціональних державах; б) конкуренції з боку етнорегіональних партій; в) отримання користі центральним офісом партії за надання автономії регіональним партійним структурам; г) кращої обізнаності локальних партійних структур з місцевими проблемами та шляхами їх вирішення.

Досліджено чинники впливу на процес націоналізації партійної системи та охарактеризовано теоретичні підходи до вивчення регіональних політичних партій. Виокремлено чинники впливу на рівень націоналізації партійної системи: собливості пострадянського транзиту; федералізм, децентралізація, деволуція, регіоналізм; президенціалізм; електоральні правила та нормативно-правова основа функціонування політичних партій; етнічна фрагментація; політичний режим.

Підкреслено, що дослідження націоналізації/регіоналізації партійної системи обов'язково повинно включати виокремлення типових і девіантних регіонів. Типові регіони голосують як країна загалом, становлячи собою її зменшену копію. Виокремлення девіантних регіонів дозволяє виявити території, які демонструють найбільші відхилення. Таке розмежування дозволяє зробити розрахунок евклідової відстані. Розрахунок евклідової

відстані за результатами парламентських виборів 1998–2014 рр. дозволяє зробити висновок, про значні відхилення показників у західних і східних областях від середнього по Україні, що пояснюється наявністю регіональних політичних партій та особливістю регіональних політичних режимів.

Простежено тісний зв'язок між рівнем націоналізації партійної системи і утворенням регіональних політичних партій. Встановлено, що за фактом походження регіональні партії можуть виникати внаслідок: перетворення загальнонаціональної партії на регіональну; розколу в загальнонаціональній партії; еволюційного розвитку регіоналістських поглядів місцевої еліти; укрупнення локальних партій або їхнього об'єднання.

Згідно з чинним законодавством в Україні можуть створюватися політичні партії лише зі загальнонаціональним статусом, хоча електоральна підтримка політичних сил та їхніх кандидатів на парламентських і президентських виборах має виразний регіональний характер. До головних причин виникнення регіональних партій в Україні належать: 1) регіональний поділ України на Захід – Схід; 2) етномовне розмежування та компакне проживання національних меншин на певній території; 3) бажання відомих особистостей (політиків, підприємців) сформувати власні партійні структури, щоби мати змогу брати участь у політичному житті суспільства; 4) створення «адміністративних партій» (партій влади) керівниками областей, міст і. под.; 5) розмежування у часі проведення місцевих і парламентських виборів; 6) нормативно-правова основа діяльності політичних партій України; 7) прагнення регіональної еліти зберегти вплив і контроль над місцевими ресурсами та ін.

Регіональні партії стали яскравим феноменом місцевих виборів 2010 та 2015 рр. Регіональні (малі) партії необхідні політикуму з декількох причин. По-перше, вони потрібні кандидатам, які схильються радше до опозиційних сил, але відкрито не можуть цього зробити. По-друге, такі партії необхідні тим політикам, хто готовий працювати з владою, але політична кон'юнктура

не дає змоги робити це відверто: на їхній території провладна партія не популярна. По-третє, до послуг малих партій часто звертаються безпартійні мери міст, які після заборони самовисунення змушені були відшукувати нейтральні політичні сили, аби балотуватися на посади міських голів.

Партійну систему України на регіональному рівні утворюють такі її складові: 1) загальнонаціональні парламентські політичні партії; 2) загальнонаціональні непарламентські партії; 3) регіональні партії: а) партії, які отримують перемогу на місцевих виборах в одній або декількох областях України і мають значний вплив на формування місцевих органів влади; б) етнорегіональні партії; 4) субрегіональні партії, які діють в межах однієї чи декількох областей: а) політичні партії одного/декількох одномандатних виборчих округів; б) локальні партії, які ситуативно використовуються місцевими політиками для забезпечення електоральної підтримки на виборах до органів місцевого самоврядування (обласні, районні, місцеві ради).

Основними типами партій, які утворюють українську партійну систему є: провідні парламентські партії; «старі» партійні бренди; популістські партії; регіональні партії; партії національних меншин; мілітаризовані партії; партії громадянських ініціатив; «нові» партійні утворення фінансово-промислових груп.

РОЗДІЛ 3

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРУВАННЯ ПАРТІЙНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ У МЕЖАХ ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНИХ ВИБОРЧИХ ЦИКЛІВ 1991–2004 РОКІВ

Розглянемо регіональний вимір впливовості політичних партій на основі аналізу виборчих процесів, адже результати виборів – чи не єдиний об'єктивний критерій, згідно з яким можна робити висновки про особливості розвитку партійної структури у тому чи іншому регіоні України. Інші відомості (наприклад, про кількість осередків, чисельність партій) – сумнівні, оскільки політичні партії, подаючи їх, цілком свідомо завищують дані.

В електоральній історії України після здобуття незалежності можна виокремити такі періоди: 1) перша половина 90-х рр.; 2) друга половина 90-х рр. – перша половина 2000 рр.; 3) друга половина 2000 рр. – кінець 2013 р.; 4) початок 2014 р. [105; 122; 277].

Перший період вирізнявся протистоянням прибічників повноцінної незалежності й прозахідної зовнішньополітичної орієнтації з прихильниками ідеї збереження колишнього СРСР та реінтеграції у його межах.

В межах другого періоду основна боротьба розгорталася між пануючими центристами (правоцентристами) і лівою опозицією. Головна особливість періоду – можливість перемоги лівих на парламентських виборах 1998 р. та президентських 1999 р.

Третій період характеризувався соціокультурним протистоянням за віссю Схід – Захід. Він розпочався Помаранчевою революцією і закінчився Революцією Гідності. Особливість етапу – стабільність електоральної мапи, яка з'являється за результатами президентських виборів 2004 р., а потім відтворюється на парламентських виборах 2006, 2007, 2012 рр. і президентських виборах 2010 р.

Четвертий період починається зі зміни структури електорального

простору, що пов'язано з Революцією Гідності й достроковими президентськими та парламентськими виборами 2014 р.

Упродовж першого і другого періодів позиціонування політичних сил визначалося у двох основних площинах протистояння: 1) геополітичній орієнтації – прозахідній чи проросійській; 2) ставленні до лівої ідеології, за яким приховувалася оцінка соціально-економічних реформ – «антиреформаторство – прореформаторство» [277, с. 65].

У третьому і четвертому періоді позиціонування політичних сил відбувалося у таких площинах: 1) геополітичній орієнтації – прозахідна або проросійська; 2) внутрішньому соціокультурному поділі на Захід – Схід.

Основним виміром регіональної значущості політичних партій ми будемо вважати, по-перше, конфігурацію їхньої електоральної підтримки на парламентських і президентських виборах, і, по-друге, електоральні успіхи на місцевих виборах.

У 1991–2004 рр. в Україні відбулися декілька електоральних циклів (парламентських, місцевих і президентських) упродовж яких були сформовані інституційні засади виборчого процесу та започатковані регіональні електоральні традиції. Особливе значення для появи електоральних традицій мали установчі вибори.

3.1. Конфігурація регіональної партійної структури за результатами установчих виборів 1990–1994 рр.

Теоретики демократизації вважають установчі вибори головною умовою переходу до демократії, першим циклом вільних виборів після відмови від авторитарного режиму. Концепція установчих виборів розроблена у контексті ідеалтипової моделі демократизації через «пакт» головних політичних акторів.

У процесі демократичних переходів, в тому числі і в посткомуністичних країнах Східної Європи, на думку В.Гельмана, установчі вибори відіграють трояку роль: 1) інституційну – встановлюють систему політичних інститутів, у межах яких розвивається електоральна конкуренція; 2) біхевіоральну – формують «меню» переваг і патерни поведінки виборців, тим самим визначаючи і контури нової партійної системи; 3) трансформаційну – створюють основу легітимації нових політичних режимів і суттєво обмежують можливості повернення до старих або переходу до нових недемократичних форм правління [45, с. 46].

Установчими виборами в Україні можна вважати вибори ВР України 1990 і 1994 рр. та президентські вибори 1991 і 1994 рр. Установчі вибори в Україні відбулися в умовах пактового переходу і їх результатом став прихід до влади оновленої комуністичної еліти внаслідок введення посади президента, який обирався на всенародних виборах, і запровадження мажоритарної системи виборів до ВР України.

У березні 1990 р. в умовах перших відносно вільних виборів до Верховної Ради УРСР чітко простежувались дві лінії протистояння – між демократичним містом і консервативним (колгоспним) селом та між національно свідомим Заходом і русифікованим Сходом України. Таке протистояння виявлялось у боротьбі комуністів і представників Демократичного блоку. Створення Демократичного блоку в листопаді 1989 р. і прийняття ним виборчого маніфесту мало важливе значення для консолідації опозиції у виборчій кампанії [47, с. 74].

За умов мажоритарної системи абсолютної більшості наслідком такого протистояння стало формування за результатами виборів у ВР України комуністичної більшості («Група 239», офіційна назва – «За суверенну Радянську Україну») та опозиційної меншості – Народної ради. До складу останньої увійшло 125 народних депутатів, які репрезентували регіональні групи 21 області й м. Києва. Основу об'єднання склали депутати західного регіону [14, с. 147].

У документі ЦК КПУ «Про підсумки виборів народних депутатів Української РСР та місцевих Рад республіки» від 30 березня 1990 р. зазначено, що станом на 19 березня 1990 р. обрано 443 народних депутати УРСР (з 450) і 284 647 народних депутатів місцевих рад (з 307 267). Членів КПРС у Верховній Раді – 85 %, у місцевих радах – 51,8 % [134, с. 204].

Загалом народними депутатами Верховної Ради УРСР обрано: 128 секретарів ЦК КПУ, обкомів, міськкомів, райкомів (28,4 %); 55 секретарів парткомів, політпрацівників (12,2 %); 44 керівники рад та їх виконкомів (9,7 %); 39 керівників різних державних установ (8,6 %); 30 голів колгоспів та директорів радгоспів (6,6 %); 19 керівників вищих державних установ (4,2 %); 14 представників генералітету (3,1 %) [240, с. 108].

Демократичний блок зумів вибороти біля 25% голосів виборців, унаслідок чого став достатньо помітним у політичному житті. Вагому перемогу демократичні сили одержали у Львівській (24 мандати із 24), Івано-Франківській (11 із 12), Тернопільській (8 із 10), Волинській (6 із 9), Рівненській (3 із 10), Закарпатській (3 із 11) областях, а також в містах – Києві (17 із 22), Харкові (10 із 14), Донецьку (6 із 9), Вінниці (2 із 3), Сумах (1 із 2), Кіровограді (2 із 2), Дніпропетровську (1 із 10).

Домінували представники опозиційних сил в обласних радах трьох галицьких областей. Таким чином, 2/3 Львівської обласної ради склали представники Української Гельсінської спілки, Народного Руху України та інших національно-демократичних сил. В Івано-Франківській області опозиція до КПУ в обласній раді становила 78,7 %, у міській – 86 %, у Тернопільській – майже половина в обласній і 60 % – у міській раді [240, с. 109].

Перемога демократичних сил на виборах не лише вплинула на політичну ситуацію, але й якісно змінила систему владних відносин у регіоні. Після приходу до органів державної влади нових народних обранців КПУ в галицьких областях опинилася в опозиції.

Перші сесії демократично обраних рад визначили пріоритетні напрями подальшого розвитку суспільно-політичного життя: а) поглиблення демократизації й забезпечення умов для становлення багатопартійності; б) департизацію – виведення за межі промислових підприємств, організацій та установ партійних і комсомольських осередків; в) деідеологізацію освіти; г) запровадження національних традицій у систему навчання й виховання. Нові політичні умови сприяли піднесенню могутнього національно-культурного руху, який опирався на традиції суспільного життя та суспільної свідомості галичан часів визвольних змагань 1918–1920 рр. і 1940–1950 рр. (пам'ять про січове стрілецтво, націоналістичне підпілля, боротьбу ОУН та УПА), традиції дорадянської діяльності громадських і культурницьких організацій. Не випадково більшість новостворених інституцій мали виразно традиціоналістський характер, посилалися на реальних, а інколи й на уявних попередників, символізуючи цим повернення до тих елементів європейського громадянського суспільства, що були в Галичині в першій половині ХХ ст. [106, с. 43].

Такі події, з погляду А.Романюка, характеризувалися не лише відмінною світоглядною орієнтацією депутатів, але означали якісну відмінність політичних акторів на національному та регіональному рівнях, коли національний рівень був представлений партноменклатурою і обстоював лінію на збереження СРСР, а окреслений регіональний рівень виступав за творення незалежної України. Це яскраво виявилось у феномені Галицької асамблеї – спільних сесій Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської обласних рад (всього відбулося дві спільні сесії). На першій сесії 16 лютого 1991 р. прийняли ухвалу «Про єдність українських земель», на другій 5 вересня 1991 р. створили робочі групи з питань розробки законопроектів про органи виконавчої влади та місцевого самоврядування на рівні області. Відповідно передбачалось напрацювати правові засади для конструкції унітарної держави із сильними регіонами [251, с. 40–41].

Незважаючи на перемогу на виборах правлячої Комуністичної партії у всеукраїнському масштабі, значення їх для майбутнього поступу української державності було вагомим. По-перше, вони підтвердили високий потенціал демократичного розвитку України, оскільки засвідчили можливість і перспективу змін у політичній системі республіки мирними демократичними методами. По-друге, значна частина партійної номенклатури зазнала на виборах поразки. Зокрема, членами місцевих рад так і не стала велика кількість перших секретарів міськомів і райкомів. По-третє, якщо у складі депутатського корпусу Верховної Ради комуністи мали чисельну перевагу, то на місцевому рівні ця перевага була непереконливою: члени КПРС становили лише 51,8 % складу народних депутатів місцевихрад. По-четверте, націонал-демократичним силам на місцевому рівні, зокрема в галицьких областях, вдалося завоювати міцні позиції (більшість) в радах. По-п'яте, вибори кардинально змінили внутрішньополітичну ситуацію, оскільки до влади прийшли нові лідери, а склад Верховної Ради зміннився на 90 %. По-шосте, представники демократичних сил стали народними депутатами, що значно підсилило опозицію. По-сьоме, незважаючи на низку недоліків виборчого закону, який обумовлював вибори, вони тим не менш стали конкурентними.

Перші президентські вибори відбулися 1 грудня 1991 р., в яких взяли участь шість кандидатів: Л. Кравчук, В. Чорновіл, Л.Лук'яненко, В. Гриньов, І. Юхновський, Л. Табурянський. Основними конкурентами були голова ВР України – Л.Кравчук і представник Демократичного блоку – В. Чорновіл [30].

Отже, представники націонал-демократичного табору вже на перших президентських виборах конкурували між собою, що свідчить про відсутність єдності у їхніх лавах.

Перемога Л. Кравчука над лідером опозиції В. Чорноволом під час президентських виборів пояснюється, зокрема, консервативною орієнтацією українських виборців, що не були готові до радикальних змін. Громадяни сприймали Л.Кравчука, незважаючи на його номенклатурне минуле, з одного

боку – як прихильника незалежності України, а з іншого – як носія радянських схем політичного мислення, що на той час для більшості громадян означало певну стабільність. Результати виборів подано у таблиці 3.1.1 [30].

Таблиця 3.1.1
Результати президентських виборів 1 грудня 1991 р.

Результати	К-ть здобутих голосів	Результат у відсотках (%)	Партійність
Кравчук Леонід	19 643481	61,59	Самовисування
Чорновіл В'ячеслав	7 420 727	23,27	Народний Рух України
Лук'яненко Левко	1 432556	4,49	Республіканська партія України
Гриньов Володимир	1329758	4,17	Самовисування
Юхновський Ігор	554719	1,74	Самовисування
Табурянський Леопольд	182713	0,57	Народна партія

Як підтверджує аналіз результатів виборів, Л. Кравчук переміг у більшості областей України. Найбільшу кількість голосів виборців він здобув на сході України (Донецька область – 71, 47 %, Запорізька – 74, 73 %, Луганська об – 76, 26 %, Миколаївська – 72, 33 %, Одеська – 70, 69 %). В. Чорновіл переміг у Західній Україні (Івано-Франківська область – 67, 1 %, Львівська – 75, 86 %, Тернопільська – 57, 45 %), здобув чималу кількість голосів на Правобережжі, але загалом вибори програв. Найменшу кількість голосів він отримав на сході (Донецька область – 9, 59 %, Луганська – 9, 94 %, Одеська – 12,83 %) АР Крим – 8, 03 %, [30; 75].

На думку Н.Ротар, це були перші вибори у нашій державі, які заклали підґрунтя формування електоральної моделі політичної участі громадян. По-перше, яскраво виявилася тенденція до моделювання регіональної специфіки електорального вибору. По-друге, результати голосування визначили

тенденцію, відповідно до якої громадяни України схильні голосувати не за кандидата, а проти кандидатів. По-третє, вибори 1991 р. засвідчили низьку вагомість передвиборчих програм кандидатів у формуванні електорального вибору [253, с. 120].

Отже, і вибори до ВР УРСР (березень 1990 р.), і президентські вибори 1991 р. окреслили різницю в уподобаннях виборців Заходу та Сходу України. У західному регіоні перемогу отримав В. Чорновіл з середнім результатом 46, 4 %, а Л. Кравчук мав середній показник 35, 61 % голосів виборців. Перемогу здобув представник партійної номенклатури, у такий спосіб гарантувавши їй трансформацію у нові владні структури зі збереженням повноти влади.

Наступні установчі парламентські (березень-квітень 1994 р.) і президентські (червень-липень 1994 р.) вибори були позачерговими, що спричинено політичною кризою.

Вибори до Українського парламенту проводилися за мажоритарною системою абсолютної більшості. Відповідно до закону обраним вважався кандидат, який одержав на виборах більше половини голосів виборців, котрі взяли участь у голосуванні, але не менше 25% від числа виборців, що внесені до списку виборців того чи іншого округу. Другий тур виборів також проводився за системою абсолютної більшості [81]. Закон практично проігнорував нормативне забезпечення участі політичних партій у виборах. Тому й не дивно, що до прийняття закону про вибори на пропорційній основі в Україні було зареєстровано лише 52 політичні партії. Цим законом партноменклатура забезпила собі перемогу на виборах.

Чисельність партій на момент виборів сягала 26, і жодна з них не мала загальноукраїнського масштабу – їх вплив обмежувався або певними соціальними групами, або регіонами. Найчисельнішою виявилася відновлена у 1993 р. Комуністична партія України (80 тис. членів). Лівий спектр на виборах представляла також Соціалістична партія України (30 тис.) і Селянська партія України, що репрезентувала переважно інтереси директорів

радгоспів і колгоспів. У січні 1994 р. вони об'єдналися у єдину передвиборну платформу. Ліві сили мали підтримку виборців на сході і півдні України та частково у центральних регіонах. Їх головними суперниками були націонал-демократи – Народний рух України, який зазнав чергового розколу, через розбрат у керівництві (8 тис. членів), Республіканська партія України (10 тис. членів), Демократична партія України та Конгрес українських націоналістів, які мали вплив переважно в західних регіонах України, Києві та низці центральних областей [98, с. 170].

До третьої групи партій належали представники партій демократичного (центристського) напрямку на кшталт Партії демократичного відродження України, Ліберальної партії України, Партії праці, що репрезентували інтереси регіональних «бізнес-груп».

Усі вони мали незначний вплив на політичні процеси і були неспроможні повною мірою реалізувати суспільні інтереси через інститути і механізми влади. Для цього існували об'єктивні чинники: відсутність у більшості партійних керівників досвіду політичної діяльності; нестача детально розроблених програм державного будівництва; руйнівний характер їхньої діяльності.

Нині, як вважає Ю.Остапець, впевнено можна стверджувати: парламентські вибори 1994 р. виявилися найдемократичнішими виборами в нашій державі. Основою цього слугує те, що, по-перше, під час виборчого процесу не простежувалося відсутнього тиску адмінресурсу, який у виборчих кампаніях почав використовуватись пізніше. По-друге, електоральний простір був чітко структурований на лівих, правих, центристів та незалежних (безпартійних) кандидатів, і виборцю нескладно було робити свій вибір. По-третє, порівняно невеликими були фінансові затрати на організацію і проведення виборчої кампанії. По-четверте, підприємці (пізніше – олігархи) не брали активної участі у виборчому процесі. У цей період спостерігалось накопичення капіталу, перерозподіл ринку, а тому участь в електоральному

процесі була для них другорядною. По-п'яте, у виборах не брали участі PR-технологі [197, с. 104].

Результати виборів до ВР України у розрізі партійності депутатів подано у таблиці 3.1.2 [202; 205].

Таблиця 3.1.2

Партійний склад Верховної Ради України II скликання (1994 р.)

Назва партії	К-ть мандатів
Комуністична партія України	96
Народний рух України	21
Селянська партія України	16
Соціалістична партія України	14
Українська республіканська партія	11
Конгрес українських націоналістів	5
Партія праці	5
Конгрес українських націоналістів	5
Партія демократичного відродження України	3
Соціал-демократична партія України	2
Демократична партія України	2
Громадянський конгрес України	2
Українська консервативна республіканська партія України	2
Християнсько-демократична партія України	1
Українська національна асамблея	1
Партія економічного відродження Криму	1
Партійні депутати	182
Позапартійні депутати	233
Усього	415

Під час цієї виборчої кампанії також простежується західно-східний вектор відмінностей електоральних уподобань громадян. Хоча внаслідок того, що на парламентських виборах переможець не один, а декілька, ці відмінності мають менш виразний характер.

Регіональний вимір електоральних уподобань 1994 р. чимось нагадував вибори до ВР України 1990 р. Знову на Заході перемогу отримали кандидати від політичних партій націонал-демократичного спрямування. При чому

жоден представник КПУ не був обраний від цього регіону до парламенту. Результати виборчих уподобань Західного регіону подано у таблиці 3.1.3 [186].

Таблиця 3.1.3

Результати виборів до ВР України 1994 р. у Західному регіоні України

Області	УРП	УКРП	НРУ	КУН	УНА	ХДПУ	СДПУ	ПДВУ	ДПУ	СелПУ	Безпарт.
Львівська (22)	1	1	5	3				2			10
Тернопіл (10)	3	1	2	1	1						2
Івано-Франківськ (11)	1			1							9
Волинська (8)	1									1	6
Рівненська (10)	2		4								4
Чернівецька (8)			1				1		1		5
Закарпатська (10)						1					9
Усього	8	2	12	5	1	1	1	2	1	1	45

На сході України голосування мешканців було абсолютно іншим. Найбільшу кількість голосів виборців отримали КПУ, СПУ, ПП, ПДВУ. Показовою в порівнянні з Західною Україною є кількість виборчих округів. Якщо на заході – 69, то на сході – 148. Саме густонаселеність, урбаністичність сходу України і є вагомим чинником у виборчих процесах.

Як для Сходу так і для Заходу, Півдня і Центру характерною була наявність великої кількості безпартійних кандидатів, які отримали депутатські мандати. Результати виборчих уподобань мешканців Східного регіону подано в таблиці 3.1.4 [186].

Таблиця 3.1.4

Результати парламентських виборів 1994 р. у Східному регіоні України

Області	КПУ	Безпарт.	ПП	СелПУ	ПДВУ	СПУ	ГКУ
Дніпропетровська (32)	1	24	3	2	1	1	
Донецька (48)	23	19	1	1		3	1
Запорізька (18)	8	7		1	1	1	
Луганська (24)	15	8				1	
Харківська (24)	6	15				2	1
Всього	53	73	4	4	2	7	2

Голосування на півдні України було дещо подібним до волевиявлення на сході. Результати парламентських виборів на півдні України подані в таблиці 3.1.5 [186].

Таблиця 3.1.5

Результати парламентських виборів 1994 р. у Південному регіоні України

Області	Безпарт.	КПУ	СелПУ	СДПУ	СПУ	ПЕВК
Одеська (23)	14	6	2	1		
Миколаївська (11)	5	5	1			
Херсонська (9)	2	5	1		1	
АРК (18)	11	6				1
Севастополь (4)	1	3				
Всього	33	25	4	1	1	1

Центральні області України віддали голоси переважно за кандидатів від КПУ та Сел.ПУ. Результати парламентських виборів у центральній Україні подані в таблиці 3.1.6 [186].

Таблиця 3.1.6

Результати парламентських виборів 1994 р. в Центральному регіоні України

Області	Безпарт.	СПУ	КПУ	СелПУ	УРП	НРУ	ДПУ	ПП
Київ (11)	6				1	4		
Київська (17)	11	1		1	1	3		
Вінницька (16)	16							
Кіровоградська (12)	6		4			1	1	
Полтавська (15)	12		2	1				

Хмельницька (12)	7	2	1	1	1			
Черкаська (12)	7		2	3				
Житомирська (11)	8		2	1				
Сумська (11)	3	3	4			1		
Чернігівська (10)	6		3					1
Всього	82	6	18	7	3	9	1	1

Президентські вибори 1994 р. завершили цикл установчих виборів. Перемогу на виборах здобув Л.Кучма, отримавши 51, 15 % голосів виборців, натомість його суперник Л.Кравчук – 46,06 %. За результатами другого туру виборів відбувся чіткий електоральний поділ України на Захід і Схід. На Заході у кожній з дванадцяти областей, включно з Києвом, більшість голосів здобув Л.Кравчук, а на Сході у кожній з інших дванадцяти суміжних областей і в Криму – Л.Кучма [31].

У своїй книзі «Зіткнення цивілізацій» С.Гантінгтон електоральну карту результатів II туру президентських виборів в Україні використав як ілюстрацію її розколу між двома цивілізаціями – Східною і Західною. Він назвав Україну розколотою країною з двома різними культурами в якій лінія розлому проходить її центром декілька століть підряд [310, с. 255–257].

Регіональний розподіл голосів виборців подано у таблиці 3.1.7 [186]. Для прикладу були взяті області, які репрезентують відповідні регіони України.

Таблиця 3.1.7

**Результати голосування у II турі президентських виборів
10 липня 1994 р. у розрізі регіонів**

Регіон, області	Л.Кучма (%)	Л.Кравчук (%)
Захід		
Івано-Франківська	3,1	89,0
Львівська	3,6	90,6
Тернопільська	10,6	83,0
Центр		

Київська	18,8	41,9
Вінницька	20,0	49,3
Черкаська	18,3	39,7
Південь		
Одеська	42,7	23,5
Херсонська	36,5	26,5
АРК	69,3	20,5
Схід		
Харківська	34,9	24,9
Донецька	54,5	9,9
Луганська	54,8	16,4

На виборах Л. Кучма перміг завдяки ставці на етнолінгвістичні та геополітичні месиджі у своїй передвиборчій програмі. Зокрема, він обіцяв надати російській мові статус державної, а також акцентував на зміцненні зв'язків з Росією. Л.Кравчук в свою чергу зосередився на ідеї зміцнення української державності, національно-культурному відродженні.

Як стверджує В. Хмелько, у 1994 р. регіональний розподіл голосів між двома кандидатами в президенти виявився найтісніше пов'язаним із розподілом виборців на прихильників і неприхильників близьких відносин з Росією. Відтак розподіл голосів між ними у регіонах найбільше залежав від частки україномовних і російськомовних виборців [312].

Отже, проаналізувавши результати установчих виборів, можна зробити висновок, що їх вплив на політичні процеси в Україні має амбівалентний характер. З одного боку установчі вибори успішно виконали покладені на них функції в умовах демократичного пактового переходу: вони встановили інституційний дизайн, який окреслив особливості електоральної конкуренції та еволюції партійної системи; виокремили моделі електоральної поведінки населення України, що засвідчили її регіональний характер; стали основою легітимації майбутнього політичного режиму.

З іншого боку, вони, на нашу думку, не забезпечили ротацію політичної еліти внаслідок недоліків парламентського виборчого законодавства. А з

запровадження посади президента партійна номенклатура змогла успішно трансформуватись у новостворені владні структури. За цих умов нові інститути, зокрема політичні партії та вибори, не могли відіграти критичну роль у зміні конструкції влади, а були лишень інтегровані у дещо змінену систему відносин власності та влади. Відповідно в економічному та політичному житті визначальну роль відігравали неформальні інститути і практики. Результатом цього стало формування гібридного політичного режиму.

Головна причина його утворення, на думку Г.Касьянова, полягає в тому, що практично скрізь на пострадянському просторі єдиною силою, що мала навички організації державного управління, виявилася та частина партійно-державної номенклатури, котра своєчасно перехопила ініціативу в національно-демократичних рухів або навіть стала їх частиною. У незалежність вона увійшла разом з Президентом Л.Кравчуком, котрий з початку 1980-х рр. перебував на найвищих щаблях республіканської партійної ієрархії По-третє, вибори [98, с. 162].

Націонал-демократи звикли до протистояння з комуністичною владою і були у стані розгубленості після того, як досягли головної своєї вимоги – незалежності України. Вони ні психологічно, ні організаційно не були готові до конструктивної діяльності. Скориставшись цим, посткомуністи поступово взяли владу у свої руки.

Натомість ортодоксальні націонал-демократи і надалі продовжували боротись з комуністичною небезпекою. Лояльніші примкнули до правих партій і активно конкурували між собою, а частина погодилася на компроміс зі своїми вчорашніми опонентами, котрі на той час запозичили їх гасла та ідеї. Загалом же вони не були готові до копіткої, рутинної роботи, спрямованої на створення ефективних схем державного управління. Отже, якість державних та управлінських еліт, покликана будувати нову державу, не відповідала рівню і складності завдань, що постали перед ними. Як

наслідок, установчі вибори в Україні привели до утворення гібридного політичного режиму, який залишається таким і дотепер.

3.2. Вплив парламентських виборів 1998 р. на інституціалізацію партійної системи України в її регіональному вимірі

Парламентські вибори 1998 р. відбулися за змішаною виборчою системою, коли 225 депутатів обирались в одномандатних округах, а інші 225 за списками кандидатів у депутати від політичних партій або виборчих блоків партій. У такий спосіб партії водночас з кандидатами-мажоритарниками ставали головними суб'єктами виборчого процесу. Причому партійні списки були закритими, а виборчий поріг становив 4 %. [82]. Із 53-х партій, зареєстрованих Міністерством юстиції України (станом на 14 січня 1998 р.), участь у виборах у багатомандатному виборчому окрузі взяли 21 партія і 9 виборчих блоків, куди увійшли 19 партій. Отже, 40 політичних партій брали участь у виборах за партійними списками [203, с.160]. Загалом у виборчому процесі, враховуючи одномандатні виборчі округи, взяли участь 48 партій з 52 зареєстрованих [202].

Провладні політичні сили були представлені НДП і СДПУ (о), проросійські – ВБ «СЛОН» (Конституційно-демократична партія, ПП «Міжрегіональний блок реформ»), ВБ «Трудова Україна» (Громадянський конгрес України, Українська партія справедливості), ПП «Союз», ліві і ліворадикальні – КПУ та ПСПУ, лівоцентристські – ВБ «СПУ та СелПУ», національно-демократичні – НРУ, ВБ «НЕП», ВБ «Європейський вибір України», ВБ «Національний фронт» [202].

Аналізуючи представленість партій у мажоритарних округах і партійні списки суб'єктів виборчого процесу, можна зробити ряд висновків про рівень націоналізації партійної системи та про регіональну структурованість політичних партій. Ефективним і очевидним індикатором націоналізації, з огляду партійної активності, є індекс територіального покриття (ІТП), запропонований Д.Карамані [294, с. 167; 348, с. 96]. Його можна розрахувати

як середнє арифметичне ІТП у багатомандатному й одномандатному виборчих округах. Скажімо, ІТП в одномандатних округах розраховується як процент округів, де партія висунула своїх кандидатів, до загальної кількості округів. У багатомандатному окрузі ІТП розраховується як процент заявлених у партійному списку кандидатів до повної кількості партійного списку (225). Отже, ті партії, котрі мають можливість якомога більше територіально висунути кандидатів, мають більший рівень націоналізації, а партії, що концентрують зусилля лише на певних територіях або не мають змоги забезпечити повсюдне висунення кандидатів, можна умовно вважати регіональними чи такими, які мають чітко визначене територіальне покриття (загальнонаціональними багаторівневими).

Розрахувавши рівень територіального покриття в межах одномандатних виборчих округів, можна зробити такі висновки. По-перше, виокремити політичні партії та виборчі блоки у яких він є найвищим. До таких належать: НРУ – 82,6 %, ПП «Громада» – 80,4 %, КПУ – 77,3 %, ВБ «СПУ, СелПУ» – 57,3 %, СДПУ (о) – 56,8 %, ВБ «Партія праці та Ліберальна партія – РАЗОМ» – 51,5 %, ПЗУ – 51,1 %. Другу групу утворюють суб'єкти виборчого процесу в яких ІТП коливається від 30 до 60 % : НДП – 48,0 %, ВБ «Вперед, Україно!» – 45,0, ПРП – 36,8 %, АПУ – 37,7 %, ПСПУ – 32,8 %. та інші. Третю групу становлять партії, які мають вузьковизначене територіальне покриття в окремих регіонах країни: УНА – 20,85 % (Західна Україна), ПРВУ – 20,4 %, ПП «Союз» – 9,3 % (АРК) та ін.

Головний недолік такого індексу – це ігнорування результатів виборів. Тобто йдеться про те, що саме висунення кандидатів прирівнюється до рівня націоналізації політичної партії. У нашому випадку слід відзначити, що партії з високим ІТП отримали найбільшу кількість депутатських мандатів в мажоритарних округах. Інший показник регіональної розвинутості партійних структур – можливість партії сформувати повноцінний партійний список з 225 кандидатів у багатомандатному виборчому окрузі. Проаналізувавши партійні списки, можна стверджувати: лише деякі

політичні партії змогли це зробити належним чином. У списках НРУ – 202 кандидати, ВБ «Партія праці та Ліберальна партія – РАЗОМ» – 207, КПУ – 197, Народна партія – 197, ПП «Громада» – 193, СДПУ (о) – 167, ВБ «НЕП» – 162, ВБ «Вперед, Україно!» – 142, СДПУ – 120 [202]. ІТП в багатомандатному оркрузі подано в Таблиці 3.2.1.

Інші суб'єкти виборчого процесу мають у своїх списках менше потрібної кількості кандидатів. Є навіть такі, в списках яких від 20 до 50 кандидатів (Партія мусульман України, УНА, ПП «Союз» та ін.).

Отже, у більшості областей висунули своїх кандидатів ВО «Громада», КПУ, НРУ, ВБ ВБ «СПУ та СелПУ», НДП, ВБ «Національний фронт», ВБ «Партія праці та Ліберальна партія – РАЗОМ!», ПЗУ, СДПУ (о), ВБ «НЕП». Незважаючи на свою представленість практично у всіх регіонах, названі партії та блоки усе ж таки надавали перевагу окремим регіонам. Так, ВО «Громада» віддало перевагу Донецькій, Дніпропетровській, Житомирській, Івано-Франківській, Одеській областям, а ВБ «Національний фронт» західним областям України.

Значна кількість партій сподівалась знайти підтримку лише в окремих регіонах. Скажімо, СДПУ не висунула кандидатів у 12 областях, ВПТ – у 14, ПСПУ – в 14 [202].

Частина партій була представлена кандидатами тільки в кількох областях. Так, Партія мусульман України висунула кандидатів лише у Криму (9) та Донецькій області (2); ПП «Союз» – в АРК (6), у м. Києві (4), Харківській області (2); УНА – у Вінницькій (3), Івано-Франківській (6), Львівській (7), Полтавській (5), Рівненській (5), Харківській (12), Черкаській (3), м. Київ (11) [203, с. 249–265].

У таблиці 3.2.1 ми розрахували загальний ІТП як середнє арифметичне в одномандатних і багатомандатному округах.

Таблиця 3.2.1

**Індекс територіального покриття політичних партій та виборчих блоків,
які приймали участь у виборах до ВР України (1998 р.)**

Партія / ВБ	К-ть канд., багатом. округ	ІТП (бво), %	К-ть канд. одноманд., округ	ІТП (ово), %	ІТП
КПУ	224	99,5	174	77,3	88,4
НРУ	219	97,3	186	82,6	89,5
ПЗУ	77	34,2	115	51,1	42,6
НДП	184	81,7	108	48,0	64,8
ВО «Громада»	223	99,1	181	80,4	89,7
ПСПУ	83	36,8	74	32,8	34,8
СДПУ (о)	178	79,1	128	56,8	67,9
АПУ	185	82,2	85	37,7	59,9
ПРП	190	84,4	83	36,8	60,6
ВБ «Національний фронт»	180	80,0	164	72,8	76,4
ВБ «Партія праці та Ліберальна партія –РАЗОМ»	210	93,3	116	51,5	72,4
ВБ «Вперед, Україно!»	150	66,5	53	23,5	45,0
ВБ «НЕП»	167	74,2	103	45,7	59,9
ВБ «За правду, за народ, за Україну» (ВБ «СПУ та СелПУ»)	199	88,4	129	57,3	72,8
ПП «Союз»	30	13,3	12	5,3	9,3
УНА	42	18,6	52	23,1	20,85
ПРВУ	102	45,3	46	20,4	32,8
ВБ «Трудова Україна»	112	49,7	48	21,3	35,5
СДПУ	121	53,7	42	18,6	36,1

Індекс територіального покриття безпосередньо пов'язаний з наявністю мережі регіональних осередків політичних партій та їх чисельністю. Як уже зазначалось, установлення чисельності політичних партій – питання проблематичне, оскільки джерелом даних про чисельність партій є самі партії. Проблема полягає в тому, що, по-перше, партії не завжди мають фіксоване членство та відпрацьовані механізми партійного обліку; по-друге, партії зацікавлені у завищенні власної чисельності в пропагандистських цілях. Тому незалежні дані про чисельність партій мають скоріше оціночний характер. До найчисельніших партій, які брали участь у парламентських

виборах зараховуємо: АПУ – 200 тис., КПУ – 140 тис., СелПУ – 72 тис., СПУ – 34 тис., НРУ – 60 тис., СДПУ (о) – 16 тис., НДП – 7,5 тис., ПЗУ – 6 тис., ВО «Громада» – 4 тис., УНА – 1 тис. (дані з офіційного сайту ЦВК) [202]. Натомість багато партій не надали даних про свою чисельність.

На відміну від чисельності, яку партії не зобов'язані вказувати офіційно, наявність регіональних структур є обов'язковою для реєстрації партії, тому дані про мережу легалізованих регіональних осередків партій можна вважати достовірними. У Додатку Г ми проаналізували регіональні структури основних політичних партій, які приймали участь у виборчому процесі. Такий аналіз зроблений нами і в регіональному розрізі. Найбільшу кількість осередків (регіональних і місцевих) мають політичні партії: СДПУ (о) – 27 регіональних та 642 місцевих, СПУ – 27 регіональних та 609 місцевих, КПУ – 27 та 543, ПЗУ – 27 та 506, НРУ – 27 та 485, ВО «Громада» – 27 та 642. Дещо менша кількість осередків у НДП, ПРП, УРП, ПСПУ. А такі партії як ПП «Союз», УНА, ГКУ та ряд інших представлені лише в певних регіонах країни [202].

Аналіз регіонального представництва партій дозволяє зробити такі висновки. По-перше, можна виокремити партії, які мають рівномірне загальнонаціональне представництво: КПУ, НРУ, СПУ, Сел.ПУ, СПУ, НДП, СДПУ(о), УРП, ВО «Громада», ПЗУ, АПУ. Причому в регіональному розрізі вони представлені у всіх регіонах. Наприклад, НРУ: 115 осередків у Західному регіоні, 188 – у Центрі, 74 – на Півдні, 84 – на Сході; КПУ – 110 осередків на Заході, 212 – у Центрі, 80 – на Півдні, 141 – на Сході. Приблизно такий розподіл є характерним для основних політичних сил, які мають загальнонаціональний формат.

Водночас низка партій має суто регіональну мережу осередків. До таких партій зараховуємо ПСПУ, УНА, ПП «Союз», ГКУ, ПП, С-НПУ та інші (див. Додаток А, Г).

Львівська, Київська, Вінницька, Хмельницька, Дніпропетровська, Донецька, Луганська, Харківська, Одеська області є лідерами за кількістю осередків загальнонаціональних партій (див. Додаток Г).

Такий аналіз дозволяє зробити декілька важливих висновків, які стосуються регіонального розвитку партійних структур. По-перше, ідеологічний чинник та суспільно-політичний поділ «багаті – бідні» визначали особливості розвитку і функціонування партійної системи. Це засвідчує й характеристика виборчих програм політичних партій, з якими вони приймали участь у виборах 1998 р. По-друге, політичні партії, котрі репрезентували ідеологічні бренди, були практично рівномірно представлені в усіх регіонах України. Така ситуація притаманна українській партійній системі до президентських виборів 1999 р.

Виборчі програми суб'єктів парламентських виборів 1998 р. були соціально-економічними документами, що часто мали популістський характер, оскільки містили низку обіцянок, які виконати практично неможливо. У контексті дослідження нас більше зацікавлює наявність/відсутність у програмах регіональної проблематики та питань, які пов'язані з зовнішньою політикою України, мовною проблематикою. Адже згодом ці питання будуть активно використовувати політтехнологи для здобуття електоральних дивідентів.

Ідею федералізації України на початку 90-х рр. підтримували НРУ, ПЗУ ГКУ, ПП та інші партії. У другій половині 90-х рр. ця ідея збереглася лише у програмних документах маловпливових проросійських партій, а у виборчих програмах загальнонаціональних партій вона не розглядалася. Проте під час виборчої кампанії 1998 р. у програмних документах суб'єктів виборчого процесу з'являється ідея регіонального розвитку, неоднозначне трактування зовнішньополітичного вибору України та різні підходи до вирішення мовного питання. Вказана проблематика з'явилась у незначній кількості політичних партій і виборчих блоків [203, с. 163–165].

Отже, КПУ вбачала вихід з кризисної ситуації у «створенні ріноправного Союзу братніх народів». НРУ навпаки декларував у своїй програмі необхідність повернення в Європу, причому зовнішня політика мала будуватись на принципах економічної, політичної, військової інтеграції в Європу. У програмі НРУ йшлося про необхідність формування української політичної нації та відновлення функціонування української мови на всіх ділянках державної діяльності [203, с. 160–162].

В програмі ВБ «СПУ та Сел.ПУ» наголошено на розвитку братерських політичних та економічних відносини передусім зі слов'янським світом. ПЗУ лише одним реченням згадує у програмі, що «збалансований розвиток України можливий лише з урахуванням соціальних, екологічних та географічних особливостей кожного регіону». Аналогічно про це зазначено і в програмі НДП: «Україна не закінчується на Хрещатику. Регіональна політика – фактор ефективного розвитку держави» [203, с. 166–168].

Суттєвий акцент на регіональну проблематику зроблено в програмі ПСПУ. По-перше, пропонується визнати офіційними мовами українську та російську, надати їм однаковий статус. І, по-друге, «визнати стратегічним союзником України Російську Федерацію та Білорусь. Денонсувати Хартію про особливе партнерство з НАТО». Позицій послідовного інтернаціоналізму (з ухилом до Росії) дотримується ВБ «Трудова Україна», який також у програмі вимагає надання російській мові статусу офіційної [203, с. 179–181].

ВБ «Партія праці та Ліберальна партія – РАЗОМ» виступає за підтримку всіх форм самоврядування та ініціативи знизу. Все, що може вирішуватись без держави, повинні вирішувати колективи на місцях. «Сильні регіони – сильна держава».

У такому контексті заслуговує на увагу вираженість виборчої програми ВБ «НЕП»: «Ми закликаємо не використовувати мовні проблеми для загострення політичної ситуації». У зовнішній політиці блоком витримана позиція багатовекторності.

ПНЕРУ у своїй програмі декларує необхідність «створення раціональної регіональної політики в державі з розумною децентралізацією влади та відповідним розподілом повноважень, фінансово-економічної бази та відповідальності».

ВБ «СЛОН» у своїй програмі засуджує штучне витіснення російської мови і вимагає надання їй статусу офіційної, проголошуючи лозунг «Дві мови – один народ». ВБ виступає за збереження інформаційного та культурного простору з Росією [203, с. 195–208].

Про надуманість мовної проблеми йдеться і в програмі ПРВУ: «Ми вважаємо, що мовна проблема створена штучно з метою розколу і дестабілізації суспільства. Партія буде вирішувати проблему мови з урахуванням регіональних мовних особливостей шляхом референдуму». В програмі також сказано про необхідність наділення регіонів повною самостійністю у вирішенні всіх соціально-економічних проблем, які не виходять за межі компетенції даного регіону [203, с. 211–212].

ПП «Союз» декларує необхідність відновлення зв'язків з Росією (відтак вказує на пагубність відносин з Європою), ратує за розширення прав регіонів та виступає проти нав'язаної суспільству націоналістичної ідеї. Пропонує визнати росіян поряд з українцями другою державотворчою нацією та надати російській мові статус офіційної.

У виборчій програмі ВБ «Європейський вибір України» (ЛДПУ, УСДП) проголошено, що єдино можливою інтегральною ідеєю для українців є ідея європезації України, єдино правильний вибір – європейський вибір України.

В інших партій і виборчих блоків мовна, регіональна, зовнішньополітична проблематика взагалі відсутні. Слід також зауважити, що в програмах найбільш рейтингових партій і блоків цій тематиці не приділяється особливе значення. Не стала вона прерогативною і для партій і блоків, базовими регіонами для яких були західноукраїнські області: ВБ «Менше слів», ВБ «Національний фронт», УНА.

На зазначених темах найбільш акцентованими були програми проросійських політичних сил. Та, незважаючи на привабливі гасла, їх результати виявилися порівняно низькими: ВБ «Трудова Україна» – 3,06 %. ВБ «Партія праці та Ліберальна партія – РАЗОМ» – 1,9 %, ПРВУ – 0,9 %, ПП «Союз» – 0,7 % [202]. Це засвідчує, що до виборів і в контексті парламентських виборів 1998 р. протистояння регіонів у форматі «Схід – Захід» не було актуальним для українського політикуму. Таким воно стало пізніше, коли різність регіонів (етнічний склад, мовні відмінності, соціокультурна специфіка) політтехнологи почали використовувати для отримання електоральних дивідентів. З нашого погляду, ропалювання міжрегіональної ворожнечі, мовне питання, геополітичні стратегії взагалі мають бути вилучені з виборчих програм задля забезпечення електоральної безпеки держави.

На виборах 29 березня 1998 р. у багатомандатному виборчому окрузі за даними ЦВК перемогли сім партій і ВБ «СПУ та СелПУ», які й розділили 225 депутатських мандатів: КПУ – 84 (24,65%), НРУ – 32 (9,4%), ВБ «СПУ та СелПУ» – 29 (8,5%), ПЗУ – 19 (5,4%), НДП – 17 (5,01%), ВО «Громада» – 16 (4,6%), ПСПУ – 14 (4,04%), СДПУ(о) – 14 (4,01%) [202].

В одномандатних округах, за результатами виборів, партійність депутатів була такою (223 депутати обрано): безпартійних – 114 депутатів, КПУ 38 (17,04%), НРУ – 14 (6,28%), НДП – 12 (5,38%), АПУ – 8 (3,59%), ВО «Громада» – 7 (3,14%), по 3 депутатські мандати відповідно по 1,35% отримали чотири партії: СДПУ(о), СПУ, КУН, ПРП, по два мандати (5 партій) – ХДПУ, ПРВУ, СелПУ, УРП, ПСПУ, по 1 мандату (8 партій) – ПП «Сюз», ПП «Міжрегіональний блок реформ», ЛПУ, УПС, ДемПУ, СНПУ, УХДПУ, ПП «Християнсько-народний союз» [203; 204]. Результати виборів подано в Таблиці 3.2.2.

Таблиця 3.2.2

Результати виборів до ВР України 29 березня 1998 року

Назва партії / результат	Загальнодерж. виборчий округ, мандати %	Одномандатні виборчі округи	Усього депутат. мандатів	Індекс партійного покриття, %
КПУ	84 (24, 65 %)	38	112	88,4
НРУ	32 (9, 4 %)	14	46	89,5
ВБ «За правду, за народ, за Україну» (СПУ, СелПУ)	29 (8, 55 %)	5 (СПУ – 3, Сел. ПУ – 2)	34	72,8
ПЗУ	19 (5, 43 %)	–	19	89,5
НДП	17 (5, 01 %)	12	29	64,8
ВО «Громада»	16 (4, 67 %)	7	23	89,7
ПСПУ	14 (4, 04 %)	2	16	34,8
СДПУ (о)	14 (4, 01 %)	3	17	67,9
Аграрна партія України	3, 68 %	8	8	59,9
Партія «Реформи і порядок»	3, 13 %	3	3	60,6
КУН	–	3	3	ВБ «НФ»
Інші партії	–	14	14	
Безпартійні	–	114	114	
Всього	225	223	448 (станом на 1.11.98)	

Отже, за результатами виборів у парламенті були представлені 23 політичні партії. Крім партій, які подолали виборчий поріг, високі результати показали: АПУ – 3, 68 %, ПРП – 3, 18 %, ВБ «Трудова Україна» – 3,06 %, ВБ «Національний фронт» – 2, 71 %, ВБ «Партія праці та Ліберальна партія – РАЗОМ» – 1, 89 %, ВБ «Вперед, Україно!» – 1, 73 %, ХДП – 1, 29% [202].

Регіональний розподіл голосів виборців подано у Додатку А; Додатку В. Результати виборів у кожному з 4 регіонів подано у Додатку А, а середній результат суб'єктів виборчого процесу, які подолали виборчий поріг у виокремлених нами регіонах подано в таблиці 3.2.3.

Таблиця 3.2.3

Результати голосування на парламентських виборах 1998 року у розрізі регіонів за політичні партії, які подолали виборчий бар'єр, %

Партії / Регіони	Схід	Південь	Центр	Захід	Україна
КПУ	34,9	37,35	19,69	7,65	24,65
НРУ	3,24	4,75	7,11	22,48	9,4
ВБ «СПУ та СелПУ»	4,25	5,47	17,39	3,89	8,55
ПЗУ	5,31	6,91	5,38	4,64	5,43
НДП	4,38	5,96	5,53	5,02	5,01
ВО «Громада»	9,45	2,76	2,26	1,73	4,67
ПСПУ	5,39	2,68	5,81	0,95	4,04
СДПУ (о)	2,71	2,62	3,59	8,47	4,01

Отже, результати виборів у розрізі регіонів підтвердили політологічні висновки про невирішеність у країні проблеми загальнонаціональних партій. Практично всі головні політичні сили за результатами виборів мали яскраво виражену регіональну основу. Навіть ідеологічні «старі» й електорально визначені партії (КПУ і НРУ) не змогли подолати 4 % бар'єр у всіх областях України. Так, КПУ не змогла його здолати у двох областях – Івано-Франківській (2,9%) і Тернопільській (3%). НРУ дістав менше 4% голосів виборців у шести областях (Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Сумській, Харківській), а переміг у п'яти областях Західного регіону України – Волинській (17,25%), Івано-Франківській (27,99%), Львівській (32,11%), Рівненській (29,29%), Тернопільській (28,28%). КПУ 61 % голосів виборців отримала у 9-ти східних регіонів країни, НРУ – 55 % голосів отримав у м.Києві і 5-х західноукраїнських областях, ВБ «СПУ та СелПУ» – 65 % голосів отримав у 9-ти областях центральної України [69, с. 276–296; 75; 197, с. 110–115; 323].

Таким чином, КПУ здобула відносну перемогу у 18 регіонах України. При цьому частка голосів, поданих за комуністів, зростала у східному і в південному напрямках, досягши максимуму в Луганській області (45, 97 %) та АР Крим (39, 34 %). М. Дністрянський відзначив, що коефіцієнт кореляції між часткою російської меншини і часткою голосів, відданих за КПУ, становив 0,73 [69, с. 276–296].

Електоральною базою ВБ «СПУ та СелПУ» стали аграрні центральноукраїнські області: Черкаська (25,95 %), Хмельницька (21,26 %), Полтавська (21,3 %), Вінницька (19,7 %), Кіровоградська (17, 27 %). Виборчий бок переміг у Черкаській (25, 95%) та Хмельницькій областях (21, 26%). Другим ВБ був у 7-ми областях (Полтавська – 21, 3%, Вінницька – 19, 7 % та інших), а 4% бар'єр подолав у 19-ти областях [69, с. 276–296; 75; 197, с. 110–115; 323].

Національно-демократичні сили (НРУ, ВБ «Національний фронт», Народна партія, ПРП) найбільшу кількість голосів виборців здобули а Західному регіоні. Причому ВБ «Національний фронт», який не подолав виборчий поріг, здобув у Івано-Франківській області 23,75 % голосів виборців, Львівській – 9,72 %, Тернопільській – 20,86 %. НРУ отримав перемогу у Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській, Рівненській та Волинській областях [69, с. 276–296; 75; 197, с. 110–115; 323].

ПЗУ набрала понад 4% голосів виборців практично у всіх регіонах України, за винятком Львівської та Чернівецької областей. НДП пододала 4% бар'єр у 19 регіонах.

ВО «Громада» змогла набрати 4% голосів виборців на свою підтримку лише у трьох областях України – Дніпропетровській (35,34%), Кіровоградській (6,27%) та Херсонській (4,95%). ПСПУ здобула більше 4% голосів у 11 регіонах України, а найбільше – в Сумській області (20,28%). Останньою з політичних партій, що пройшла до парламенту за результатами виборів, стала СДПУ(о). Об'єднані соціал-демократи подолали 4% бар'єр голосів виборців у 5 областях України. Найбільше виборців проголосувало за

партію на Закарпатті (31,17%), унаслідок чого партія змогла взяти участь у розподілі депутатських мандатів [69, с. 276–296; 75; 197, с. 110–115; 323]. Регіональний розподіл переможців виборів у загальноmandатному виборчому окрузі подано в таблиці 3.2.4 [202].

Таблиця 3.2.4

Регіональний розподіл переможців виборів у загальноmandатному виборчому окрузі у розрізі адміністративно-територіальних одиниць

Партії, виборчі блоки	АРК, області, м. Київ і Севастополь
КПУ	АРК, Вінницька, Донецька, Житомирська, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Сумська, Харківська, Херсонська, Чернівецька, Чернігівська області (15), м.Київ, м. Севастополь
НРУ	Волинська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська області (5)
ВО «Громада»	Дніпропетровська область
СДПУ (о)	Закарпатська область
ВБ «СПУ та СелПУ»	Хмельницька, Черкаська області

Отже, вибори до ВР України 1998 р. відобразили кілька тенденцій регіональної впливовості політичних сил:

1. Зафіксована обмеженість територіальної підтримки національно-демократичних сил переважно Західним регіоном. Насамперед, йдеться про НРУ, ВБ «Національний фронт», ПРП. Голосування в Західному регіоні показало велику популярність народно-демократичних сил. І якщо територіальне покриття НРУ є загальнонаціональним, то такі політичні сили як ПРП, ВБ «Національний фронт» можна назвати регіоналізованими партіями західноукраїнських областей. Тобто їхня електоральна

підтримка та впливовість територіально локалізована в областях Західної України.

2. Ліві й лівоцентристські сили, скориставшись різким соціальним розшаруванням в українському суспільстві та збіднінням більшості населення, перемогли на виборах. При чому ВБ «СПУ та СелПУ» отримав найбільшу підтримку в Центральному регіоні, а КПУ – у русифікованих промислових районах Східної та Південної України.
3. Особливістю виборів 1998 р. стала поява феномену політичних партій одного регіону (це радше не регіональні, а багаторівневі партійні структури). Аномальне голосування за такі партії було зафіксоване на Закарпатті (СДПУ (о) – 31, 17 %), Дніпропетровській (ВО «Громада» – 35, 34 %) і Сумській (ПСПУ – 20, 89 %) областях. Саме завдяки такому голосуванню названі партії подолали 4 % поріг по Україні загалом.
4. Проросійські політичні партії та блоки (ВБ «СЛОН», ПП «Союз») мали підтримку в АРК (ПП «Союз – 10,68 %, ВБ «СЛОН» – 1,63 %), м. Севастополь (ПП «Союз» – 2, 25 %). В інших регіонах України ці партії не мали електоральної підтримки.
5. Провладна політична партія НДП мала приблизно однакове (у процентному відношенні незначне) електоральне покриття по Україні загалом.

3.3. Регіональне структурування української партійної системи за результатами парламентських і місцевих виборів 2002 р.

Парламентські вибори 2002 р. проводились за змішаною виборчою системою на зразок тієї, що регламентувала вибори до ВР України 1998 р. Сутність закону (виборча формула) залишилася незмінною: змішана виборча

система, за якої 225 депутатів обиралися в одномандатних округах, а інші 225 за закритими партійними списками в багатомандатному виборчому окрузі з 4 % виборчим бар'єром [85]. Вітчизняні експерти назвали їх репетицією президентської кампанії 2004 р. [115].

З 127 політичних партій, зареєстрованих Міністерством юстиції України станом на 1 грудня 2001 р., суб'єктами виборчого процесу стали 21 партія та 12 виборчих блоків, до яких увійшло 42 політичні партії. Загалом у виборах взяли участь 62 політичні партії [202].

Структурування політичних сил для участі у виборах відбулося не в рамках окремих партій, а у форматі іменних блоків, що значно підвищувало рейтинг політичних сил. Утворення виборчих блоків, на нашу думку, відбувалося під впливом таких чинників: інтереси бізнесу, лояльність/опозиційність до Президента України, адміністративний ресурс. Партійний склад виборчих блоків подано у Додатку К.

Провладні політичні сили були представлені ВБ «За Єдину Україну!», СДПУ (о), ВБ «Команда озимого покоління», ВПО «Жінки за майбутнє», ВБ «Демократична партія України – партія «Демократичний союз».

Ліві сили репрезентували КПУ, СПУ, СелПУ, ВБ ПП «Блок Наталії Вітренко», національно-демократичні – ВБ ПП «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна», ВБ ПП «Виборчий блок Юлії Тимошенко», проросійські сили – ВБ ПП «Руський блок», ВБ ПП «ЗУБР» (За Україну, Білорусію, Росію).

Визначальною характеристикою виборчої кампанії 2002 р., на думку аналітиків УЦЕПД, був поділ політичних партій і виборчих блоків на ті, які підтримують Президента України, і на ті, які є опозиційними до нього. Це була і основна лінія розколу серед українського електорату при виборі політичної сили у бюлетені для голосування. І якщо опозиція в 1998 р. була представлена лівими силами, то напередодні парламентських виборів 2002 р. – політичними партіями, громадськими та профспілковими організаціями, що охоплюють більшу частину політичного спектру від крайніх лівих до правих:

1. Права опозиція (поміrkована) – НРУ, УНР, ПРП, інші партії, які увійшли до ВБ В. Ющенко «Наша Україна».

2. Центристська (радикальна) – БЮТ, реорганізований з Форуму національного порятунку. До блоку крім партій, увійшли громадське об'єднання «Україна без Кучми» та Конфедерація незалежних профспілок України (140 тис. осіб).

3.Лівоцентристська опозиція (радикальна) – об'єднана навколо СПУ (О. Мороз).

4. Позасистемна опозиція, представлена КПУ, ПСПУ, СелПУ. Позасистемна опозиція мала сталий, але кількісно обмежений електорат [226, с. 22].

Для аналізу рівня націоналізації партійної системи нами як і для попередніх виборів розрахований індекс територіального покриття. Індекс територіального покриття в межах одномандатних виборчих округів найвищим був у КПУ – 90,2 % (203 кандидати), ВБ В.Ющенко «Наша Україна» 78 % (177), СПУ – 71,1 %, ВБ «Єдність» – 64 %, ПП «Яблуко – 60 %, ВБ «За Єду» – 53 %. У багатомандатному виборчому окрузі найвищим ІТП був у ВБ «За Єду», КПУ, ВБ В.Ющенко «Наша Україна», ВБ «ДП – ДС» (див. табл. 3.3.1).

Таблиця 3.3.1
Індекс територіального покриття політичних партій та виборчих блоків, які приймали участь у виборах до ВР України (2002 р.)

Партія / ВБ	К-ть канд. багатом. округ	ІТП (бво), %	К-ть канд. одноманд. округ	ІТП (ово), %	ІТП
ВБ В.Ющенко «Наша Україна»	188	83,5	177	78	80,75
КПУ	208	92,4	203	90,2	91,3
ВБ «За ЄДУ»	204	90,6	120	53,3	71,9
БЮТ	179	79,5	3	1,3	40,4
СПУ	205	71,1	205	91,1	81,1
СДПУ (о)	207	92	79	35,1	63,5
ВБ «Наталії Вітренко»	130	58,5	105	46	52,2
ВПО «Жінки за майбутнє»	201	89,3	9	4	46,6

ВБ «КОП»	89	39,5	0	0	19,7
ПЗУ	194	86,2	13	5,7	45,9
ПП «Яблоко»	104	46,2	135	60	53,1
ВБ «Єдність»	157	69,7	114	50,6	60,1
ВБ «ДемП – ДС»	196	87,1	32	14,2	50,6
ВБ «Руський блок»	105	46,6	9	4	25,3
ВБ «ЗУБР»	27	12	0	0	6
СелПУ	83	36,8	32	14,2	25,5
УНА	59	26,2	4	1,5	12,8

Регіональна мережева структура партійної системи дещо відрізнялася від тієї, яка була напередодні виборів 1998 р. Відмінність пов'язана з тим, що напередодні виборів Міністерством юстиції було зареєстровано низку потужних партій, які суттєво змінили електоральну конкуренцію. Перш за все йдеться про такі політичні партії: Партія регіонів, ПП «Трудова Україна», ПППУ, ПП «Яблуко», ПП «Демократичний союз», УНР, ВО «Батьківщина», УНП «Собор» [226, с. 19].

Чисельність і регіональне представництво політичних партій нами подано в Додатку Д. Найбільша мережа регіональних і місцевих партійних осередків була у таких партій: КПУ (608), СПУ (609), ПЗУ (506), НДП (641), ВО «Громада» (543), АПУ (552), УНР (522), ПП «Демократичний союз» (640), Партія регіонів (614). Слід відмітити, що нові потужні політичні партії, які були утворені після виборів 1998 р. мають рівномірне представництво у всіх регіонах України. Наприклад, Партія регіонів: Захід – 103 осередки, Центр – 249, Південь – 92, Схід – 170; УНР: Захід – 117, Центр – 210, Південь – 70, Схід – 125 [202].

Загалом територіальними управліннями юстиції напередодні виборів зареєстровано близько 60 тис. структурних утворень політичних партій, з них регіональних (республіканських, обласних, міських у містах Київ та Севастополь) – понад 2,2 тис.; районних – понад 15,5 тис., районних у містах – близько 5 тис., міських – понад 8 тис., інших структурних утворень – близько 30 тис. [208].

Таким чином, аналіз регіонального представництва показує, що провідні політичні партії напередодні виборів 2002 р. мали розгалужену мережу осередків по всій Україні.

Результати голосування у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі подано авторкою у таблиці 3.3.2 [27; 202].

Таблиця 3.3.2

Результати виборів до ВР України 31 березня 2002 року

Назва партії	Загальнодерж. виборчий округ., мандати, %	ІТП
ВБ В.Ющенко«Наша Україна»	70 (23, 57 %)	80,75
КПУ	59 (19, 98 %)	90,3
ВБ «За Єдину Україну!»	35 (11, 7 %)	71,9
БЮТ	22 (7, 26 %)	40,4
СПУ	20 (6, 87 %)	81,1
СДПУ (о)	19 (6, 27 %)	63,5
ВБ «Наталії Вітренко»	3,22	52,2
ВПО «Жінки за майбутнє»	2,11	46,6
ВБ «КОП»	2,02	19,7
Усього	225	

ВБ В. Ющенко «Наша Україна» посів перше місце у 14 областях України та м. Києві. Найбільшу кількість голосів виборців блок отримав у Івано-Франківській (74,61%), Тернопільській (69,01%), Львівській (63,92%), Волинській (57,75%), Рівненській (54,8%) та Чернівецькій (46,25%) областях. Успіх національно-демократичних сил у 2002 р. був доповнений БЮТ, який найбільшу підтримку здобув у Тернопільській (18,94%) і Львівській (17,13%) областях. Найменш успішним було голосування за блок В.Ющенко в АРК (9,77%), Запорізькій (7,93%), Дніпропетровській (6,35%) та Донецькій (2,69) областях [197, с. 131–142; 202; 323; 327].

КПУ у багатомандатному виборчому окрузі отримала на свою підтримку 19,98 % голосів виборців. Найбільшою підтримка КПУ була у Луганській (39,68%), Запорізькій (33,4%), Дніпропетровській (31,86%) областях, АР Крим (33,91%) і Севастополі (32,73%).

Незважаючи на високий результат КПУ (29,78%), у Донецькій області переміг провладний блок «За Єдину Україну!» (36,83%), до складу якого, зокрема, входила Партія регіонів, очолювана тодішнім головою Донецької ОДА В. Януковичем. На сході та півдні України блок мав рівномірну підтримку в межах 10–15 % голосів виборців. У решті регіонів, крім галицьких областей і Києва, ВБ «За Єдину Україну» набрав від 4,9 % (у Черкаській області) до 17,05% (у Сумській області). Перемога ВБ «За Єдину Україну!» у Донецькій області у 2002 р. може бути пояснена тими самими чинниками, які у 1998 р. зумовили перемогу СДПУ (о) на Закарпатті і ВО «Громади» у Дніпропетровській області – особистісними (голова обласної адміністрації В. Янукович) [197, с. 131–142; 202; 323; 327].

СПУ отримала на свою підтримку 6,87 % голосів виборців. Партія посіла перше місце у Полтавській області та друге у 4 областях України – Вінницькій, Київській, Кіровоградській та Черкаській. СПУ у порівнянні з попередніми виборами зберегла своїх прибічників в регіонах, які її традиційно підтримують.

СДПУ (о) набрала 6,27% голосів виборців на свою підтримку. Найбільшу підтримку партія отримала в АРК, Закарпатській, Чернівецькій та Запорізькій областях, де вона посіла друге місце. Ще в шести областях України (Донецькій, Луганській, Дніпропетровській, Миколаївській, Одеській, Харківській) вона мала третій результат [С.171–175]. Регіональний розподіл голосів подано у таблиці 3.3.3; Додатку Б;) [202].

Таблиця 3.3.3

Переможці виборів в адміністративно-територіальних одиницях України

Партії, виборчі блоки	АРК, області, м. Київ і м. Севастополь
КПУ	АРК, Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська області (8), м. Севастополь
ВБ В.Ющенко «Наша	Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Рівненська, Сумська,

Україна»	Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області (14), м. Київ
ВО «За Єдину Україну!»	Донецька область
СПУ	Полтавська область

Крім шести партій, які подолали виборчий бар'єр через мажоритарні округи до парламенту змогли потрапити представники ще п'яти малих партій. Таким чином, висуванці партій і блоків перемогли лише в 120 з 225 мажоритарних округів. На першому місці Партія регіонів – 26 мандатів, на другому АПУ – 16, на третьому ПРП – 13, на четвертому НДП – 12, далі СДПУ(о) – 9, УНР – 7, НРУ – 6 і т.д. [59, с. 9; 60, с. 128].

Характеризуючи виборчу кампанію 2002 р. нами був зроблений аналіз партійності депутатів, які отримали мандати у мажоритарних округах. Такий аналіз дозволяє зрозуміти, яким політичним силам віддали перевагу виборці в окремих регіонах України. Результати виборів у мажоритарних округах Західного регіону подано у таблиці 3.3.4 [202].

Таблиця 3.3.4

Результати виборів в одномандатних округах Західного регіону

Області	Б/п	ПРП	АПУ	ПП «Єдність»	СДПУ (о)	НРУ	УНР	КУН	СНПУ	УНА
Волинська (5)	3	1	1							
Закарпатська (6)	4			1	1					
Ів.-Франківська (6)	2					2	1	1		
Львівська (12)	1	5			1	2	1		1	1
Рівненська (5)	1	1	1				2			
Тернопільська (5)	2	1				2	1			
Чернівецька (4)	3						1			
Усього (43)	16	8	2	1	2	5	6		1	1

Отже, за результатами виборів депутатські мандати в основному отримали представники національно-демократичного табору: НРУ, УНР, КУН, СНПУ, УНА, ПРП.

Ситуація з мажоритарним вибором на Півдні і на Сході була дещо іншою. І перемогу там отримали провладні партії та коміністи (див. таблиці

3.3.5; 3.3.6) [202].

Таблиця 3.3.5

Результати виборів в одномандатних округах Південного регіону

Області	Б/п	ПР	АПУ	НДП	ТУ	УМП	СПУ	СДПУ (о)	КПУ
Миколаївська (6)	4	1	1						
Одеська (11)	5	1	2	1	1	1			
Херсонська (5)	4						1		
АРК (10)	5		1					3	1
М.Севастополь (2)		1		1					
Всього (34)	18	3	4	2	1	1	1	3	1

Таблиця 3.3.6

Результати виборів в одномандатних округах Східного регіону

	Б/п	ТУ	ПППУ	КПУ	НДП	АПУ	ПР	ПРП
Дніпропетровська (17)	10	1	1	1	2	1	1	
Донецька (23)	6			1	1	1	14	
Запорізька (9)	2			1			4	2
Луганська (12)	9	1			1	1		
Харківська (14)	6				5	1	2	
Всього (75)	33	2	1	3	9	4	21	2

В центральних областях України (73) до ВР України було обрано 35 членів політичних партій та 38 безпартійних: ПП «Єдність» – 3, ПРП – 3, НРУ – 1, УНР – 1, ПР – 2, АПУ – 6, ПП «Солідарність» – 3, НДП – 1, ПП «Демократичний союз» – 3, ПНЕРУ – 1, КПУ – 2, ТУ – 2, СДПУ (о) – 4, Дем.ПУ – 1 [202].

Показовими є цифри у інформаційно-аналітичному виданні ЦВК «Вибори до Верховної Ради України 2002 року» щодо місця проживання депутатів-одномандатників, обраних 2002 р. З 225 депутатів 97 проживають у м. Києві. Найбільше киян серед представників Донецької області (з 23 депутатів 7), Житомирської (з 6 у Києві проживають 6), Херсонської (з 5 проживають 5), Кіровоградської (з 5 проживають 3) [27, с. 458].

Отже, за підсумками виборів до ВР України 2002 р. ВБ В.Ющенко

«Наша Україна» переміг у 14 областях західної, центральної та північної частин України, а також у місті Київ, комуністи – у 10 регіонах сходу і півдня країни, соціалісти на Полтавщині і ВБ «За єдину Україну» – в Донецькій області (див. таблицю 3.3.3). Такий територіальний розподіл є дещо незвичайним для України, – відзначає вітчизняний політолог О. Сушко, – де традиційно Західна Україна опинялась у меншості. Нині електоральні симпатії галичан значною мірою збіглися з вибором жителів Поділля, Закарпаття, Буковини, Київщини, Черкащини та Волині. Найбільш суттєвою диференціувальною лінією, як засвідчили результати парламентських виборів 2002 р., можна вважати кордон між Вінницькою та Одеською, Черкаською та Кіровоградською, Полтавською та Дніпропетровською областями. Це є свідченням зміщення лінії соціополітичного поділу у південно-східну частину України [269, с. 25–26].

У своїй статті О. Сушко вказує на новий розкол, основою якого є рівень піддатливості населення адміністративним технологіям. У деяких регіонах України оформилися регіональні політичні режими, що практикують набагато відвертіше ігнорування базових демократичних засад, аніж це припускається на загальнонаціональному рівні. Так, у Львові адмінресурс не спрацював зовсім, у Донецьку – майже на сто відсотків. Подібні режими, правда, у менш завершених формах, заявили про себе в Полтаві, Сумах, Дніпропетровську [269, с. 27].

Відтак початком актуалізації соціокультурного поділу та його домінуючого впливу на регіональні електоральні уподобання та партійну структурування можна вважати парламентську виборчу кампанію 2002 р. Слід відзначити, що в передвиборних програмах партій конфліктні теми не порушувалися [230; 233]. Вони з'явилися як політтехнологія тільки у президентській виборчій кампанії 2004 р.

Суттєво зріс вплив політичних партій на структурування органів місцевого самоврядування. Якщо у 1994 р. всі політичні партії загалом отримали лише 5 % депутатських мандатів у місцевих радах, у 1998 р. – 7,6

%, то в 2002 р. – 22 %. У 2, 9 раз збільшилась кількість членів партій серед депутатів місцевих рад. З 42 (1998 р.) до 75 (2002 р.) зросла кількість партій, яка представлена в органах місцевої влади [208].

За результатами виборів 2002 р. (загальна кількість мандатів по Україні 230677) лідером за їх стала Аграрна партія України (11729) – 5 % від загальної кількості депутатів місцевих рад. Інші партії значно поступаються «аграріям» за рівнем представництва у місцевих радах: СДПУ(о) (6658) – 2,9 %, НДП (5252) – 2,3 %, Партія регіонів (5063) – 2,2 %, КПУ (4822) – 2,1 %, ВПО «Жінки за майбутнє» (4758) – 2 %, ПП «Демократичний Союз» – 1,1 %, НРУ (1553) – 0,7 %, СПУ – 0,5 %, УНР (1046) – 0,5 %.

На виборах 2002 р. з 3217 представників 36 політичних партій було обрано керівниками сільських, селищних, міських рад (28 % їхньої загальної кількості). Лідерами за цим показником також є Аграрна партія України (5 % серед загальної кількості сільських, селищних, міських голів) і СДПУ(о) – 5 %. Дещо їм поступаються НДП – 4,3 %, Партія регіонів – 4,1 %, КПУ – 2,2 %, ПП «Демократичний союз» – 1,8%, ВПО «Жінки за майбутнє» – 1,6 % [208].

Середній показник партійності кандидатів у депутати місцевих рад по Україні становив 10,95 %. Найвищим він був у галицьких областях (Івано-Франківська – 20,8 %, Тернопільська – 19,7), а найменшим на Луганщині – 6 % та Сумщині – 4%.

Отже, загалом кількість партійних депутатів у місцевих радах була порівняно незначною. Головна причин такого стану: низька впливовість політичних партій на місцях; другорядність місцевих виборів по відношенню до парламентських; мажоритарна виборча система, де партійність кандидата не мала значення. На результатах виборів до органів місцевого самоврядування позначається і регіональна обмеженість впливу партій та відсутність локальних політичних проектів.

Політична активність місцевих осередків політичних партій суттєво відрізняється залежно від типу територіальної громади та в регіональному розрізі. Так, осередками політичних партій у містах обласного значення (у

відсотковому співвідношенні до загальної кількості кандидатів) було висунуто в 4,5 разу більше кандидатів у депутати рад, ніж у сільських територіальних громадах. За підрахунками експертів кількість обраних депутатів місцевих рад різного рівня, висунутих політичними партіями у 2002 р. є такою: сільських рад – 9,35 %, селищних – 15,79 %, міських (районного значення) – 27,92 %, міських (обласного значення) – 43 %, районних – 35,47 %, обласних – 36,12 % [208].

Наведені дані свідчать про нерівномірність партійного структурування місцевих рад різного рівня та зосередженість партійних структур у містах.

Якщо для прикладу проаналізувати партійне структурування місцевих органів влади у регіональному аспекті, то ми будемо спостерігати таку картину.

Найбільшу кількість депутатських мандатів національно-демократичні партії здобули у трьох західно-українських областях – Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській. На Івано-Франківську область припадає 760 депутатів із 3983, які були членами правоцентристських партій загалом по Україні, на Львівську – 905, Тернопільську – 467, Волинську (177), Рівненську – 252. Найменше депутатів від цих партій обрано в Запорізькій (47), Луганській (23), Харківській (22), Дніпропетровській (18), Донецькій (11), Одеській (9) областях та АР Крим (1) [147].

Наприклад, напередодні виборів найвпливовішими на Волині були НДП (35 тис. членів), СДПУ (о) (17 тис.), КПУ (6,5 тис.), ВО «Батьківщина» (4,7 тис.), СПУ (2 тис.), ПРП (700). УНП (500). У місцеві ради здебільшого обрані позапартійні депутати. Наприклад, з поміж 45 депутатів Луцької міської ради лише 12 представники партій [238].

В Закарпатській області боротьба на місцевих виборах 2002 р. в основному відбувалась між двома політичними силами: СДПУ (о) і ВБ В. Ющенко «Наша Україна» (згодом ПП «Народний Союз Наша Україна»).

У 2002 р. в Закарпатті нараховувалось 334 ради, 6463 виборчі округи, 7061 депутатських мандатів у них. Серед обраних депутатів членів партій

було 1767 чоловік, з них членів СДПУ(о) – 995, ВПО «Жінки за майбутнє» – 123, АПУ – 142, «ДемСоюз» – 119, СелПУ – 82, НРУ – 33, Партія регіонів – 20, НДП – 53, УНР – 14, ПРП – 8, КПУ – 7, ВО «Батьківщина» – 6, ПП «Трудова Україна» – 1, СПУ – 1 і т.д. Партийність селищних, сільських, міських голів формували: СДПУ(о) – 112, НДП – 6, ПП «Демократичний союз» – 7, НРУ – 4, СелПУ – 4, ВО «Батьківщина» – 3. Найбільше членів СДПУ(о) і у виконавчих комітетах рад: СДПУ(о) – 368, АПУ – 42, СелПУ – 28 і т.д.

До обласної ради в 2002 р. було обрано 85 депутатів. З них членів СДПУ(о) – 16 депутатів, АПУ – 4, НДП – 3, ВО «Жінки за майбутнє», ПП «Єдність», УНП «Собор», ПП «Яблуко», ПРП, Партія регіонів – по 1 представнику. Всього членів різних партій – 26 депутатів, що становить 34 % [198, с.232].

На Дніпропетровщині напередодні виборів можна було виокремити впливові центристські партії (ЛПУ, НДП, ВО «Громада», СДПУ (о), національно-демократичні партії (НРУ, ПРП, УНП), ліві партії (КПУ, СПУ). Партийність депутатів місцевих рад була на рівні 22 %. Найбільший відсоток депутатів у радах мали КПУ (355 депутатів) – 4 %, НДП (217) – 3 %, СДПУ (о) (258) – 3 % [238].

Найчисельнішими та найкраще структурованими в Запоріжській області були СДПУ(о) (23650 членів), АПУ (5600), Партія регіонів (18250), ВО «Батьківщина» (5 тис.), КПУ (4850). У 2002 р. запорізькі обласні осередки політичних партій України брали достатньо активну участь у виборах до місцевих рад. Від партій до бюлетенів для голосування внесені 685 кандидатур. Серед 100 депутатів обласної ради налічувалося 70 представників ВБ «За Єдину Україну», 8 – КПУ та по 4 – СДПУ(о) і ВПО «Жінки за майбутнє» [238].

На Луганщині депутатський корпус комуністів хоч і лишається найбільшим серед інших партій, однак він суттєво скоротився. Якщо після виборів 1994 р. комуністи мали в обласній раді більшість, то після виборів

2002 р. в них лишилося тільки 15% місць. У Луганській міськраді 14% представників КПУ, в районних радах Луганська – 13%.

Крім комуністів у складі обласної ради 12 членів СДПУ(о), 11 аграріїв, 6 членів ПППУ. 86 депутатів представляють ВБ «За Єдину Україну!», хоча більшість із них безпартійні. Партійний склад Луганської міської ради: 9 комуністів, 5 членів СДПУ(о), 4 представники ВПО «Жінки за майбутнє» і 3 депутати від ВБ «За Єдину Україну». Незважаючи на досить активну участь у виборчій кампанії в радах не представлені партії національно-демократичного спрямування [238].

Про представленість окремих партійних структур у київській обласній владі свідчать такі дані: з 10 міських голів міст обласного підпорядкування 7 є позапартійними, 1 – членом ПП «Єдність», 2 – членами НДП; з 25 глав районних державних адміністрацій 1 є членом СДПУ(о), 2 – Аграрної партії України. Політичні партії Київщини беруть активну участь у формуванні місцевих органів влади. На виборах 2002 р. до 25 районних рад Київської області було обрано 1756 депутатів, 635 були висуванцями політичних партій, 74 – громадських організацій.

Кіровоградська область належить до так званого «червоного поясу», й найбільш розгалуженою тут є система партійних осередків КПУ, СПУ та ПСПУ. Як і в усій країні найбільшу активність у цьому напрямку проявляють об'єднані соціал-демократи. Крім 661 депутата різних рівнів, обраних до органів місцевого самоврядування, СДПУ(о) має двох голів районних рад, двох голів райдержадміністрацій, 3 міських голів та 81 сільського.

Процес розвитку політичних партій на Миколаївщині мало чим відрізняється від процесів партійного будівництва в інших українських регіонах. На початку 90-х років окрім КПУ в області активно працював НРУ. Згодом з'явилися Селянська та Соціалістична партії, однак значного впливу в краї вони так і не здобули.

У складі обласної ради (2002) 72 депутати, більше 30 з яких є позапартійними. Серед партійних депутатів – 20 членів АПУ, по 6 – КПУ та Партії регіонів, 2 – СДПУ(о), по одному представнику від НДП, ПППУ та ПП «Демократичний союз». Для порівняння: в 1998 році в обласній раді було 32 партійних депутати – 17 комуністів, по 2 членів НДП і СПУ, 11 – АПУ [238].

У Миколаївській міській раді після виборів 2002 р. найширше представництво мають партії-учасниці ВБ «За Єдину Україну!» – 10 депутатів: 3 від Партії регіонів, по 2 від ПП «Трудова Україна», АПУ та НДП, 1 від ПППУ. КПУ має тут усього 6 депутатів проти 19 у 1998 р., СДПУ(о) – 5, що значно краще, ніж у раді попереднього скликання, Партія зелених – 4. Блок партій «ДемПУ –ДС» отримав 3 мандати: 2 – ДемПУ та 1 – ПП «Демсоюз». В той же час в міськраді немає жодного депутата від партій ВБ В.Ющенко «Наша Україна».

Найчисельнішими в Полтавській області були партійні осередки таких партій, як АПУ (близько 25 тис. членів), НДП (10 тис.), Партії регіонів (8,5 тис.), СПУ (8 тис.), СДПУ(о) та ПП «Демократичний союз» (по 7 тис.), КПУ (4,5 тис.), ВО «Батьківщина» (близько 3 тис.), ПП «Трудова Україна» (2 тис.), ПППУ (2 тис.).

Загальною тенденцією в області залишається незначна представленість політичних партій у місцевих органах влади. Зокрема в обласній раді КПУ має одного депутата, АПУ провела до обласної ради 16, Партія регіонів та НДП – по 7. Переважна більшість депутатів місцевих рад є позапартійними. Про це свідчить і той факт, що з-поміж 10007 обраних депутатів місцевих рад тільки 1858 були висунуті партіями (18, 5 %) [238].

Отже, регіональний аспект участі політичних партій у місцевих виборах дозволяє констатувати, що за результатами виборів максимально правополяризованими регіонами можна назвати три галицькі області, а максимально лівополяризованими регіонами південно-східні області України.

Аналіз місцевих виборів 2002 р. дає можливість відстежити вплив регіональних лідерів на результати виборів. Наприклад, на виборах до парламенту України 2002 р. у Рівненській області виборці віддали свої голоси політичним партіям у такому співвідношенні: ВБ В. Ющенко «Наша Україна» – 54,8%, ВБ «За Єдину Україну!» – 10,6%, ВБ «Блок Юлії Тимошенко» – майже 10%, КПУ – 5,3%, СПУ – 3,3%, СДПУ(о) – 3%.

В той же час зовсім інший розподіл політичних сил спостерігався в місцевих радах. Якщо на парламентських виборах на теренах області ВБ В. Ющенко «Наша Україна» отримав у п'ять разів більше голосів виборців, ніж блок ВБ «За Єдину Україну!», то в усіх 16 районних радах області «нашоукраїнці» мали 68 депутатів, тоді як «єдиноукраїнці» – 347. Ця вражаюча різниця пояснюється потужним впливом на процеси, що відбуваються в області, Аграрної партії України, оскільки голова обласної державної адміністрації М. Сорока був лідером обласної організації партії, а більшість керівників райдержадміністрацій – лідерами районних осередків [238, с. 219].

За результатами місцевих виборів можна також побачити особливості формування регіональних політичних режимів. Першим прикладом може бути прецедент регіональної «партії влади», яку створив колишній голова Дніпропетровської ОДА та прем'єр-міністр у 1996–1997 рр. П.Лазоренко. ВО «Громада» з маловідомої групи київських інтелектуалів протягом 1997–1998 рр. перетворюється на потужну загальноукраїнську партію. Соціальною базою «Громади» в усіх можливих сенсах була Дніпропетровщина. Відкрито використовуючи вагомий адміністративний ресурс не лише місцевих рад, але і районних державних адміністрацій, П. Лазаренко, який після звільнення з посади прем'єр-міністра був обраний почесним головою обласної ради, фактично легітимізував через партію авторитарну систему особистого контролю в регіоні. Чисельність обласної організації, яку очолювала заступник голови обласної ради Т. Полейко, у 1998 р. сягала понад 200 тис. членів, оскільки в її лави вступали під тиском цілими трудовими

колективами. У пропагандистській кампанії, розгорнутій «Громадою» в місцевих ЗМІ, основний наголос робився на критику чинного Президента Л. Кучми та регіональний «дніпропетровський» патріотизм. Така опозиційність дозволила «громадівцям» з тріумфом перемогти на виборах у 1998 р. до рад усіх рівнів. Після відкриття кримінальної справи на П. Лазаренка, зняття депутатської недоторканності та виїзду його з України у 1998 р., активність «Громади» в регіоні різко знизилася [238, с. 53].

Донецька політична машина починає створюватись в 1995 р. Її ідейним натхненником можна назвати Є.Щербаня, який виступаючи в Донецькій ОДА сказав, що потрібно провести в органи влади якомога більшу кількість депутатів для захисту регіональних інтересів. Справу згодом убитого Є.Щербаня успішно продовжив В.Янукович. 3 березня 2001 р. шляхом об'єднання 5 партій була утворена Партія регіонів, а вже 20 березня після переговорів М.Азарова і В.Януковича (на той час голова Донецької ОДА) у ВР України була утворена фракція «Регіони України». За декілька місяців лави Партії регіонів з кількох тисяч виросли до 450 тис. членів, половина з яких проживала в Донецькій області.

Політична еліта Донецька у виборчій кампанії 2002 р. не виявляла особливого ентузіазму щодо об'єднання у ВБ «За Єдину Україну!». Моніторинг донецьких ЗМІ показав, що буквально до останніх днів передвиборної кампанії агітація за блок «За Єдину Україну!» в Донецькій області особливо не проводилася. Акцент у виборчій кампанії був зроблений на Партію регіонів. Відтак на парламентських виборах 2002 р. в 23 мажоритарних округах області перемогли кандидати, висунуті від блоку «За Єдину Україну!» [238, с. 79].

Показовими є й інші результати, які у 1999 р. на президентських виборах демонструє «донецька політична машина». В першому турі президентських виборів в області 39% голосів здобув П. Симоненко, а Л. Кучма зі 31% опинився на другому місці. Третє місце посіла Н. Вітренко (11%), а четверте – О. Мороз (трохи більше 6%) [202].

А ось у другому турі виборів ситуація кардинально змінилася. Якщо в першому турі лідер комуністів переміг Л. Кучму в 19 з 23 виборчих округів області, то через два тижні, 14 листопада, – тільки в двох. За Л. Кучму віддали свої голоси 52% виборців, за П. Симоненка – 41% [202].

Специфічними у даному контексті були і вибори Президента України 1999 р. на Закарпатті, де у другому турі явка виборців збільшилась майже на 200 тис. На Закарпатті свою «політичну машину» почав створювати В. Балога [202].

Отже, за результатами проведеного нами аналізу можна зробити такі висновки щодо особливостей структурування регіонального партійного простору України за результатами парламентських та місцевих виборів 2002 р.

По-перше, незважаючи на те, що на початок 2003 р. за даними Міністерства юстиції зареєстровано 124 політичні партії, партійна структура регіонів на кінець 2002 – поч. 2003 р. виглядала набагато простішою. Найбільша кількість обласних осередків політичних партій зареєстрована в Одеській (120), Харківській (91), Дніпропетровській (90), Запорізькій (85), Львівській (81). В інших областях України кількість обласних осередків коливалась від 60 до 75 [238].

Загалом в Україні на початок 2003 р. нараховувалось 20380 осередків різних політичних партій, серед них 1957 регіональних, 4944 міських, 1355 районних у містах, 12124 районних. Найбільшу кількість зареєстрованих обласних, районних, міських організацій мають Соціал-демократична партія України (об'єднана), Партія регіонів, Комуністична партія України, Аграрна партія України, ВО «Батьківщина», Соціалістична партія України, ВПО «Жінки за майбутнє», Народно-Демократична партія, ПП «Демократичний союз».

Ступінь політичної структуризації на місцях у різних регіонах України суттєво відрізняється. Так, станом на початок 2003 р. за середньої кількості районних осередків політичних партій на один район по Україні – 25,

найбільшу середню кількість по області мають Волинська, Закарпатська, Тернопільська, Чернівецька області – від 30 до 32, а найменшу – Донецька, Дніпропетровська, Харківська, Одеська області – від 17 до 20. В той же час найбільша кількість осередків була зареєстрована в Донецькій (1709), Луганській (1222) областях (густонаселені області). Привертає увагу зростання кількості місцевих організацій політичних партій України, що утворилися за цей час у регіонах із середньою та низькою політичною активністю населення: в Дніпропетровській, Миколаївській, Рівненській, Кіровоградській, Чернігівській областях. У західних областях із традиційною високою політичною активністю, навпаки, значного збільшення кількості місцевих осередків політичних партій не спостерігалось. Найбільше зростання кількості місцевих осередків відбулося в Аграрній партії України, Демократичній партії України, Народному Русі України, Партії промисловців і підприємців України, Партії регіонів, ПП «Трудова Україна», СПУ, УРП [208].

По-друге, найбільш потужними партійними структурами у всіх регіонах України були: АПУ, СДПУ (о), НРУ, КПУ, УНР (потім УНП), ПР, ПП «Трудова Україна», ПРП, ПППУ, НДП, СПУ. В даному випадку йдеться про найбільшу кількість членів партій, структурних осередків, найкращі електоральні результати. У 2002 р. найбільш потужними за результатами виборів стають виборчі блоки: ВБ «Блок В.Ющенко «Наша Україна», ВБ «Блок Юлії Тимошенко», та ВБ «За Єдину Україну!».

Вказані політичні партії і виборчі блоки мали розгалужену структуру у всіх без виключення регіонах України. Тобто це були загальноукраїнські політичні сили з регіональним базуванням основного ядра своїх прихильників. Суто регіональними в цей час можна назвати деякі проросійські партії, політичні сили в АРК та політичні партії, прихильники яких були сконцентровані у трьох галицьких областях (Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська).

По-третє, порівняно низький рівень участі політичних партій у місцевих виборах. Лідерами по кількості мандатів у місцевих органах влади були загальноукраїнські парламентські партії. Відтак до місцевих виборів 2006 р. в українському політикумі не були представлені локальні партійні проекти.

При аналізі партійної структуризації на місцевому рівні симптоматичною є неоднорідність партійних переваг територіальної спільноти у виборах органів місцевого самоврядування різного рівня. Так, ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад (обласні та районні), мають у своєму складі більше партійних представників. Депутатами ж сільських, селищних, міських, міських районного значення рад обрана відносно невелика кількість осіб, які були висунуті кандидатами в депутати безпосередньо місцевими осередками політичних партій та громадських об'єднань, що ускладнило процес утворення реально діючих депутатських фракцій та груп у багатьох місцевих представницьких органах.

Отже, політична активність місцевих осередків політичних партій суттєво відрізнялася залежно від типу територіальної громади та в регіональному розрізі.

Висновки до Розділу 3

Досліджено особливості еволюції регіональних партійних структур упродовж 1991–2004 рр. Розглянуто вплив установчих виборів на регіональний формат партійної системи України. Обґрунтовано, що установчими виборами в Україні можна вважати вибори ВР України 1990 і 1994 рр. та президентські вибори 1991 і 1994 рр. Констатовано, що президентські вибори 1994 р. завершили цикл установчих виборів, і показано, як за результатами II туру відбувся чіткий електоральний поділ України на Захід і Схід. На Заході у кожній з дванадцяти областей, включно з Києвом, більшість голосів здобув Л.Кравчук, а на Сході у кожній з інших дванадцяти суміжних областей і в Криму – Л.Кучма.

Встановлено амбівалентний впливу становчих виборів на суспільно-політичні процеси в Україні. З одного боку установчі вибори успішно виконали покладені на них функції в умовах демократичного пактового переходу: встановили інституційний дизайн, який окреслив особливості електоральної конкуренції та еволюції партійної системи; виокремили моделі електоральної поведінки населення України, що засвідчили її регіональний характер; стали основою легітимації майбутнього політичного режиму. З іншого боку, вони не забезпечили ротацію політичної еліти внаслідок недоліків парламентського виборчого законодавства. А з запровадженням посади Президента партійна номенклатура змогла успішно трансформуватись у новостворені владні структури. За цих умов нові інститути, зокрема політичні партії та вибори, не могли відіграти критичну роль у зміні конструкції влади, а були лишень інтегровані у дещо змінену систему відносин власності та влади. Відповідно в економічному та політичному житті визначальну роль відігравали неформальні інститути і практики. Результатом цього стало формування гібридного політичного режиму, який залишається таким і дотепер.

Охарактеризовано парламентські та місцеві вибори 1998 р. і показано їхній вплив на конфігурацію регіональних партійних структур. Наголошено на регіональній специфіці результатів голосування. Якщо розглянути результати виборів у кожному регіоні окремо, то помітно, що найбільш розпорошеним розподіл голосів за партійними списками був у центральних областях, де виборці проголосували за шість-вісім партій, більш сконцентрованим – у східних, південних і західних регіонах, де голоси розподілилися переважно між трьома-п'ятьма партіями.

Зафіксовано обмеженість територіальної підтримки національно-демократичних сил переважно Західним регіоном. Ліві й лівоцентристські сили, скориставшись різким соціальним розшаруванням в українському суспільстві та збіднінням більшості населення, перемогли на виборах. При чому ВБ «СПУ та СелПУ» отримав найбільшу підтримку в Центральному

регіоні, а КПУ – у русифікованих промислових районах Східної та Південної України. КПУ здобула відносну перемогу у 18 регіонах України. При цьому частка голосів, поданих за комуністів, зростала у східному і в південному напрямках, досягши максимуму в Луганській області (45, 97 %) та АР Крим (39, 34 %).

Особливістю виборів 1998 р. стала поява феномену політичних партій одного регіону (це радше не регіональні, а багаторівневі партійні структури). Аномальне голосування за такі партії було зафіксоване на Закарпатті (СДПУ (о) – 31, 17 %), Дніпропетровській (ВО «Громада» – 35, 34 %) і Сумській (ПСПУ – 20, 89 %) областях. Саме завдяки такому голосуванню названі партії подолали 4 % поріг по Україні загалом.

Охарактеризовано зміни, які відбулися в партійній системі України за результатами парламентських виборів 2002 р., в тому числі і у регіональному аспекті.

Наголошено на особливості структурування політичних сил для участі у виборчому процесі, яка відбулася у форматі іменних виборчих блоків та провладного блоку «За Єдину Україну!»

Акцентовано, що регіональна мережева структура партійної системи дещо відрізнялася від тієї, яка була напередодні виборів 1998 р. Відмінність пов'язана з тим, що напередодні виборів Міністерством юстиції було зареєстровано низку потужних партій, які суттєво змінили електоральну конкуренцію. Перш за все йдеться про такі політичні партії: Партія регіонів, ПП «Трудова Україна», ПППУ, ПП «Яблуко», ПП «Демократичний союз», УНР, ВО «Батьківщина», УНП «Собор».

Відмічено регіональний характер волевиявлення виборців. За підсумками виборів до ВР України 2002 р. ВБ В.Ющенко «Наша Україна» переміг у 14 областях західної, центральної та північної частин України, а також у місті Київ, комуністи – у 10 регіонах сходу і півдня країни, соціалісти на Полтавщині і ВБ «За єдину Україну» – в Донецькій області. Відтак початком актуалізації соціокультурного поділу та його домінуючого

впливу на регіональні електоральні уподобання та партійну структурування можна вважати парламентську виборчу кампанію 2002 р.

Обґрунтовано, що за результатами парламентських виборів 2002 р. відбулися суттєві зрушення у конфігурації партійної системи України у порівнянні з 1994 та 1998 рр. Найпомітнішими з них такі: домінування в галицьких областях ВБ В.Ющенко «Наша Україна» та БЮТ, в Донецькій області – Партії регіонів та істотне зменшення електоральної підтримки лівих політичних партій на півночі України.

РОЗДІЛ 4

РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ ПАРТІЙНОГО ВПЛИВУ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ УПРОДОВЖ 2004–2015 РОКІВ

4.1. Зміна балансів партійного впливу в регіонах у 2004–2007 рр.

Президентські вибори 2004 р. започаткували новий електоральний цикл, який також включав парламентські та місцеві вибори 2006 р., позачергові вибори 2007 р. За результатами президентської виборчої кампанії відбулося електоральне розмежування, яке потім обумовлювало виборчі преференції громадян України включно з парламентськими виборами 2012 р.

Президентська виборча кампанія 2004 р. мала складний і агресивний характер. Під час виборчої кампанії відбулося два тури голосування та переголосування другого туру, два судових позови задля оскарження рішення ЦВК щодо встановлення результатів виборів (позови В.Ющенко і В.Януковича), протестні акції на Майдані (отримали назву Помаранчева революція від кольорів прихильників В.Ющенко), ухвала ВР України Постанов про відставку уряду та ЦВК, прийняття ВР України 8 грудня 2004 р. закону про внесення змін до Конституції України (політична реформа).

На думку українського дослідника Ю.Остапця, президентські вибори засвідчили низку проблем українського політикуму, які потребували вирішення. Це, по-перше, його поділ за регіональною ознакою та серйозні наміри окремих українських політиків Південно-Східного регіону (звісно, для захисту власних бізнесових інтересів) до рішучих дій щодо утворення автономії чи федеративної республіки (Всеукраїнський з'їзд народних депутатів та депутатів місцевих рад 28 листопада 2004 р. у Сєверодонецьку, де було проголошено намір утворення Південно-Східної української автономної республіки). По-друге, приблизно рівна участь у протестних акціях громадян, які підтримували В. Ющенко та В. Януковича. Внаслідок

було створено два народні Майдани. Політичним епіцентром Майдану В. Ющенко став Київ, а В. Януковича – Донецьк. По-третє, особливістю протестного руху «біло-синіх» під час Помаранчевої революції був його регіональний характер. По-четверте, прихильники В. Януковича, а їх було майже стільки, як і В. Ющенко, протестували проти проявів націоналізму з боку опонентів. По-п'яте, новим став і конфлікт в українській політиці. Якщо раніше він був між комуністами й представниками інших політичних ідеологій, то після президентських виборів 2004 р. він локалізувався в середовищі центристів («реформаторів-ринковиків»), які в Україні мали два центри і двох лідерів (у Києві і в Донецьку). Тобто з ідеологічного він перетворився на регіональний [197, с. 166–174].

Вибори 2004 р., на думку А.Мальгіна, стали першими в історії України, коли два кандидати в президенти репрезентували не «ліву» чи «праву» ідеології, а передусім Захід і Схід держави як різні за менталітетом і поглядом на майбутнє «світи» [153].

Президентські вибори мали визначальний вплив на регіоналізацію структурування партійного простору України. По-перше, за результатами виборів утворилось дві електоральні України – Східна і Західна, волевиявлення яких було абсолютно протилежним. По-друге, реалізація політичної реформи (закон від 8 грудня 2004 р.) означала проведення парламентських та місцевих виборів за пропорційною системою, а відтак інституційне підсилення ролі політичних партій внаслідок формування уряду на партійній основі за результатами утворення парламентської більшості. По-третє, в ході президентської кампанії показала свою ефективність так звана «східна макрорегіональна політико-електоральна машина», яка працювала на досягнення перемоги В.Януковича. Апробація її пройшла на парламентських виборах 2002 р. в Донецькій області у форматі Партії регіонів.

Електоральне розмежування, яке виникло за результатами президентських виборів 2004 р., залишилось актуальним і на парламентських

виборах 2006 та 2007 рр.: В. Ющенко переміг у 17 регіонах (переважно на Заході та у Центрі), а В. Янукович – у 10 регіонах (здебільшого на Сході та Півдні). Відповідно і на виборах до ВР України 2006 р. у регіонах, де переміг В.Ющенко, перше місце посіли БЮТ і ВБ «Наша Україна», що підтримували його у виборчій кампанії, а в регіонах, де переміг В.Янукович, перше місце здобула Партія регіонів (див. Додаток В).

Парламентська виборча кампанія 2006 р. характеризувалась такими ознаками. По-перше, вона відбулася за новим виборчим законом, який установив пропорційну систему закритих списків з 3 % виборчим порогом [83]. По-друге, вона проходила під впливом президентської кампанії 2004 р., а відповідно розклад політичних сил нагадував президентські вибори. По-третє, політичні сили використовували апробовані під час президентських виборів теми дискусій і політтехнології. По-четверте, зростала значущість парламентських виборів відповідно до політичної реформи від 8 грудня 2004 р. По-п'яте, ідеологічне протистояння «ліві – центр – праві», властиве виборчим кампаніям 1994, 1998, 2002 рр. перетворилось на регіональне «помаранчеві – біло-блакитні» (Захід – Схід) [153].

Згідно з даними Міністерства юстиції України у парламентських виборах мали право приймати участь 126 політичних партій (відповідно до закону про вибори вони були зареєстровані не пізніше ніж за рік до виборів) [83]. У виборчий бюлетень для голосування ЦВК було внесено 45 суб'єктів виборчого процесу: 17 виборчих блоків і 28 політичних партій [29, с. 3–15; 202].

За результатами виборів, із 45 партій і виборчих блоків до ВР України змогли потрапити тільки п'ять. Результати виборів подано у таблиці 4.1.1.

Таблиця 4.1.1

Результати виборів до ВР України 2006 року

Партія / виборчий блок	Результат, %	Кількість місць
Партія регіонів	32,14	186
БЮТ	22,29	129
ВБ «Наша Україна»	13,95	81
СПУ	5,69	33
КПУ	3,66	21

Відповідно протоколу ЦВК про результати виборів Партія регіонів посіла перше місце у 10 регіонах України (див. таблицю 4.1.2), друге місце – 4 регіонах (Житомирська, Кіровоградська, Полтавська, Чернігівська області), третє – у Закарпатській, Сумській, Хмельницькій, Чернігівській областях та Києві. Найбільше голосів виборців Партія регіонів здобула в Луганській (74,33 %) та Донецькій (73,63 %) областях, а найменшу кількість – у Тернопільській та Івано-Франківській областях (2,02 % та 1,94 %).

БЮТ здобув 22,29 % голосів виборців і переміг у 14 регіонах (див. таблицю 5.1.2). Друге місце він посів у 9 регіонах (Дніпропетровська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська області), третє – в АРК. Найбільший відсоток голосів за блок подано у Київській (44,54 %) та Волинській (43,93 %) областях, а найменший – у Луганській (3,71 %) та Донецькій (2,47 %).

ВБ «Наша Україна» посів перше місце у 3 регіонах (див. таблицю 4.1.2), друге – у 10 регіонах (АРК, Вінницька, Волинська, Київська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька області, м. Київ), третє – у 7 регіонах (Житомирська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Харківська, Херсонська, Черкаська області). Найбільше голосів виборців блок отримав у Івано-Франківській області (45,06 %), а найменше – у Луганській (2,04 %) та Донецькій (1,41 %) [29; 75; 197; 237].

СПУ отримала 5,69 % голосів виборців, зайнявши друге місце у Черкаській області, а третє в 5 регіонах України (Вінницькій, Донецькій,

Київській, Кіровоградській, Чернігівській областях). Переможці виборів у розрізі адміністративно-територіальних одиниць подані у таблиці 4.1.2 [202].

Таблиця 4.1.2

Переможці парламентських виборів 2006 р. в адміністративно-територіальних одиницях України

Партії, виборчі блоки	АРК, області, м. Київ і м. Севастополь
Партія регіонів	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська області (8), АРК, м. Севастополь.
«Блок Юлії Тимошенко»	Вінницька, Волинська, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області (13), м. Київ
ВБ «Наша Україна»	Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська області (3)

Слушним для дослідження буде аналіз результатів виборів у Східному і Західному регіонах України у контексті голосування за «помаранчеві» і «біло-сині» політичні сили (див. таблиці 4.1.3; 4.1.4).

Таблиця 4.1.3

Результати голосування за «помаранчеві» сили на парламентських виборах 2006 р. у регіональному розрізі «Схід – Захід»

Партії, виборчі блоки	Львівська обл., %	Терноп. обл. %	Ів-Франківська обл., %	Харківська обл., %	Луганська обл., %	Донецька обл., %
БЮТ	33,04	34,49	30,39	12,68	3,71	2,47
ВБ «Наша Україна»	37,95	34,16	45,06	5,91	2,04	1,41
СПУ	2,18	3,66	2,28	2,75	1,17	3,74
ГБ «ПОРА-ПРП»	5,05	3,09	3,31	0,62	0,23	0,19
ВО «Свобода»	2,23	1,97	1,28	0,10	0,03	0,03
«НБЛ»	0,70	1,4	1,04	2,32	0,73	0,35
УНБ Костенка і Плюща	3,93	10,20	5,46	0,47	0,17	0,24
Усього	85,14	88,95	88,82	24,85	8,08	8,43

Результати голосування у типових для зазначених регіонів областях засвідчують кардинально протилежні уподобання виборців. І, як показано в таблиці 4.1.3 та 4.1.4, голосування практично було зеркальним, навіть порівнюючи відсотки поданих виборцями голосів за політичні сили. Отже, у трьох типових областях західного регіону (Галичина) виборці віддали свої голоси в основному за БЮТ, ВБ «Наша Україна», ГБ «ПОРА-ПРП», ВО «Свобода», «Народний блок Литвина», УНБ Костенка і Плюща. Сукупна кількість голосів, поданих за націонал-демократичні політичні сили, становила від 85,14 % (Львівська обл.) до 88,95 % (Тернопільська обл.). «Біло-сині» політичні сили (КПУ, Партія регіонів, ВБ Наталії Вітренко «Народна опозиція», «Опозиційний блок Не Так», ПП «Трудова Україна», ПП «Віче») отримали від 3,65 % (Тернопільська обл.) до 5,4 % (Львівська обл.).

Натомість в Харківській, Донецькій і Луганській областях «біло-сині» отримали від 64,8 % (Харківська обл.) до 86,3 % (Луганська обл.). За «помаранчеві» сили відповідно від 8,08 % (Луганська обл.) до 24,8 % (Харківська обл.). Результати такого порівняння показують більший радикалізм щодо своїх виборчих уподобань виборців західного регіону (Галичина), ніж східного.

Таблиця 4.1.4

Результати голосування за «біло-блакитні» сили на парламентських виборах 2006 р. у регіональному розрізі «Схід – Захід»

Партії, виборчі блоки	Львівська обл., %	Терноп. обл., %	Ів-Франківська обл., %	Харківська обл., %	Луганська обл., %	Донецька обл., %
Партія регіонів	3,01	2,02	1,94	51,70	74,33	73,63
КПУ	0,70	0,44	0,58	4,56	4,43	3,14
БНВ «Народна опозиція»	0,39	0,15	0,22	4,33	5,21	6,8
«Опозиційний блок НЕ ТАК»	0,30	0,32	0,20	1,09	1,49	1,24

ПП «Грудова Україна»	0,02	0,02	0,03	0,04	0,03	0,17
ПП «Віче»	0,98	0,70	0,73	3,09	0,81	0,99
	5,4	3,65	3,7	64,81	86,3	85,97

Отже, результати парламентських виборів 2006 р. засвідчили регіональний вплив основних парламентських політичних партій України: на заході виборці голосували за націонал-демократичні політичні сили; натомість на сході виборці віддали голоси переважно політичним партіям з регіональною східною соціальною базою – Партії регіонів та КПУ. Виборці Центральної України зробили помірний вибір, проголосувавши і за «помаранчевих», і за «біло-синіх» (див. Додаток П).

Важливим для з'ясування загальнонаціонального розташування партійно-політичних сил є також дослідження місцевих виборів, які відбулися разом з парламентськими 2006 р. Їх аналіз зроблено Лабораторією законодавчих ініціатив, Громадянською мережею «Опора», Комітетом виборців України у спільному дослідженні «Україна: рік після виборів» [301]. У дослідженні представлені результати регіонального моніторингу десяти областей України, який тривав упродовж року після парламентських виборів 2006 р. Автори акцентували на вивченні структури місцевої влади та особливостях функціонування громадянського суспільства.

Характеристику місцевих виборів у розрізі 4 областей України запропоновано Українським незалежним центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. Головну увагу дослідники зосередили на аналізі виборчих програм політичних партій на місцевих виборах [193].

Зазначимо, що місцеві вибори 2006 р. також були обтяжені виборчими месиджами президентської кампанії 2004 р., і оскільки проводилися разом з виборами парламентськими, то відповідно вважалися другорядними. Хоча за значимістю для місцевих жителів саме місцеві вибори мають бути

основними, адже вони формують органи влади, які наступні 5 років будуть вирішувати життєві проблеми громад.

Досліджуючи місцеві вибори 2006 р., виокремимо чинники впливу, що визначали їх специфіку в окремих регіонах України: 1) соціально-економічна ситуація в Україні та регіоні; 2) феномен регіональної ідентичності й особливості політичних орієнтацій населення; 3) програми і месиджі з якими партії брали участь у виборах; 4) відносини всередині регіональної еліти та між місцевою і центральною владою (за результатами президентських виборів, це – провладні і опозиційні регіони); 5) поінформованість громадян щодо діяльності політичних партій та їхніх регіональних організацій; 6) інформаційне поле регіону.

Результати місцевих виборів 2006 р. у кожному регіоні відображали, як правило, парламентський електоральний вибір громадян. Одночасно зіставлення результатів місцевих і парламентських виборів дають змогу дійти висновку: політичні симпатії виборців у кількісному значенні (й не тільки) різняться між собою. Порівняння результатів президентських виборів 2004 р., парламентських та місцевих (до обласних рад) виборів 2006 р. подано нами у Додатку П [40].

Порівняльний аналіз парламентських і місцевих виборів 2006 р. дозволяє зробити такі висновки. По-перше, дещо вищий рівень конкуренції на місцевих виборах призвів до пониження результатів парламентських партій. Регіональні політичні актори, враховуючи місцеву електоральну конюнктуру, отримали більшу підтримку, ніж на парламентських виборах. Відтак низка партій, які не змогли подолати виборчий поріг у загальнонаціональному масштабі, з легкістю його перетнули в окремих регіонах України. По-друге, у виборців користувались популярністю виборчі блоки, створені під місцевих політичних лідерів (Волинська, Одеська області, АРК). По-третє, виборча кампанія на місцях була не настільки конфронтаційною, як на всеукраїнському рівні, тому місцеві помірковані політичні сили відібрали голоси у парламентських партій. По-четверте,

місцевий електорат частково перейшов до радикальних політичних сил, котрі не подолали виборчий поріг на парламентських виборах (див. Додаток П).

За результатами такого порівняльного аналізу можна говорити про певну, але не повну кореляцію результатів виборів до органів місцевого самоврядування з результатами парламентських виборів 2006 р. Лідери парламентської виборчої кампанії залишилися лідерами і місцевих виборів. Дослідження політичних процесів у місцевих радах після оголошення результатів виборів засвідчує, що у більшості випадків саме вони відіграють роль «центрів тяжіння» при формуванні коаліцій. Проте конфігурації політичних сил у парламенті і в регіонах дещо відрізняються одна від іншої. Особливо це властиво областям Західного і Східного регіонів України (Івано-Франківська, Тернопільська, Львівська, Волинська, Закарпатська, Донецька, Луганська, Запорізька обласні ради). Пояснюється це як слабкою партійною дисципліною, так і місцевим політичним контекстом. Наприклад, у Закарпатській обласній раді представники Партії регіонів, ВБ «Наша Україна», частини БЮТ, СПУ, «КМКС» ПУУ, ДПУУ утворили, так звану, широку коаліцію («ширку»).

Спробу з боку загальнонаціональних партійних лідерів вплинути на позиції місцевих депутатів у регіональних радах продемонстрував БЮТ. У квітні 2006 р. лідер БЮТ Ю. Тимошенко заявила, що не створюватиме коаліції з Партією регіонів ні на центральному, ні на місцевому рівні. 27 квітня 2006 р. Президія політради партії ВО «Батьківщина» виключила з лав партії депутатів Закарпатської обласної ради, які підтримали створення широкої коаліції за участю Партії регіонів. В результаті фракція БЮТ Закарпатської обласної ради розкололася на дві частини [198, с. 294].

Відсутність до лютого 2007 р. імперативного мандата для місцевих депутатів тільки розширювала можливості для переформатування регіональних коаліцій. Однак 12 січня 2007 р. такий закон ВР України був прийнятий і підписаний Президентом 5 лютого 2008 р. Центральні офіси політичних партій, у такий спосіб, отримали можливість впливати на

регіональні осередки (Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо статусу депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та місцевих рад) [91].

У місцевих виборах 2006 р. за партійними списками взяли участь 208 політичних партій і блоків. Із них – 17 блоків загальнодержавного статусу (брали участь у парламентських виборах) і 73 регіональні блоки (блоки, які утворені під регіональних лідерів та регіонально-патріотичні утворення) [202].

Статистичні дані про розподіл депутатських мандатів у ВР АРК, обласних радах, Київській та Севастопольській міських радах дозволяють зробити такі висновки щодо регіональної впливовості політичних партій.

По-перше, найбільшу кількість мандатів у місцевих радах отримали Партія регіонів, БЮТ, НСНУ, СПУ, КПУ. Результати інших політичних сил у порівнянні з партіями-лідерами, є незначними: ВО «Свобода», НРУ, ПЗУ, ДПУУ, «КМКС» ПУУ і т. д.

По-друге, депутатські мандати до обласних рад та АРК отримали ряд регіональних виборчих блоків. Київська міська рада – «Блок Леоніда Черновецького» (12,93 %), ВБ «Громадський актив Києва» (4,01 %), Волинська обласна рада – «Блок Бориса Клімчука» (4,58 %), Севастопольська міська рада – «Блок Сергія Іванова «За Севастополь!» (6,44 %), «Блок Сергія Кондратівського» (3,88 %), Івано-Франківська обласна рада – ВБ «Відродження Прикарпаття» (3,01 %). На Закарпатті у місцевих виборах вперше брали участь дві угорські партії «КМКС» ПУУ та ДПУУ, які показали високі результати на виборах.

По-третє, Партія регіонів здобула найбільшу кількість місць у обласних радах Донецької (100 мандатів зі 150), Луганської (100 зі 120), Харківської (83 зі 150), Миколаївської (53 зі 120), Запорізької (60 зі 120) областях.

БЮТ порівняно з ПР мав меншу кількість мандатів, але з урахуванням даних ВБ «Наша Україна» їх результати будуть подібними. Найбільшу кількість депутатських мандатів названі політичні сили отримали у

Вінницькій (67 зі 100), Житомирській (51 зі 100), Івано-Франківській (99 зі 120), Київській (82 зі 100), Львівській (85 зі 120), Тернопільській (102 зі 120) та Рівненській (51 з 80) областях.

СПУ здобула найбільше мандатів у обласних радах Центральної України – Вінницькій (15), Київській (14), Полтавській (15), Сумській (11), Черкаській (13), Чернігівській (17) областях [40].

Особливості партійного спектра Донецької області охарактеризував у статтях «Правий партійно-політичний спектр Донецької області: становлення та проблеми» [142], «Позиції політичних партій в органах місцевого самоврядування Донецької області на початку ХХІ століття» [143] М. Майборода. Автор відзначає, що позиції ПР в органах місцевої влади похитнулися після Помаранчевої революції. В обласній раді, до якої не потрапили ні НСНУ, ні БЮТ у 2002 р., вони змогли утворити свої фракції у 2005 р. з депутатів-перебіжчиків від ПР. Аналогічна ситуація спостерігалася і в окремих районних рад.

Установча конференція ДОО НСНУ відбулася 23 квітня 2005 р. у Донецьку. Особливість партійного будівництва НСНУ полягала в тому, що місцеві організацій партії були утворені за короткий час. Так у червні 2005 р. ще не було зареєстровано жодної партійної організації, а у вересні їх налічувалося 68. Чисельності НСНУ була найбільшою серед правих партій регіону. Станом на березень 2006 р. нараховувала 8908 осіб. Після невдалої участі у місцевих виборах 2006 р. чисельність партії скоротилась майже на 40 % (5186 осіб) [142, с. 281].

Однак зазначимо, що вплив цих політичних сил у органах місцевої влади Донеччини спостерігався незначний. По-перше, самі фракції були нечисельними, і, по-друге, до їх складу не входили керівники великих підприємств та чиновники, які б мали авторитет в регіоні чи окремому місті.

Проте після виборів до місцевих рад 2006 р. ситуація кардинально змінилася, і ПР знову зміцнила позиції, набравши 61,89 % голосів виборців за результатами виборів до Донецької обласної ради. У міських та районних

радах області ПР також здобула більшість депутатських місць. Натомість НСНУ на виборах до обласної ради здобув 1, 1 % голосів виборців. Представники НСНУ утворили фракцію лише у Вугледарській міській раді. Маючи представництво лише в одній раді, НСНУ не могла впливати на соціально-економічний розвиток регіону [143, с. 99].

Порівняно з НСНУ позиції ВО «Батьківщина» виявилися дещо кращими, але БЮТ також не зміг подолати 3 % бар'єр виборців, здобувши на виборах до обласної ради лише 2, 84 %. Не пройшовши до обласної ради, БЮТ отримав своїх представників у 28 міських та районних радах. Враховуючи те, що чисельність фракцій була невелика (від 2 до 4 осіб), можна констатувати: вплив БЮТ на розвиток регіону також був незначний.

Ліві ж партії Донеччини, зокрема КПУ та СПУ, постійно втрачали свої позиції у місцевих органах влади. М.Майборода зауважує: у 1994 р. КПУ здобула 250 депутатських мандатів у місцевих радах, у 1998 р. – 760, у 2002 р. – 356. У 2006 р. ситуація значно погіршилася. КПУ здобула до Донецької обласної ради лише 7 депутатських мандатів. Такий результат комуністів – результат тотального впливу в Донецькій області Партії регіонів. У 2006 р. СПУ отримала 5, 9 % голосів виборців і відповідно 10 мандатів обласної ради. Загалом у 2006 р. Донецька обласна рада була репрезентована депутатами 4 партій: ПР – 120, СПУ – 10, КПУ – 7, ПСПУ – 13 [143, с. 101].

Окрім названих партій у місцевих радах у невеликій кількості представлені й такі політичні сили: СДПУ (о), ВО «Жінки за майбутнє», ЛПУ, СДПУ, ПП «Відродження», ПП «Русько-український союз», Народна партія та інші. Незначна чисельність депутатів від згадуваних партій не може змінити картини загалом, яка констатує домінування у Донецькій області єдиної політичної сили – Партії регіонів.

Аналіз інших областей Південно-Східного регіону у контексті політичного представництва у місцевих радах, дозволяє зробити висновок, що у 2004–2006 рр. відбулася еволюція політичних поглядів і уподобань населення регіону, внаслідок чого змінилися позиції політичних сил в

органах місцевого самоврядування. Це виявилось в значному скороченні фракцій КПУ, СПУ та повсюдному збільшенні представників ПР.

Специфіка політичного структурування Західного регіону за результатами місцевих виборів 2006 р. охарактеризована в наукових розвідках вітчизняних дослідників В.В.Бортнікова [16], А.Круглашова [118], В.Климончука [103; 104], О.Ляшенка [137; 138], Б.Максимця [146; 147], Ю.Остапця [198; 199], А.Романюка [250], М.Стефурака [268], та ін.

Так за результатами місцевих виборів 2006 р. обласні ради Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей були сформовані виключно з національно-демократичних політичних сил: БЮТ, ВБ «Наша Україна», УВБ Костенка і Плюща, ВБ «Національний вибір», ВО «Свобода», ВБ «ПОРА-ПРП». Дещо відмінними були структури обласних рад Чернівецької, Волинської, Закарпаської, Рівненської областей.

За результатами виборів 2006 р. до Волинської обласної ради, яка нараховує 80 депутатів, найбільше депутатських мандатів здобув БЮТ – 41,34 % (40). Другим став регіональний ВБ «Наша Україна» – 18,85 % (18). Також в обласній раді отримали своє представництво УНБ Костенка і Плюща – 6,48 % (6), Блок Бориса Клімчука «Рідна Волинь» – 4,58 (5), Партія регіонів – 3,76 (4), «Народний Блок Литвина» – 3,64 % (4) та СПУ – 3,05 (3).

Варто відзначити і таку особливість виборів до Волинської обласної ради, як присутність у ній депутатів регіональної політичної групи – Блоку Бориса Клімчука «Рідна Волинь». Причина такого результату – високий рейтинг довіри у населення до колишнього багаторічного голови Волинської обласної держадміністрації Б. Клімчука [16; 301; с. 75–89].

Конфігурація партійних блоків на Закарпатті виявилася дещо іншою, ніж по Україні загалом. Обумовлено це низкою чинників. По-перше, на рівні області не були зареєстровані осередки політичних партій, які стали блокуотворюючими на загальнонаціональному рівні. По-друге, політичні партії, які сформували виборчі блоки на загальноукраїнському рівні, не мали партійної структури в Закарпатті, а відтак були маловпливовими і не

помітними в політичному житті краю. По-третє, керівники декотрих обласних осередків політичних партій діяли врозріз із центральним керівництвом (наприклад, УРП «Собор»). По-четверте, обласні осередки окремих партій були нелегітимними після проведення звітно-виборчих конференцій напередодні виборів із порушенням чинного законодавства (наприклад, НРУ). По-п'яте, обласні осередки деяких партій не змогли в різних причинах підписати угоди про створення відповідних блоків (наприклад, ГП «Пора» і партія «Реформи і порядок») [198, с. 284–289].

Результати виборів до обласної ради, яка збільшилася з 85 до 90 депутатів, принципово не відрізнялися від парламентських. Зі 115 обласних осередків політичних партій, які на той час були зареєстровані на Закарпатті, участь у виборах взяли 52. Так, до обласної ради п'ятого скликання було обрано представників від семи політичних сил: ВБ «Наша Україна» – 30 депутатів (23,8 % голосів виборців), БЮТ – 25 (19,2 %), ПР – 15 (11,5 %), «Народного блоку Литвина» – 7 (5,2 %), СПУ – 4 (3,1 %). Специфікою виборів на Закарпатті стало проходження в обласну раду двох угорських партій, що представляли інтереси угорської меншини краю: «КМКС» Партії угорців України, яка набрала 3,4 % голосів виборців (5 депутатів) та Демократичної партії угорців України – 3,1 % (4 депутати) [198, с. 290–294].

Загалом по області політичні сили отримали таку кількість депутатських мандатів: ВБ «Наша Україна» – 254 депутатські мандати районних рад і 103 – міських рад, БЮТ відповідно – 172 і 90, Партія регіонів – 114 і 50, «Народний блок Литвина» – 60 і 20, СПУ – 61 і 22, «КМКС» Партія угорців України» – 49 і 22, ПП «Відродження» – 40 і 16, ДПУ – 36 і 9, ПОРА – 7 і 17, ПП «Християнський рух» – 9 і 5, УНБ Костенка і Плюща – 3 і 8, ПРП – 9 і 0, Опозиційний блок «Не Так!» – 6 і 2, ПП «Третя сила» – 4 і 4, Блок Цірика «За майбутнє Тячівщини» – 6 і 0 і т.д. [198, с. 328].

Місцеві вибори вибори 2006 р. засвідчили високий рівень самоорганізації національних меншин. Слід відзначити успіх на виборах до обласної та районних рад Закарпаття двох угорських партій. Так, Партія

угорців України (ПУУ) отримала 5 мандатів до обласної ради, 7 мандатів до Ужгородської, 11 – до Виноградівської, 4 – до Мукачівської, 27 – до Берегівської районних рад, 3 – до Виноградівської, 2 – до Мукачівської, 4 – до Чопської, 3 – до Тячівської, 8 – до Берегівської міських рад (всього 71 депутатський мандат). Демократична партія угорців України (ДПУУ) дістала 4 мандати до обласної ради, 5 – до Ужгородської, 6 – до Виноградівської, 25 – до Берегівської районних рад, 3 – до Тячівської та 6 – до Берегівської міських рад (всього 45 депутатських мандатів) [198, с. 329].

Результати парламентських і місцевих виборів 2006 р. створили два різних політичні простори, які об'єднує лише те, що лідери парламентської виборчої кампанії залишилися лідерами і місцевих виборів. Однак відмінності електоральних карт все ж істотні і не можуть бути не враховані при характеристиці політичного ландшафту України.

Електоральна мапа місцевих виборів виявилася більш багатобарвною, ніж електоральна мапа виборів до Верховної Ради. Вона містила регіональні блоки політичних партій; блоки, створені під місцевих лідерів; політичні сили, які не подолали 3% бар'єра на виборах до парламенту. Проведений аналіз результатів місцевих виборів 2006 р. дозволяє виокремити фактори, які свідчать про ослаблення вертикалі виконавчої влади і можливості політичної регіоналізації України. Регіони, де виявилось тотальне домінування однієї політичної сили чи блоку (Донбас, Крим, Галичина), схильні до встановлення партійних монополій в органах місцевого самоврядування.

Україна за результатами виборів 2006 р. залишилася розділеною не лише географічно, а й електорально: на Півдні й Сході виборці проголосували за Партію регіонів, БНВ «Народна опозиція», Комуністичну партію України, в Центрі і на Заході – за БЮТ, а в трьох західних областях України (Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська) перемогу отримав пропрезидентський ВБ «Наша Україна». Такі результати голосування вказують на протилежні ціннісні орієнтації населення України. Для Сходу –

це союз із Росією, російська мова як державна і т.д., для Заходу – це орієнтація на Євросоюз та європейські цінності.

Основна лінія розмежування між політичними силами на момент виборів визначалася відповідно до підтримки основних кандидатів на пост Президента України (В. Ющенко та В. Януковича) у виборчій кампанії 2004 р.

Парламентські вибори 2007 р. не внесли суттєвих змін у регіональний розподіл голосів за політичні партії, а тільки підтвердили вибір 2006 р. дещо відкорегувавши їх (див. таблицю 4.1.1). Парламентські вибори в Україні 2007 р. відбулися в умовах політичної кризи, коли Верховну Раду розпустив Президент України, а український соціум знову виразно поділився як у 2004 р. на два табори: одні політичні сили підтримували В. Ющенко, інші – В. Януковича. Ці вибори, як і попередні чимось віддалено нагадували виборчу кампанію 2004 р. і були обтяжені нею: ідея двох Україн (Східної і Західної), двох мов тощо. Не відрізнялись суттєво вибори 2007 р. і від парламентської виборчої кампанії 2006 р., оскільки часу на кардинальну зміну тактики не було, а головні політичні актори залишились ті самі [197, с. 230].

Рішення про участь у виборах ухвалили 43 політичні партії, з яких десять виявили бажання взяти участь самостійно, а 33 були об'єднані у десять виборчих блоків [202]. Результати виборів подано в таблиці 4.1.5.

Таблиця 4.1.5

Результати виборів до ВР України 2007 року

Партія / виборчий блок	Результат, %	Кількість місць
Партія регіонів	34,37	174
БЮТ	30,71	156
ВБ «Наша Україна – Народна Самооборона»	14, 15	72
КПУ	5,39	27
«Блок Литвина»	3,96	20

Лідером виборчих перегонів, як і прогнозували більшість дослідників, стала Партія регіонів (34,37 % голосів виборців). Традиційно найбільшу

підтримку ПР дістала на Сході й Півдні України. Найбільші відсотки ПР віддали Луганська (73,53 %), Донецька (72,05 %), м. Севастополь (64,53 %), АР Крим (60,98 %) та Запорізька область (55,45 %). Найменший відсоток голосів регіонали здобули у Західній Україні: в Івано-Франківській (2,95 %) (єдина область, де ПР не пододала 3% бар'єр), Тернопільській (3,01 %), Львівській (4,19 %), Волинській (6,72 %), Рівненській областях (10,41 %) [202].

У відсотковому співвідношенні ПР покращила результати в усіх областях окрім трьох – Луганської, Донецької та Харківської, що свідчить про вичерпаність нею електоральних ресурсів південного сходу України.

БЮТ посів друге місце, перемігши у найбільшій кількості областей України: 16 проти 10 у ПР та 1 у ВБ «НУ-НС». Регіональний розподіл переможців виборчих перегонів подано в таблиці 4.1.6 [202].

Таблиця 4.1.6

Переможці парламентських виборів 2007 р. в адміністративно-територіальних одиницях України

Партії, виборчі блоки	АРК, області, м. Київ і Севастополь
Партія регіонів	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська області (8), АРК, м. Севастополь
«Блок Юлії Тимошенко»	Вінницька, Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області (15), м. Київ
ВБ «Наша Україна – Народна Самооборона»	Закарпатська (1)

Парламентські та місцеві вибори 2006 р. певною мірою продемонстрували обмеженість резервів розвитку партійної системи України, в тому числі і на регіональному рівні. йдеться про кадровий резерв.

Так, напередодні виборів у всіх областях України було зареєстровано близько 120 політичних партій. Якщо врахувати, що відповідно до Закону України «Про політичні партії в Україні» чисельність політичної партії має бути не менше 10 тис. чоловік, то загальна чисельність членів партій по Україні становить 1 млн. 200 тис. чоловік., а це вже більше 3 % дорослого населення. Такий показник партійності притаманний для демократичних держав, оскільки заполітизованість соціуму – характерна ознака тоталітарних режимів.

Звичайно, що не кожна партія має таку чисельність, але цифри чисельності рейтингових партій, наведені нами у додатках (див. Додатки Г, Д) достатньо великі. Відтак кожна нова партія, створюючи власну структуру, має передусім проблеми з кадрами, а це в свою чергу і фінансові, інтелектуальні, іміджеві та ін. ресурси. Саме це і стало однією з причин, що новоутворені політичні партії, які прийняли участь у виборах, отримали низькі результати (наприклад, ПП «Віче»).

Варто зазначити, що партійне будівництво в Україні розпочалося у 90-х рр. ХХ ст. Відповідно перші політичні партії і отримали необхідне, активне членство відданих справі партійців. Так формувались осередки лівих партій (основа – КПРС), правих партій (основа – борці за незалежність, «шестидесятники»), центристські партії (основа – чиновники, державні службовці). Рекрутування членів партій в Україні в основному відбувалось за рахунок прихильності громадян до програмних положень партії, симпатії до харизматичного лідера, адміністративним шляхом (лояльність до керівників підприємств, винагорода за членство та ін.).

Підтримка малих партій, які не пройшли до ВР України, але представлені в місцевих радах, також має яскраво виражений регіональний характер. Локалізація їхнього електорату у контексті поділу «Захід – Схід» свідчить про те, що вони виконують роль своєрідних «радикальних крил» партійних мегапроектів. Відповідно Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція» і частково Опозиційний блок «Не Так !» у східних областях –

«радикальне крило» Партії регіонів, а УНБ Костенка і Плюща, ГБ «ПОРА-ПРП», ВО «Свобода» в західних областях – «радикальне крило» НСНУ [3, с. 576].

4.2. Вплив електорального циклу 2010–2012 рр. на регіональний формат партійної системи України

Президентські вибори 2010 р. стали немов своєрідним продовженням виборів 2004 р., оскільки відбувалися в умовах протиставлення Сходу та Заходу України політтехнологами кандидатів. До участі у президентських виборах 2010 р. ЦВК України зареєструвала 18 кандидатів. Серед них вісім – висуванці політичних партій, а десять – самовисуванці. Політичні партії висунули: Ю. Костенка – УНП; В. Литвина – Народна партія; О. Мороза – СПУ; П. Симоненка – виборчим блоком партій КПУ, ПП «Справедливість», ПП «Союз лівих сил», СДПУ (о); Л. Супрун – НДП; Ю. Тимошенко – ВО «Батьківщина»; О. Тягнибок – ВО «Свобода»; В. Янукович – Партія регіонів [202]. Уже в процесі виборчої кампанії С. Тігіпко став лідером ПП «Сильна Україна», а А. Яценюка підтримала ГО «Фронт змін», яка згодом стала партією.

Аналіз результатів першого туру президентських виборів засвідчує, що у 19 з 27 електоральних регіонів України (24 області, АРК, м.Київ та м.Севастополь) перші 4 місця за результатами голосування здобули Ю.Тимошенко, В.Янукович, С.Тігіпко й А.Яценюк. В Донецькій, Луганській, Херсонській областях та м.Севастополі четвірка була сформована з лідером КПУ П.Симоненком, замість А.Яценюка. В Івано-Франківській, Львівській, Рівненській, Тернопільській областях до першої четвірки потрапив В.Ющенко, а у Львові О.Тягнибок цвк (див. Додатки В, Р). Названі дані щодо лідерів у регіонах вказують на політичні партії, які мають там високий рейтинг. Місцеві вибори 2010 р. цілком підтверджують таке припущення.

За результатами першого туру виборів можна дійти ще одного важливого висновку про результативність участі у виборах кандидатів, котрі отримали голоси протестного електорату, – А.Яценюка і С.Тігіпка. Причому за підрахунками львівського дослідника професора А. Романюка, рівень підтримки цих кандидатів становив у «помаранчевому» та «біло-голубому пасі» майже ідентичний показник: 20,99 % та 20,3 % [248].

За результатами другого туру президентських виборів перемогу отримав В.Янукович. Регіональний вимір підтримки кандидатів виглядав наступним чином: В.Янукович отримав перемогу у 8 областях України, АРК та м.Севастополь, а Ю.Тимошенко у 16 областях та м.Києві. Регіональний розподіл переможців другого туру подано у таблиці 4.2.1 [202], та Додатках В, Р.

Таблиця 4.2.1

Переможці другого туру президентських виборів 2010 р. у розрізі адміністративно-територіальних одиниць України

Кандидати	Регіони
В.Янукович	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська області (8), АРК, м. Севастополь.
Ю.Тимошенко	Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області (16), м. Київ

Отже, президентські вибори 2010 р., як і попередні 2004 р., не стали консолідуючими для України, оскільки за В.Януковича проголосував схід і південь України, а за Ю.Тимошенко захід і центр. Після президентських виборів в Україні з'явилися нові лідери загальнонаціонального масштабу з партійними структурами, які їх підтримують, – А.Гриценко (ПП «Громадянська позиція»), А.Яценюк (ПП «Фронт змін»), С.Тігіпка (ПП «Сильна Україна»), О.Тягнибок (ВО «Свобода»).

Чергові вибори місцевих органів влади відбулися 31 жовтня 2010 р. окрім виборів до Київської міської ради (проводилися у 2008 р.) та до Тернопільської обласної ради (відбулися у 2009 р.). Політичний контекст місцевих виборів був заздалегіть визначений перемогою на президентських виборах В.Януковича, що значно посилила позиції Партії регіонів у областях України. Після його перемоги були змінені практично усі голови обласних і районних адміністрацій на представників Партії регіонів, а в місцевих представницьких органах влади почався перехід депутатів від проурядової коаліції (БЮТ, НУНС, «Блок Литвина») до Партії регіонів.

Голова ВР України В.Литвин оголосив 2 березня 2010 р. про розпад урядової коаліції, а 11 березня була створена нова коаліція у складі Партії регіонів, КПУ, «Блоку Литвина» та позафракційних депутатів. Пізніше (30 вересня 2010 р.) Конституційний Суд України своїм рішенням скасував Закон України «Про внесення змін до Конституції України» (8 грудня 2004 р.). Унаслідок чого відбулося повернення до Конституції 1996 р., а відтак – і до президентсько-парламентської форми правління [114, с. 6].

Місцеві вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад 31 жовтня 2010 р. проводилися за змішаною (мажоритарно-пропорційною) системою, тобто половина складу ради обиралася за пропорційною системою, а половина – за мажоритарною. Водночас Законом встановлено, що сільські, селищні, міські голови обираються за мажоритарною системою відносної більшості в єдиному одномандатному виборчому окрузі, межі якого збігаються з межами відповідно села (кількох сіл, мешканці котрих добровільно об'єдналися у сільську громаду), селища, міста згідно з існуючим адміністративно-територіальним устроєм.

Висування кандидатів у депутати Верховної Ради АРК, обласної, районної, міської, в тому числі міст Києва та Севастополя, районної в місті рад здійснюється виборцями виключно через місцеві організації політичних партій. Згідно з новим законом про вибори місцеві організації політичних

партій відтепер можуть брати участь у місцевих виборах тільки самостійно, без права об'єднуватись у відповідні виборчі блоки [80].

Участь у виборах брали 158 місцевих організацій політичних партій із 185 зареєстрованих Міністерством юстиції України. Найбільшу кількість у виборчих списках становлять члени таких політичних партій: Партії регіонів – 26 834 особи, ВО «Батьківщина» – 17 550, ПП «Сильна Україна» – 11 577, ПП «Фронт Змін» – 9 402, Народної партії – 8 414 [319, с. 258].

Загалом до рад різного рівня було обрано депутатів від 124 партій. Лідером перегонів очікувано виявилася Партія регіонів, яка здобула загалом по Україні 39,39 % у багатомандатних округах, ВО «Батьківщина» – 16,34 % голосів, ПП «Фронт змін» – 8,03 %, КПУ (7,02 %), ПП «Сильна Україна» (5,37). Також 66,6 % кандидатів Партії регіонів від загальної кількості кандидатів було обрано мерами 118 міст обласного значення, з них близько половини (45, 8 %) – мерами обласних центрів. Посади сільських, селищних, міських голів обійняли 31,29 % кандидатів від Партії регіонів. Народна партія, яка здобула другий результат, отримала лише, 4,02 %, ВО «Батьківщина» – 2, 82 % [114, с. 8].

У багатомандатних виборчих округах за кількістю отриманих депутатських мандатів лідерами стали місцеві організації Партії регіонів. Понад 50 % депутатських мандатів вони одержали у восьми регіонах – АРК (64,16 %), Донецькій (77,32 %), Луганській (67,61 %), Запорізькій (57,58 %), Харківській (54,95 %), Миколаївській (53,48 %), Дніпропетровській (51,57 %), Одеській (50,10 %) областях. Найменший відсоток депутатів місцевих рад від місцевих організацій цієї партії обрано у Львівській (7,35 %) та Івано-Франківській (9,32 %) областях.

Другими за кількістю отриманих депутатських мандатів у багатомандатних виборчих округах були місцеві організації ВО «Батьківщина». Найбільший відсоток депутатських мандатів відповідні організації цієї партії отримали у Волинській (34,60 %), Вінницькій (27,42 %), Рівненській (27,39 %), Хмельницькій (26,46 %), Чернігівській

(25,46 %) областях, найменший – у Донецькій (1,09 %), Луганській (1,32 %) областях, Автономній Республіці Крим (1,39 %) та м. Севастополь (1,39%) [202].

До трійки лідерів за кількістю отриманих депутатських мандатів у багатомандатних виборчих округах також увійшли місцеві організації ПП «Фронт Змін», які найбільший відсоток депутатських мандатів отримали у Чернівецькій (21,79 %), Івано-Франківській (17,68 %), Львівській (15,70 %) областях, найменший – у Луганській (0,88 %), Донецькій (1,72 %), Запорізькій (1,84 %), Харківській (2,96 %) областях. Жодного депутатського мандата місцеві організації не здобули у багатомандатних виборчих округах АРК та м. Севастополь.

Кандидати у депутати від місцевих організацій Комуністичної партії України найбільший відсоток депутатських мандатів у багатомандатних виборчих округах отримали в Луганській (20,86 %) області, місті Севастополі (18,75 %), Херсонській (17,23 %), Миколаївській (14,29 %) та Запорізькій (13,48%) областях, найменший – у Рівненській (0,50 %) та Київській (0,56 %) областях. Жодного депутатського мандата місцеві організації Комуністичної партії України не отримали в багатомандатних виборчих округах Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей.

Завершує п'ятірку лідерів за кількістю здобутих депутатських мандатів у багатомандатних виборчих округах ПП «Сильна Україна», місцеві організації якої найбільший відсоток депутатських мандатів отримали у Дніпропетровській (10,16 %), Запорізькій (9,34 %), Київській (9,15 %) областях та м. Севастополь (8,33 %), найменший – в Івано-Франківській (1,08 %), Тернопільській (1,42 %) та Львівській (2,27 %) областях.

Окрім того, представники ще трьох політичних сил отримали понад 3 % депутатських мандатів у місцевих радах – ВО «Свобода» (4,45%), ПП «Наша Україна» (3,25%) та Народної партії (3,17%) [202].

Отже, за результатами виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад у багатомандатних виборчих округах з

чергових виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад обрано 22 821 депутата за виборчими списками, зареєстрованими за поданням місцевих організацій 100 політичних партій [319, с. 515–516]. Переможці виборів до обласних рад подані у таблиці 4.2.2 [202].

Таблиця 4.2.2

Переможці виборів до обласних рад 2010 р. (разом в одномандатних і багатомандатних округах)

Партії	Регіони, %
Партія регіонів (19 областей)	Вінницька (50), Дніпропетровська (65,2), Донецька (93,3), Житомирська (38), Запорізька (75,8), Київська (65,5), Кіровоградська (63), Луганська (85,5), Миколаївська (70,2), Одеська (66,7), Полтавська (47,5), Рівненська (36,3), Сумська (50), Харківська (69,6), Херсонська (69), Хмельницька (43,7), Черкаська (52,9), Чернівецька (48,1), Чернігівська (45) області, АРК (80), м. Севастополь (60,5).
ВО «Батьківщина»	Волинська (32,5).
ПП «Єдиний центр»	Закарпатська область (41,7)
ВО «Свобода»	Івано-Франківська (15,8); Львівська (34,5); Тернопільська (34,49), позачергові вибори у 2008 р.
Блок Леоніда Черновецького	м. Київ (30,45), позачергові вибори 2009 р.

Як видно з Таблиці 4.2.2 Партія регіонів перемогла у 19 областях, АРК та м. Севастополь. Причому вона здобула абсолютну більшість на Сході і Півдні України і в окремих центральних областях. Місцеві вибори також вивели на політичну арену низку нових партій як загальнонаціонального масштабу (наприклад ПП «УДАР», яка провела до місцевих рад 424 депутати), так і суто регіональних партійних проектів.

Окрім парламентських партій і партій, представлених в органах місцевого самоврядування, які традиційно користуються популярністю серед населення (Партія регіонів, ВО «Батьківщина», НУНС, КПУ, Народна

партія), а також активізованих «старих» політичних сил (ПП «Союз», ПСПУ, НРУ, СПУ, СДПУ (о), ПП «Російський блок», УНП – в Автономній Республіці Крим; ЛПУ, ПЗУ, ВО «Жінки за майбутнє» у Донецькій області; СПУ – у Чернігівській області), виникло чимало нових проєктів, які, заручившись підтримкою правлячої в країні або в регіоні еліти, намагалися здобути представництво на місцевому рівні. Окрім відомих ПП «Фронт змін», ПП «Сильна Україна», ВО «Свобода» та ПП «Єдиний Центр», в багатьох областях участь у виборах взяли орієнтовані на місцевий електорат такі політичні сили, як ПП «Руська Єдність» і ПП «Союз» в АРК; ПП «Совість України» та ПП «Єдність» на Вінниччині; ПП «Молода Україна», ПП «Совість України», ПП «Справедливість» і ЛПУ на Волині; Народна екологічна партія, ПП «Народна влада», ПП «Солідарність жінок України», Українська партія на Кіровоградщині; ПП «Громадянська позиція», ПП «Третя сила» у Львівській області; ПП «Рідне місто» у Сумській області; Українська морська партія, Союз лівих сил, ПП «УДАР» і Народно-екологічна партія у Херсонській області [177].

На думку О.Чебаненко, нові політичні проєкти не можна вважати кроком вперед на шляху до структуризації політичного простору в регіонах. Вони були створені переважно для підтримки місцевих керівників і з розрахунку на їхню популярність (скажімо, на Волині ПП «Молода Україна» стала проєктом экс-секретаря Луцької міської ради С. Зелінського) або з метою забезпечення політичного представництва бізнесових кіл областей (Волинь, Закарпаття, Херсонщина). Показово, що партійний успіх часто був забезпечений популярністю керівника, а не діяльністю самої партії (наприклад, партії «ЕКО+25%» та Молодіжна партія в Ужгороді, кандидати від яких балотувалися на посаду міського голови). Окремо варто відзначити участь у виборах партій, орієнтованих на успіх у місцях компактного проживання національних менших (приміром, «КМКС»ПУУ та ДПУУ на Закарпатті) [318].

Отже, регіональні політичні партії стали яскравим феноменом місцевих виборів 2010 р. Малі (регіональні) партії необхідні політикуму з декількох причин: 1) вони потрібні кандидатам, що схиляються радше до опозиційних сил, але відкрито не можуть цього зробити, також тим, хто бажає працювати з владою, однак політична кон'юнктура не дозволяє цього робити відверто (на їхній території провладна партія не популярна); 2) до послуг малих партій звернулись безпартійні мери міст, які після заборони самовисунення відшуковували нейтральні політичні сили, аби балотуватися на посади міських голів [152].

Серед регіональних партій, які досягли успіхів на місцевих виборах 2010 р., можна виокремити:

I. Партії – сателіти Партії регіонів:

1) ПП «Совість України» (лідер Х. Хачатурян). Досягнення: мер Вінниці В. Гройсман – 77, 8 %, мер Полтави О. Мамай – 61, 4 %, Вінницька міська рада – 66 %, Полтавська міська рада – 74 %.

2) Партія екологічного порятунку «ЕКО + 25» (А. Маслов). Досягнення: В. Погорелов, мер Ужгорода – 33 %, Ужгородська міська рада – 2 депутати.

3) ПП «Єдиний центр» (В. Балога). Досягнення: перемога на виборах в Закарпатській області.

4) Партія вільних демократів (М. Бродський). Досягнення: мер Черкас С. Одарич – 25, 4 % та Черкаська обласна рада – 23, 3 %.

II. Партії – комерційні проекти. Практика заробляти кошти на політсилах, створених для продажу, в Україні відома давно, але особливого поширення вона набула на місцевих виборах 2010 р. З-поміж таких партій назвемо:

1) ПП «Рідне місто» (О. Ковалюк). Досягнення: мер Сум – 61, 23 %. Сумська міська рада – 31, 6 % та ін. Щоб привернути до себе увагу, вона відкрито рекламувала власні послуги на офіційному веб-сайті: «ПП «Рідне місто» запрошує представників місцевих еліт, громадські організації,

ініціативні групи до співпраці та готова надати структури для участі у виборах 31 жовтня».

2) ПП «Третя сила» (В. Гаврилюк). Партія має декілька мандатів у Київській обласній раді та Івано-Франківській, Чернівецькій, Херсонській міських радах.

3) Республіканська християнська партія (М. Покровський).

4) ПП «Всеукраїнський патріотичний союз» (С. Ганжа).

III. Партії – проекти відомих особистостей:

1) ПП «УДАР» (В. Кличко). Партія отримала мандати в обласних та міських радах в основному центрального та західного регіону.

2) ПП «Єдність» (О. Омельченко).

IV. Регіональні партії етнічного (націоналістичного спрямування):

1) ВО «Свобода» (О. Тягнибок). Партія виграла вибори в Західному регіоні України.

2) ПП «Руська Єдність» (С. Аксьонов) та ПП «Союз» (Л. Миримський). Партії мають впливовість в АР Крим.

3) ПП «Родина» (І. Марков). Вплив обмежується м. Одесою та Одеською областю.

4) Угорські партії: «КМКС» Партія угорців України та Демократична партія угорців України. Їх вплив обмежується місцями компактного проживання угорської національної меншини в Закарпатській області [154; 158].

Місцевим виборам 2010 р. притаманні ознаки, які істотно вплинули на характер і результати виборчої кампанії, а також актуалізували певні тенденції у регіональній і національній політиці: 1) часткове оновлення «політичного ринку»; 2) домінування Партії регіонів; 3) роз'єднаність опозиції; 4) деідеологізація місцевої політики; 5) вплив адміністративного ресурсу на перебіг і результати виборів,

Отже, вирішальними для успіху на місцевих виборах 2010 р. стали: а) сильні позиції у владних колах Партії регіонів напередодні виборів (керівні

посади в органах місцевої влади, розгалужена партійна структура, традиційна підтримка населення); б) наявність фінансових ресурсів для організації системної кампанії (зокрема – підтримка бізнесу); в) масштабне представництво та контроль виборчих комісій, що відкрило шляхи для нейтралізації опонентів; г) доступ до ЗМІ та активна присутність у медіа-просторі.

Загальний висновок щодо впливовості політичних партій у регіонах України такий: на Сході і на Півдні України політичний розклад залишився практично незмінним (більшість голосів віддано партіям зі східною локацією – Партії регіонів, КПУ, ПП «Сильна Україна»); натомість на Заході й у Центрі зміни відбулися суттєві. Результат виборів – поразка національно-демократичних сил порівняно з виборами попередніх років. Пояснити це можна частково такими факторами: заборонаю брати участь у виборах виборчим блокам (національно-демократичні сили завжди їх утворювали); поверненням мажоритарної складової, яка дозволила отримати велику кількість мандатів представникам Партії регіонів; криза довіри до національно-демократичних сил після «невдалого походу у владу 2004–2009 рр.». Окрім того того, політичні сили, які ототожнювали себе з українською правницею після виборів 2010 р., як засвідчить політична практика, уже не зможуть відновити політичний вплив та реанімувати власні політичні структури.

На думку М.Стефурака, після перемоги на президентських виборах тодішній режим, спираючись на партійну структуру «регіоналів», використав місцеві вибори як спосіб усунути реальну владну альтернативу до виконавчої влади – органи місцевого самоврядування. Усі ці фактори та поствиборчі тенденції політичного розвитку призвели до формування в Україні партійної системи з домінуючою партією – Партією регіонів. Опозиційними до Партії регіонів залишилися ВО «Батьківщина», ПП «Фронт змін», ВО «Свобода», ПП «УДАР» [268, с. 328].

Для аналізу електорального процесу на заході України використаємо наукові розвідки таких вітчизняних науковців І.Доцяка [71], В.Бортнікова [16; 17], А.Круглашова [119], В.Климончука [103; 104], В.Лебедюка [129; 130], Б.Максимця [148], В.Малиновського [151], Ю.Остапця [199], А.Романюка [250], М.Стефурака [268], В.Чебаника [317].

В Івано-Франківській, Львівській і Тернопільській областях (в останній вибори відбулися 2009 р.) перемогу здобуло ВО «Свобода», Волинській – ВО «Батьківщина», Закарпатській – ПП «Єдиний Центр», Рівненській та Чернівецькій – Партія регіонів (див. Додаток Р).

Найбільше представництво у місцевих радах Івано-Франківської області отримали ВО «Батьківщина» та ПП «Наша Україна». ВО «Свобода» знаходилася на третьому місці. Партія регіонів за кількістю мандатів перебувала на 5 місці, проте це відносний результат, оскільки з нею та головою ОДА М.Вишиванюком тісно співпрацювала Народна партія та ПП «Відродження» [148, с. 682–689; 268, с. 324–337].

У Львівській області найпотужніше представництво отримало ВО «Свобода» за рахунок того, що ВО «Батьківщина» була усунена на обласному рівні з виборчих перегонів. Та все ж друге місце за рівнем представництва у місцевих радах Львівщини дісталось ВО «Батьківщина». Поступово почала втрачати свої позиції ПП «Наша Україна» [268, с. 328].

Слід також зазначити, що після обрання президентом В.Януковича почала набувати впливу на Львівщині Партія регіонів. Посилення впливу цієї партії не пов'язано зі збільшенням чисельності обласного осередку та розвитком організаційної структури, а є результатом мобілізації чиновників усіх рівнів владної вертикалі. Відтак таке збільшення впливу можна вважати тимчасовим явищем.

На Тернопільщині вибори до обласної ради відбулися 15 березня 2009 р., до всіх інших місцевих органів влади – у жовтні 2010 р. До обласної ради перемогу здобуло ВО «Свобода», а вже у 2010 р. за рахунок мажоритарних мандатів переможцем стала Партія регіонів [148, с. 684].

У Волинській області ВО «Батьківщина» здобуло перемогу за пропорційною складовою майже у всіх районах та містах області. Водночас Партія регіонів зуміла посісти друге місце завдяки депутатам-мажоритарникам. Як наслідок, Партія регіонів зуміла через адміністративні важелі сформувати більшість у обласній раді та багатьох районних радах.

У місцевих радах Рівненської області Партія регіонів сформувала навколо себе депутатську більшість майже у всіх районах та містах області. Друге місце посіло ВО «Батьківщина», третє – Народна партія, четверте – ПП «Наша Україна» [130, с. 45]. Аналогічну перемогу отримала Партія регіонів і у Чернівецькій області, де за допомогою депутатів-мажоритарників, адміністративного ресурсу та депутатів-перебіжчиків (від ПП «Наша Україна», Народної партії і т.д.) їй вдалося взяти під контроль усю політичну владу в області [119].

У закарпатській області найбільшу кількість депутатських мандатів здобули ПП «Єдиний Центр» і Партія регіонів. За підрахунками Ю.Остапця, політичні партії отримали таку кількість мандатів за результатами виборів 2010 р.: ПП «ЄЦ» – 388 мандатів (40 %), Партія регіонів – 262 (26 %), ВО «Батьківщина» – 71 (7, 3 %), ПП «Фронт змін» – 49 (5 %), ДПУУ – 38 (3, 9 %), ПП «Сильна Україна» – 36 (3, 7 %), «КМКС» ПУУ – 35 (3, 6 %), ПП «Наша Україна» – 21 (2, 1 %), Народна партія – 20 (2 %), ПП «Відродження» – 8 (0, 8 %), ПП «Удар» – 8 (0, 8 %), КПУ – 2 (0, 2 %), СПУ – 2 (0, 2 %) [197, с. 283].

Отже, результати місцевих виборів 2010 р. суттєвим чином змінили розстановку партійно-політичних сил у регіонах за рахунок значного посилення впливу у Західному і Центральному регіонах Партії регіонів.

Парламентські вибори 2012 р. суттєвим чином змінили формат партійної системи після місцевих виборів 2010 р. як на загальнонаціональному так і на регіональному рівнях. Основні чинники, котрі істотно позначилися на перебігу виборчої кампанії, такі:

1. Кримінальне переслідування опозиційних політиків, яке закінчилося

засудженням Ю.Тимошенко 11 жовтня 2011р. на 7 років ув'язнення, а Ю.Луценка 27 лютого 2012 р. на 4 роки позбавлення волі.

2. Прийняття 3 липня 2012 р. Закону України «Про засади державної мовної політики», що надавав «регіональним мовам» офіційного статусу, а відтак продовжував протиставлення українських регіонів за віссю «Захід – Схід».

3. Прийняття 17 листопада 2011 р. нового виборчого закону, який встановлював змішану виборчу систему, підвищував прохідний бар'єр з 3 % до 5 % та забороняв партійним блокам приймати участь у виборах. Така виборча система була вигідною лише провладним партіям – Партії регіонів та КПУ. Як відомо, націонал-демократичні сили приймали участь у парламентських виборах у складі виборчих блоків [114, с. 10].

4. Уперше в українській політичній історії опозиція об'єдналася для участі у виборчій кампанії у форматі ВО «Батьківщина» («Об'єднана опозиція»). Усього до складу «Об'єднаної опозиції» увійшло 6 партій: ВО «Батьківщина», ПП «Фронт змін», НРУ, ПП «Народна самооборона», ПП «За Україну», ПП «Реформи і порядок». Спостерігаючи за об'єднанням опозиційних сил, рішення про об'єднання з Партією регіонів ухвалила на своєму з'їзді ПП «Трудова Україна» (С. Тігіпко) [197, с. 289].

Участь у виборчому процесі взяли 87 партій, з них ЦВК до виборчого бюлетеня була внесена 21 партія. Згідно з чинним законодавством ЦВК оприлюднила 11 листопада результати парламентських виборів 2012 р. Було обрано 445 народних депутатів: Партія регіонів – 185 депутатів, ВО «Батьківщина» – 101, ПП «Удар» – 40, ВО «Свобода» – 37, КПУ – 32, ПП «Єдиний Центр» – 3, Народна партія – 2, ПП «Союз» – 1, Радикальна партія О. Ляшка – 1, самовисуванці – 43. У 5 мажоритарних округах (94, 132, 194, 197, 223) ЦВК визнала вибори недійсними через численні порушення при підрахунку голосів. ВР України рекомендувала ЦВК провести у вказаних округах повторні вибори [202]. Результати виборів подано у таблиці 4.2.3.

Таблиця 4.2.3

Результати парламентських виборів 2012 року

Назва партії / результат	Загальнодерж. виборчий округ мандати, %	Одномандатні виборчі округи	Всього депутат. мандатів
Партія регіонів	72 (30 %,)	113	185
ВО Батьківщина»	62 (25, 54 %)	39	101
ПП «УДАР»	34 (13,96 %)	6	40
КПУ	32 (13, 18 %)	–	32
ВО «Свобода»	25 (10, 44 %)	13	37
ПП «Єдиний центр»	–	3	3
Народна партія	–	2	2
ПП «Союз»	–	1	1
Радикальна партія О. Ляшка	–	1	1
Самовисуванці	–	43	43
Усього		220	445

У регіональному розрізі результати виборів такі: Партія регіонів перемогла у 9 областях, АРК і Севастополі, а ВО «Батьківщина» (Об'єднана опозиція) у 15 областях та м. Києві. Як і на попередніх виборах, Схід та Південь голосував за Партію регіонів, Захід і Центр – за ВО «Батьківщина». КПУ, ВО «Свобода», ПП «УДАР» показали рівний результат по Україні, зокрема це стосується ПП «УДАР», за виключенням АРК, Галичини та Донбасу [202]. Лідерство партій у регіонах за результатами виборів подано в Таблиці 4.2.4 [202].

Таблиця 4.2.4

**Лідерство політичних партій за результатами голосування
у загальнодержавному окрузі в регіонах України**

Назва партії	Лідерство за результатами голосування
Партія регіонів	АРК, Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська (всього 9) області, м. Севастополь
ВО «Батьківщина»	Вінницька, Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська,

	Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області (всього 15), м. Київ
--	--

Результати голосування за парламентські партії розраховані нами у таблиці 4.2.5.

Таблиця 4.2.5

**Результати голосування за парламентські політичні партії
у розрізі регіонів України**

Політичні партії	Захід	Центр	Південь	Схід
Партія регіонів	13,74	19,92	42,19	47,97
ВО «Батьківщина»	36,58	33,95	14,62	11,85
ПП «УДАР»	16,67	16,82	10,42	9,85
КПУ	4,19	10,55	21,89	21,07
ВО «Свобода»	21,91	9,18	2,94	3,07

Отже, вибори до ВР України у 2012 р. підтвердили, що відчутно знизилась підтримка Партії регіонів у порівнянні з місцевими виборами 2010 р., натомість значну підтримку здобули нові опозиційні парламентські партії «УДАР» та ВО «Свобода». Збільшила електоральний потенціал і КПУ. Відтак змінився і формат партійної системи України як у загальнонаціональному, так і в регіональному вимірах.

4.3. Перспективи і тенденції розвитку регіональних партійних структур у контексті електорального циклу 2014–2015 рр.

Початком нового електорального циклу 2014–2015 рр. можна вважати Революцію Гідності (листопад 2013 – лютий 2014 рр.) Її кульмінацією стали трагічні події на Майдані Незалежності 18–20 лютого 2014 р., а результатом – самоусунення президента В.Януковича і його втеча до Росії.

ВР України 21 лютого 2014 р. ухвалила Закон України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України», яким відновила політичну

реформу від 8 грудня 2004 р., а відтак знову створила сприятливі умови для розвитку ефективної багатопартійності. У ВР України відповідно до Конституції було утворено 27 лютого 2014 р. депутатську більшість (250 осіб) у складі фракцій «Батьківщина», «УДАР», «Свобода» та депутатських груп «Економічний розвиток» і «Суверенна Україна», котрі висунули кандидатуру А.Яценюка на посаду Прем'єр-міністра України.

Електоральний цикл 2014–2015 рр. включав дострокові президентські (25 травня 2014 р.) і парламентські (26 жовтня 2014 р.) вибори та вибори до місцевих органів влади 25 жовтня 2015 р.

Президентські вибори були проведені відповідно до Постанови Верховної Ради України № 757-УІІ від 22 лютого 2014 р. «Про призначення позачергових виборів Президента України на 25 травня 2014 року». Вона встановлювала, що Президент України В. Янукович у неконституційний спосіб самоусунувся від здійснення конституційних повноважень та є таким, що не виконує свої обов'язки» і призначила, у зв'язку з цим фактом, позачергові вибори Президента України на 25 травня 2014 р., у 90-денний термін з дня прийняття Постанови, як це й передбачено Конституцією України [114, с. 16–17].

В українській історії це були другі позачергові вибори (перші через політичну кризу проводилися у 1994 р.). У бюлетень для таємного голосування ЦВК внесла прізвища 21 претендента на найвищий державний пост. Президентська виборча кампанія у контексті дослідження цікавить нас з таких причин. По-перше, як уже зазначалося, вона започатковувала новий електоральний цикл і відчутно впливала на подальший суспільно-політичний розвиток, у тому числі й партійне структурування. По-друге, кампанія привертала увагу з огляду на успіх партійних кандидатів. І, по-третє, з точки зору регіонального розподілу голосів за основних кандидатів.

Партійність кандидатів на президентську посаду була такою: А.Гриценко – ПП «Громадянська позиція»; М.Добкін – Партія регіонів; О.Клименко – УНП; В.Куйбіда – НРУ; О.Ляшко О. – Радикальна партія

Олега Ляшка; П.Симоненко П. – КПУ; Ю.Тимошенко – ВО «Батьківщина»; О.Тягнибок – ВО «Свобода»; Д.Ярош – ПП «Правий сектор». Інші кандидати позиціонували себе як самовисуванці [202].

За результатами голосування перемогу у I турі виборів здобув П.Порошенко з 54,7 % голосів виборців. Він отримав перемогу у всіх областях України з результатом від 33, 17 % (найменший, Луганська область) до 64, 10 % (найбільший, м. Київ). Програв вибори він лише в одному виборчому окрузі (ТВО № 178, Харківська область) М.Добкіну. Ю.Тимошенко отримала 12,8 %, О.Ляшко – 8, 3 % [202]. Головною несподіванкою виборів був результат лідера РПЛ, котрий прогнозовано міг забезпечити перемогу партії і на парламентських виборах.

Позитивним був і регіональний розподіл голосів виборців, оскільки вперше підтримка переможця президентської кампанії виявилася рівномірною по всій Україні. Таким чином, перші чотири місця за результатами виборів у більшості регіонів України зайняли П.Порошенко, Ю.Тимошенко, О.Ляшко, А.Гриценко. Винятком є ряд областей Південно-Східної України (Харківська, Донецька, Луганська), де у четвірці лідерів можна було побачити С.Тігіпка, М.Добкіна, В.Рабіновича, П.Симоненка (див. Додаток В). Однак, такий результат виборів не варто вважати подоланням соціокультурного розмежування в Україні за віссю «Схід – Захід», яке тривалий час (з 2002 р.) домінує в українському політикумі. Тому воно і надалі продовжуватиме регіональне структурування партійного простору України.

Спостерігалась за результатами виборів і певна ідеологічна переорієнтація виборців, що також у майбутньому впливатиме на розвиток партійної системи. Передусім варто констатувати: проєвропейський вектор у програмах кандидатів (П.Порошенко, Ю.Тимошенко, А.Гриценко) отримав найбільшу підтримку виборців (75 % голосів виборців). По-друге, проросійські кандидати разом зібрали не більше 8 % голосів. А це значить, що проросійські партії у майбутньому не будуть мати електоральних

перспектив. По-третє, вибори засвідчили неприйняття ні різких націоналістичних гасел О. Тягнибока, ні «радикальних» Д. Яроша, котрі удвох отримали 1,86%. Український виборець залишився, як і раніше, поміркованим у своїх електоральних уподобаннях [197, с. 315].

Парламентські вибори 26 жовтня 2014 р. також були позачерговими і позиціонування політичних сил на них пов'язане з Революцією Гідності і результатами позачергових президентських виборів. Не проводилися вибори у 27 мажоритарних округах тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської областей. Вибори проводилися за виборчою системою, встановлену законом «Про вибори депутатів Верховної Ради України» від 11 листопада 2011 р. [84]. ЦВК зареєструвала 52 політичні партії-суб'єкти виборчого процесу. Як відомо, виборчі блоки, відповідно до закону, не мали права приймати участь у виборах [202].

У виборах приймали участь ряд новоутворених політичних партій. Це ПП «Народний фронт» (А. Яценюк, утворена 31 березня 2014 р.), ПП «Блок Петра Порошенка» (П.Порошенко, утворена 27.07.2014 р.), ПП «Правий сектор», Партія Сергія Тігіпка «Сильна Україна».

Партія регіонів не приймала участі у виборах, оскільки скомпроментувала себе в ході Революції Гідності. Її було переформатовано у ПП «Опозиційний блок» на основі ребредингу ПП «Закон і порядок» (вересень 2014 р.). Представники шести політичних партій увійшли до її складу: Партія розвитку України, ПП «Україна – вперед!», ПП «Трудова Україна», Партія державного нейтралітету України, ПП «Нова політика».

У виборах приймали участь «старі партійні бренди» відомі виборцям: ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», ПЗУ, ЛПУ, КУН, ПП «Відродження», ПП «Громадянська позиція», ПП «Солідарність жінок України» та ін. [114, с. 22–23; 158].

Суб'єктами виборчого процесу, як і на інших парламентських виборах, стали маловідомі партійні проекти, головне завдання яких, самореклама власних політичних структур: ПП «Блок лівих сил», ПП «Громадянський рух

України», ПП «ЗАСТУП», ПП «Інтернет-партія», Національно-демократична партія, ПП «5.10» та ін. Результати виборів подано у таблиці 4.3.1.

Таблиця 4.3.1
Результати виборів до Верховної Ради України 26 жовтня 2014 р.

№	Політична партія	%	К-ть місць за пропорційною системою	К-ть місць у мажорит. округах	Разом ОВО, БМВО
1	ПП «Народний фронт»	22,14	64	18	82
2	ПП «Блок Петра Порошенка»	21,81	63	64	132
3	ПП «Об'єднання «Самопоміч»	10,97	32	1	33
4	ПП «Опозиційний блок»	9,43	27	2	29
5	Радикальна партія Олега Ляшка	7,44	22	0	22
6	ВО «Батьківщина»	5,68	17	2	19
7	ВО «Свобода»	4,71	–	6	
8	КПУ	3,88	–	0	
9	Партія Сергія Тігіпка «Сильна Україна»	3,11	–	1	
10	ПП «Всеукраїнське аграрне об'єднання «Заступ»	2,65	–	1	
11	ПП «Правий сектор»	1,8	–	1	
12	ПП «Воля»	–	–	1	
12	Самовисуванці	–	–	95	
	РАЗОМ		225	192	

Найбільшу підтримку під час виборчої кампанії 2014 р. у всіх регіонах України мала ПП «Народний фронт», що одержала 22,14 % голосів і перемогла на виборах. Максимальний рівень підтримки спостерігався в Івано-Франківській (37,48 %), Тернопільській (36,5 %), Волинській (33,22 %), Львівській (33,03 %), Чернівецькій (32,39 %) областях.

БПП посіла друге місце за результатами виборів, набравши 21,81 % голосів. Хоча в цілому за кількістю мандатів партія зайняла перше місце в парламенті. Найбільшу підтримку вона отримала у Вінницькій області (37,45

%).

ПП «Об'єднання «Самопоміч» виборола третє місце в українському парламенті (10,97 %). Найбільшу кількість голосів партія здобула у Києві (21, 39 %), Львівській (18, 78 %), Київській (13, 09 %), Івано-Франківській (14, 69 %), Рівненській (11, 08 %) областях.

ПП «Опозиційний блок» посіла четверте місце в українському парламенті (9,43 %). Максимальну підтримку партії надано в Донецькій (38,69 %), Луганській (36,59 %), Харківській (32,16 %) областях.

РПЛ зайняла п'яте місце (7,44 %). Найбільшу кількість голосів виборців одержала в Центральній Україні: Полтавській (10, 85 %), Сумській (10, 61 %), Черкаській (10,06 %), Кіровоградській (11, 67 %) областях [109; 114, с. 24–28; 155].

Лідерство політичних партій у регіональному вимірі подано у таблиці 4.3.2 [202].

Таблиця 4.3.2

**Лідерство політичних партій на парламентських виборах
26 жовтня 2014 р. в адміністративно-територіальних одиницях України**

Назва партії	Лідерство за результатами голосування у загальнодержавному виборчому окрузі
ПП «Блок Петра Порошенка»	Вінницька, Закарпатська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Херсонська, Чернігівська, м. Київ (7 областей)
ПП «Народний фронт»	Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька (12 областей).
ПП «Опозиційний блок»	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська (5 областей)

Отже, позачергові вибори до ВР України відбулися у постреволуційний період, який характеризувався кардинальною зміною політичного істеблїшменту: перестає існувати Партія регіонів, натомість з'являються нові

політичні проекти. Партийна система за результатами виборів мала високий рівень фрагментації (7,2) та волатильності (77) [160, с. с. 369].

У регіональному вимірі ПП «Опозиційний блок» отримала перемогу у 5 областях України, набравши 9,43 % голосів виборців. Якщо порівняти цей результат з позачерговими виборами Президента України, де М. Добкін переміг лише в одному виборчому окрузі, то можна констатувати про суттєве збільшення опозиційного потенціалу, який концентрується на Південному Сході України.

Позиціонування партійно-політичних сил напередодні місцевих виборів 2015 р. ми проаналізували у науковій статті «Місцеві вибори 2015 р.: загальнонаціональний та регіональний виміри» [157; 162]. Воно було спричинене постреволюційними подіями в Україні та виборами до ВР України 2014 р.

По-перше, про свою суб'єктність у виборах заявили політичні партії, які приймали участь або перемогли на виборах 2014 р.: БПП «Солідарність», ПП «Об'єднання «Самопоміч», ПП «Опозиційний блок», ВО «Батьківщина», ВО «Свобода». Ці політичні сили асоціювалися у виборців з подіями на Майдані наприкінці 2013 – на початку 2014 р., тобто з Революцією Гідності.

По-друге, залишки Партії регіонів взяли участь у виборах у форматі ПП «Опозиційний блок».

По-третє, від участі у виборах відмовилися ПП «Народний фронт» (головна причина – низький рейтинг), ПП «Правий сектор», а КПУ було не допущено до участі у виборчому процесі (відповідно до наказу Мініюсту України щодо недотримання нею Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»), а 16 грудня 2015 р. у судовому порядку була припинена її діяльність. ПП «Народний фронт» та ПП «УДАР» В. Кличка домовилися з БПП «Солідарність» про спільні партійні списки під брендом останньої.

По-четверте, як завжди у виборах приймали участь ряд партійних

структур, головним завданням одних була підготовка партійних брендів для майбутніх виборів, або просто їх «розкрутка». (наприклад, Громадський рух «Народний контроль», Політична партія «УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ – УКРОП»).

По-п'яте, низка політичних партій були проектами відомих регіональних політичних лідерів: ПП «Партія простих людей Сергія Капліна» в Полтаві, ПП «ВО «Черкащина», ПП «Довіряй ділам» в Одесі, ПП «Єдиний центр» на Закарпатті та інші. Такі політичні структури дістали назву «політичних машин» («електоральні машини», «партійно-електоральні машини»).

По-шосте, у виборах взяли участь суто регіональні партії: «КМКС» ПУУ та ДПУУ (вказані партії виявляють активність лише на Закарпатті).

По-сьоме, у виборах активну участь приймали ряд нових, або відроджених політичних партій: ПП «Відродження», яку пов'язують з колишніми представниками Партії регіонів, ПП «Наш край» – з Адміністрацією Президента України, ПП «УКРОП» – вважають проектом олігарха І. Коломойського [2; 114, с.32–38; 109; 157; 207].

ПП «Наш край» є проектом Адміністрації Президента, який створений з метою підбрати голосів виборців, які втратили провладні партії за період від парламентських виборів 2014 р. Інше завдання цього партійного проекту – опосередковано залучити до провладних більшостей у місцевих радах колишніх лояльних членів Партії регіонів, котрих відкрито неможливо було залучити до партійних списків партії влади.

У місцевих виборах 2015 р. взяли участь 142 політичні партії з 297, зареєстрованих на момент оголошення ЦВК «Переліку політичних партій, якими прийнято рішення про участь їх місцевих організацій у місцевих виборах» (20.09.2015). Це менше, ніж взяло участь у місцевих виборах 2010 р. (158 з 185). Також місцеві вибори 2015 р. характеризувалися суттєво більшою кількістю партій-учасників, ніж парламентські 2014 р. [338].

До місцевих рад різного рівня за результатами виборів було обрано представників 88 політичних партій. Згідно з підрахунком зведених

показників партій на місцевих виборах БПП «Солідарність» підтримали 19,5% виборців, ВО «Батьківщина» – 12,1%, ПП «Опозиційний блок» – 11,5%, ПП «УКРОП» – 7,3%, ВО «Свобода» – 6,8%, РПЛ – 6,7%, ПП «Об'єднання «Самопоміч» – 6,4%, ПП «Відродження» – 5,4%, ПП «Наш край» – 4,8%, Аграрну партію України – 3,2% (Див. Таблицю 4.3.3) [114, с. 34].

Незважаючи на те, що результати соціологічних досліджень засвідчують підтримку необхідності передачі владних повноважень з центру в регіони близько двома 3/3 громадян нашої держави, участь у формуванні місцевої влади через виборчий процес взяло менше половини виборців. Активність виборців у жовтні 2015 р. одна з найнижчих за історію загальноукраїнських виборів і становить 46, 6 %. Найвищою явка виборців була у західних областях України [202]. Порівняльні результати парламентських виборів 2014 р. та місцевих 2015 р. подано у таблиці 4.3.3.

Таблиця 4.3.3

Порівняльні результати виборів до Верховної Ради України 26 жовтня 2014 року та місцевих виборів 25 жовтня 2015 року

№	Політична партія	Результат виборів ВР України, %	К-ть місць за пропорційною системою	К-ть обраних депутатів рад, 2015р.	Результат місцевих виборів 2015 р., %
1	Політична партія «Народний фронт»	22,14	64	–	Не брала участь
2	Партія «Блок Петра Порошенка»	21,81	63	8830	19,5
3	Політична партія «Об'єднання «Самопоміч»	10,97	32	913	6,4
4	Політична партія «Опозиційний блок»	9,43	27	4034	11,5
5	Радикальна партія Олега Ляшка	7,44	22	2498	6,7
6	Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	5,68	17	8065	12,1
7	ВО «Свобода»	4,71 %	–	1664	6,8
8	КПУ	3,88 %	–	–	Не брала участь

9	Партія Сергія Тігіпка «Сильна Україна»	3,11 %	–	–	–
10	ПП «Всеукраїнське аграрне об'єднання «Заступ»	2,65 %	–	–	–
11	ПП «Правий сектор»	1,8 %	–	–	Не брала участь
12	ПП «Відродження»			1689	5,4
13	ПП «Наш край»			4506	4,8
14	ПП «УКРОП»			2247	7,3
15	Аграрна партія України			3323	3,2

Порівняльні результати виборів до обласних рад у регіонах України можна подати у вигляді таблиці (див. таблицю 4.3.4).

Таблиця 4.3.4

Порівняльний аналіз результатів виборів до обласних рад у розрізі регіонів, %

Політичні партії	Західний регіон	Центральний регіон	Південно- Східний регіон
ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність»	25,2	26,1	19
ВО «Батьківщина»	17,3	17,4	9,7
ПП «Об'єднання «Самопоміч»	7,5	7,1	5,7
Радикальна партія Олега Ляшка	6,1	9,4	3,7
ВО «Свобода»	12,3	8,1	–
ПП «УКРОП»	9,6	5,4	8,5
ПП «Опозиційний блок»	1,6	5,9	27,2
ПП «Відродження»	2,2	4,1	13,4
ПП «Наш край»	1,6	1,3	8,5
Аграрна партія України	1,4	4,1	–

У Таблиці 4.3.4 розглянуто результати виборів (кількість мандатів) до обласних рад у розрізі трьох регіонів: Західного, Центрального і Південно-Східного. Чисельність обласних рад Західного регіону становить 488

депутатів, Центрального – 796, Південно-Східного – 536 [162, с.68]. Порівняльні результати вказують на однорідність підтримки політичних партій у регіонах України, за виключенням ПП «Опозиційний блок», яка у Західному регіоні отримала менше 2 % голосів виборців та ПП «Відродження», котра суттєво більше голосів (майже в тричі) здобула у Південно-Східному регіоні за рахунок вдалої кампанії у Харкові, проведеної Г.Кернесом.

Переможці виборів у адміністративно-територіальних одиницях України подано в Таблиці 4.3.5 [202].

Таблиця 4.3.5

Переможці місцевих виборів в адміністративно-територіальних одиницях України

Політична партія партія	Обласні ради
ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність»	Вінницька, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська
ПП «Опозиційний блок»	Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська
ПП «Єдиний центр»	Закарпатська
ПП «Відродження»	Харківська
ПП «За конкретні справи»	Хмельницька
ПП «УКРОП»	Волинська

Незважаючи на досить високий прохідний бар'єр, до обласних рад пройшла значна кількість політичних партій. Найбільше було представлено у Полтавській, Чернівецькій обласних радах – 10, Львівській – 9, найменше (по 6) – в Івано-Франківській, Закарпатській, Одеській, Рівненській, Харківській. В інших радах були представлені 7-8 партій. Таким чином, обласні ради за результатами виборів виявилися більш фрагментованими порівняно з місцевими виборами 2010 р.

Емпіричний аналіз результатів місцевих виборів 2006–2015 рр. (вибори до обласних рад), який включає розрахунок індексів волатильності, ефективною кількості партій та фракційності (див. Додаток М.) показує: 1) найменший індекс волатильності зафіксований у Закарпатській, Донецькій, Луганській областях (коливання від 10,8 до 50,1). Низька величина індексу в Закарпатті спричинена діяльністю регіональних партій («КМКС» ПУУ, ДПУУ, ПП «Єдиний Центр»), які стабілізують партійну структуру на обласному рівні. У Донецькій і Луганській областях це пояснюється домінуванням КПУ та Партії регіонів. В інших областях України величина індексу волатильності коливається у межах від 50 до 87,4, що засвідчує про різке коливання уподобань виборців у всіх без виключення регіонах України.

Індекс фракційності та ефективною кількості партій є приблизно однаковим у всіх регіонах України, за виключенням Івано-Франківської, Львівської, Луганської, Донецької областей. Якщо для перших двох вони найбільші, то для інших двох – найменші, що підтверджує різку поляризацію уподобань виборців у регіонах, які уособлюють собою захід і схід України

За підсумками виборів, на думку С.Янішевського, до числа загальноукраїнських можна віднести 12 партій, які за підсумками виборів отримали представництво у місцевих радах більшості регіонів України (див. Табл. 4.3.6) [338].

Таблиця 4.3.6

Політичні партії з представництвом у місцевих радах більш ніж у половині регіонів України

№	Назва партії	Кількість регіонів, де отримано представництво	Кількість регіонів, де не отримано представництво
1	БПП «Солідарність»	25	
2	ВО «Батьківщина»	25	
3	ПП «Об'єднання «Самопоміч»	25	
4	РПЛ	24	м.Київ
5	ПП «УКРОП»	23	м.Київ, Донецька обл.

6	ВО «Свобода»	22	Донецька, Луганська, Одеська обл.
7	ПП «Опозиційний блок»	21	м.Київ, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська обл.
8	ПП «Наш край»	21	м.Київ, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька обл.
9	Аграрна партія України	20	м.Київ, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська обл.
10	ПП «Відродження»	15	м.Київ, Вінницька, Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Луганська обл.
11	ПП «Громадянська позиція»	14	м.Київ, Волинська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Луганська, Миколаївська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Чернігівська обл.
12	Народна партія	14	м.Київ, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Полтавська, Тернопільська, Харківська, Чернігівська обл.

Ряд політичних партій серед 88, що отримали представництво в органах місцевої влади, обрали іншу тактику виборчої кампанії, сконцентрувавши сили на регіональному чи субрегіональному рівнях, висуваючи своїх кандидатів до незначної кількості місцевих рад. Регіональна локалізація таких партій пов'язана з: а) дієздатністю окремих місцевих осередків загальнонаціональної партії (принцип функціонування багаторівневої партії); б) наданням партійного брэнда зацікавленим учасникам виборчого процесу (політична франчеза); так діють політичні партії, які не мають широкої регіональної структури; в) функціонуванням загальнонаціональних партій у окремих регіонах за принципом «регіональних партійно-електоральних машин».

Регіональні політичні проекти почали виникати ще під час виборчої кампанії 2006 р. Відповідно до виборчого законодавства тоді дозволялося створювати регіональні партійні блоки на підтримку рейтингових кандидатів. Такими були: «Блок Черновецького» (м.Київ), блок «Наша Одеса» на підтримку Е.Гурвіца, «Громадянський Блок «Миколаїв за Володимира Чайку», блок «Закарпатський майдан П.Чучки» та інші.

Досвід місцевої виборчої кампанії засвідчує, що локальні політичні проекти створювалися або кандидатами на посаду міського голови з метою формування власних фракцій у місцевих радах і незалежнення впливу від місцевих організацій провідних загальноукраїнських партій, або іншими політиками місцевого рівня з метою розширення і / або збереження впливу на діяльність органів місцевого самоврядування в межах певної адміністративно-територіальної одиниці [338].

У аналітичному звіті «Партійне законодавство та розвиток політичних партій в Україні» М.Розумний та І.Павленко прораховують кількість непарламентських політичних, котрі отримують депутатські мандати місцевих рад у 2015 р. (див. табл. 4.3.7) [243, с. 15].

Таблиця 4.3.7

Кількість непарламентських партій, які пройшли до місцевих рад депутатів за результатами місцевих виборів 2015 р.

Регіон / Область	Обласні ради	Ради міст обласного значення	Районні ради
Захід			
Івано-Франківська	3 з 6	12 у 6 радах	11 у 14
Львівська	5 з 9	13 у 9	12 у 20
Тернопільська	4 з 8	5 у 4	10 у 17
Рівненська	3 з 6	9 у 4	10 у 16
Волинська	3 з 7	3 у 7	8 у 16
Чернівецька	5 з 10	9 у 2	
Закарпатська	3 з 6	10 у 5	10 у 13
Центр			
Київ	–	–	–
Київська	3 з 8	18 у 12	18 у 25
Вінницька	3 з 8	14 у 6	13 у 27
Кіровоградська	3 з 8	9 у 4	12 у 21
Полтавська	6 з 10	9 у 6	14 у 25
Хмельницька	3 з 7	12 у 6	14 у 20
Черкаська	5 з 8	14 у 6	14 у 20
Житомирська	3 з 8	8 у 5	19 у 23
Сумська	4 з 8	11 у 7	13 у 18
Чернігівська	3 з 7	5 у 4	7 у 22
Південний Схід			
Дніпропетровська	2 з 7	10 у 13	9 у 22
Запорізька	3 з 8	8 у 5	8 у 20
Донецька	–	–	–
Луганська	–	–	–

Харківська	2 з 6	13 у 7	11 у 27
Одеська	3 з 6	10 у 7	12 у 26
Миколаївська	4 з 7	7 у 5	8 у 19
Херсонська	2 з 7	7 у 4	14 у 18

Отже, М.Розумний констатує, що на рівні обласних і районних рад, а також у радах міст обласного значення, окрім парламентських партій, одержали представництво 80 непарламентських партій.

З поміж непарламентських партій найбільш широке представництво отримали:

1. ПП «УКРОП» у 18 обласних радах (перше місце у Волинській області).
2. ВО «Свобода» – 14 обласних рад, м. Київ.
3. ПП «Відродження» – 89 обласних рад (перше місце у Харківській).
4. ПП «Наш край» – 9 обласних рад.
5. Аграрна партія України – 5 обласних рад
6. ГР «Народний контроль» – 3 обласні ради.
7. ПП «Громадянська позиція» – 2 обласні ради.
8. 15 партій отримали представництво в одній обласній раді. З них ПП «Єдиний центр», ПП «За конкретні справи» отримали перші місця у Закарпатській та Хмельницькій області відповідно.

На виборах у 149 рад депутатів міст обласного значення непарламентські партії посіли перші місця у 55 випадках. Найбільше – у Закарпатській (5 з 5), Івано-Франківській (4 з 6), Київській (7 з 12), Сумській (4 з 7). Непарламентські партії М.Розумний поділяє на такі категорії:

1. Партії загальнонаціонального рівня, які отримали представництво у більшості регіонів України та потрапили до багатьох обласних рад. Це: ПП «УКРОП», ПП «Відродження», ПП «Наш край», АПУ, ВО «Свобода».
2. Партії, які досягли значних успіхів лише у певних регіонах України (областях, районах, містах). Це такі партії: ВО «Черкащани», ПП «За конкретні справи», «КМКС» Партія угрців України, ПП «Єдиний Центр» та багато інших [243, с. 16].

Про успіх регіональних партійних проектів говориться і в іншому звіті НІСД «Місцеві вибори 2015 р.: проблеми організації, підсумки, тенденції», який підготували Г.Макаров і Ю.Каплан [145].

Охарактеризувавши місцеві вибори 2015 р. С.Янішевський у своїй аналітичній записці пропонує політичні партії, які отримали обмежене територіально представництво у місцевих радах, називати «локальними партіями», або «локальними політичними проектами». Такими, на його думку, є партії, у яких принаймні половина виборчих списків, висунутих до місцевих рад, припадає на ради одного регіону і які, водночас, здобули представництво принаймні в половині з цих рад [338]. У розрізі областей перелік таких партій подано у Таблиці 4.3.8.

Таблиця 4.3.8

Локальні партії на місцевих виборах 2015 р.

№	Назва партії	Заг. к-ть виб. списків	К-ть списків у межах регіону	К-ть рад одного регіону, в яких отримано представництво	Назва регіону
1	ПП «Рідне місто»	56	35	29	Полтавська
2	ПП «Черкащани»	35	35	30	Черкаська
3	ПП «За конкретні справи»	34	34	32	Хмельницька
4	КУН	34	22	14	Львівська
5	ПП «Єдиний центр»	30	25	25	Закарпатська
6	ПП «Нові обличчя»	30	28	15	Київська
7	ПП «Воля народу»	26	26	16	Сумська
8	ПП «Прогрес»	26	26	14	Рівненська
9	УРП	20	13	7	Львівська
10	ПП «Громадська сила»	17	17	10	Дніпропетровська
11	«КМКС» ПУУ	13	13	9	Закарпатська
12	ПП «Авио-Майдан»	9	5	3	Чернівецька
13	ВЧНП «За добробут і соціальний захист»	6	6	6	Житомирська
14	ДПУУ	6	6	4	Закарпатська
15	ПП «Довіряй ділам»	6	6	5	Одеська
16	Молодіжна партія України	6	3	2	Донецька
17	ПП «Центр»	6	6	6	Харківська
18	ПП «Поруч»	5	4	4	Хмельницька
19	СелПУ	5	3	2	Київська
20	Українська партія	5	4	4	Івано-Франківська
21	ПП «Добрий самарянин»	4	4	2	Тернопільська

22	ПП «Сила і честь»	4	3	3	Чернігівська
23	ПВД	3	2	1	Черкаська
24	НДП	3	2	2	Житомирська
25	ПП «Зелений тризуб»	3	2	2	Київська
26	ПП «Гретья сила»	2	2	2	Київська
27	ПП «Вінницька європейська стратегія»	1	1	1	Вінницька
28	ПЕВУ	1	1	1	Київська
29	ПП «Громадський контроль»	2	1	1	Рівненська
30	ВПО «Жінки за майбутнє»	2	2	1	Донецька
31	ВО «Громада»	1	1	1	Полтавська
32	ПП «Патріотичний рух»	2	2	2	Київська

Локальні партії С.Янішевський пропонує розділити на такі групи:

1. Випадкові локальні партії – це партії, що були впливовими політичними акторами загальнонаціонального рівня (ВО «Громада», КУН, НДП, СелПУ, УП), а також партії, які лише декларували загальноукраїнські політичні амбіції, не здобуваючи вагомих електоральних результатів (ВПО «Жінки за майбутнє», ПВД та ін.).
2. «Регіональні політичні машини», здатні забезпечувати політичний і адміністративний контроль на території регіону, утримуючи політичне лідерство в окремих містах і районах.
3. Партії одного регіону – політичні сили, які висунули свої виборчі списки лише в межах однієї області, однак здобули представництво лише в частині місцевих рад. Такими партіями можна вважати дві закарпатські етнічні партії («КМКС» ПУУ, ДПУУ).
4. Партії виборчого округу – партії, чії електоральні зусилля зосереджені на території одного-двох одномандатних виборчих округів по виборах народних депутатів України.
5. Партії одного району
6. Партії одного міста – політичні сили, електоральна активність яких сконцентрована в одному місті.
7. Партії – дочірні підприємства, що створюють компанії для захисту власних бізнесових інтересів по за їх знаходження [338].

Висновки до Розділу 4

Охарактеризовано зміну конфігурації партійної системи України у загальнонаціональному і регіональному вимірах за результатами електоральних циклів 2004–2015 рр. Показано зміни, які відбулися в партійній системі України за результатами президентських (2004 р.) і парламентських (2006 р.) виборів.

Констатовано, що президентські вибори 2004 р. започаткували новий електоральний цикл, який також включав парламентські та місцеві вибори 2006 р., позачергові парламентські вибори 2007 р. За результатами президентської виборчої кампанії відбулося електоральне розмежування, яке потім обумовлювало виборчі преференції громадян України включно з парламентськими виборами 2012 р. Зазначимо, президентські вибори 2004 р. стали першими в історії України, коли два кандидати в президенти репрезентували не «ліву» чи «праву» ідеології, а передусім Захід і Схід держави як різні соціокультурні регіони.

Зазначено, що електоральне розмежування, яке виникло за результатами президентських виборів 2004 р., залишилось актуальним і на парламентських виборах 2006 та 2007 рр.: В. Ющенко переміг у 17 регіонах (переважно на Заході й у Центрі), а В. Янукович – у 10 регіонах (здебільшого на Сході та Півдні). Відповідно і на виборах до ВР України 2006 р. у регіонах, де переміг В.Ющенко, перше місце посіли БЮТ і ВБ «Наша Україна», що підтримували його у виборчій кампанії, а в регіонах, де переміг В.Янукович, перше місце здобула Партія регіонів. Ідеологічне протистояння «ліві – центр – праві», властиве виборчим кампаніям 1994, 1998, 2002 рр. перетворилось у 2006 р. на регіональне «помаранчеві – біло-блакитні» (Захід – Схід).

Результати парламентських виборів 2006 р. засвідчили регіональний вплив основних парламентських політичних партій України: на заході виборці голосували за націонал-демократичні політичні сили; натомість на сході виборці були віддали голоси переважно політичним партіям з регіональною східною соціальною базою – Партії регіонів та КПУ. Виборці

Центральної України зробили помірний вибір, проголосувавши і за «помаранчевих», і за «біло-синіх».

Підкреслено, що місцеві вибори 2006 р. також були обтяжені виборчими месиджами президентської кампанії 2004 р., і оскільки проводилися разом з виборами парламентськими, то відповідно вважалися другорядними. Результати місцевих виборів 2006 р. у кожному регіоні відображали, як правило, парламентський електоральний вибір громадян. Одночасно зіставлення результатів місцевих і парламентських виборів дають змогу дійти висновку: політичні симпатії виборців у кількісному значенні (й не тільки) різняться між собою.

Доведено, що підтримка малих партій, які не пройшли до ВР України, але представлені в місцевих радах, також має яскраво виражений регіональний характер. Локалізація їхнього електорату у контексті поділу «Захід – Схід» свідчить про те, що вони виконують роль своєрідних «радикальних крил» партійних мегапроектів. Відповідно Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція» і частково Опозиційний блок «Не Так !» у східних областях – «радикальне крило» Партії регіонів, а УНБ Костенка і Плюща, ГБ «ПОРА-ПРП», ВО «Свобода» в західних областях – «радикальне крило» ВБ «Наша Україна».

Окреслено особливість участі політичних партій у місцевих виборах 2010 р. Акцентовано, що регіональні політичні партії стали яскравим феноменом місцевих виборів 2010 р. Серед регіональних партій, які досягли успіхів на місцевих виборах 2010 р., можна виокремити: 1) сателітів Партії регіонів: ПП «Совість України» (Полтавська, Вінницька області), ПП «Єдиний Центр» (Закарпатська область), Партія вільних демократів (Черкаська область); 2) партії-комерційні проекти: ПП «Рідне місто» (Сумська область); 3) партії-проекти відомих особистостей: ПП «УДАР» (В. Кличко), ПП «Єдність» (О. Омельченко); 4) етнорегіональні партії: ВО «Свобода» (галицькі області), ПП «Руська Єдність» (АРК), угорські партії – «КМКС» ПУУ, ДПУУ (Закарпатська область).

Показано регіональну впливовість політичних партій: на Сході і на Півдні України конфігурація політичних сил залишилася практично незмінною (більшість голосів віддано партіям зі східною локацією – Партії регіонів, КПУ, ПП «Сильна Україна»); натомість на Заході й у Центрі відбулися суттєві зміни у зв'язку з поразкою національно-демократичних сил. Отже, результати місцевих виборів 2010 р. суттєвим чином змінили розстановку партійно-політичних сил у регіонах за рахунок значного посилення впливу у Західній і Центральній регіонах Партії регіонів.

Розглянуто структурування регіонального партійного простору упродовж 2014–2015 рр. Електоральний цикл 2014–2015 рр. включав дострокові президентські (25 травня 2014 р.) і парламентські (26 жовтня 2014 р.) вибори та вибори до місцевих органів влади 25 жовтня 2015 р.

Вказано, що за результатами голосування перемогу у I турі виборів здобув П.Порошенко з 54,7 % голосів виборців. Він отримав перемогу у всіх областях України з результатом від 33, 17 % (найменший, Луганська область) до 64, 10 % (найбільший, м. Київ). Позитивним був і регіональний розподіл голосів виборців, оскільки вперше підтримка переможця президентської кампанії виявилася рівномірною по всій Україні. Таким чином, перші чотири місця за результатами виборів у більшості регіонів України зайняли П.Порошенко, Ю.Тимошенко, О.Ляшко, А.Гриценко. Винятком є ряд областей Південно-Східної України (Харківська, Донецька, Луганська), де у четвірці лідерів можна було побачити С.Тігіпка, М.Добкіна, В.Рабіновича, П.Симоненка.

Доведено що позачергові вибори до ВР України 2014 р. кардинально змінили формат партійної системи та його акторну структуру. До парламенту пройшли ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка», ПП «Опозиційний блок», пп «Об'єднання «Самопоміч», Радикальна партія Олега Ляшка, ВО «Батьківщина». Регіональні електоральні симпатії були структуровані наступним чином: ПП

«Опозиційний блок» отримав перемогу у 5 областях Східної України, а Південна, Центральна і Західна Україна підтримала інші політичні сили.

Вказано, що вибори до місцевих рад 2015 р. завершили «революційний електоральний цикл» і мали остаточно закріпити регіональну конфігурацію партійної системи. Характерна ознака виборів – участь у них великої кількості регіональних та субрегіональних партій. Наприклад, ПП «Партія простих людей Сергія Капліна» в Полтаві, ПП «ВО «Черкащина», ПП «Довіряй ділам» в Одесі, ПП «Єдиний Центр», «КМКС» ПУУ та ДПУУ на Закарпатті та інші. Активну участь у виборах приймали ряд нових (адміністративних проєктів), або відроджених політичних партій: ПП «Відродження», ПП «Наш край», ПП «УКРОП».

Охарактеризовано волевиявлення виборців у регіональному розрізі, яке виявилось таким: ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» переміг у Вінницькій, Житомирській, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Львівській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Херсонській, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях; ПП «Опозиційний блок» – Дніпропетровській, Запорізькій, Миколаївській, Одеській областях; ПП «Єдиний Центр» – Закарпатській області; ПП «Відродження» – Харківській області; ПП «За конкретні справи» – Хмельницькій області; ПП «УКРОП» – Волинській області.

Підкреслено, що низка політичних партій, що отримали представництво в органах місцевої влади, обрали іншу тактику виборчої кампанії, сконцентрувавши сили на регіональному чи субрегіональному рівнях, висувуючи своїх кандидатів до незначної кількості місцевих рад. Регіональна локалізація таких партій пов'язана з: а) дієздатністю окремих місцевих осередків загальнонаціональної партії (принцип функціонування багаторівневої партії); б) наданням партійного бренда зацікавленим учасникам виборчого процесу (політична фрайнчежа); в) функціонуванням загальнонаціональних партій у окремих регіонах за принципом «регіональних партійно-електоральних машин».

ВИСНОВКИ

1. Характеристика наукового доробку зарубіжних і вітчизняних фахівців у галузі дослідження політичних партій і партійних систем має тривалу дослідницьку історію. Одним із основних напрямків вивчення політичних партій і партійних систем – дослідження регіональних партійних структур.

Аналіз джерельної бази роботи засвідчує недостатність теоретичних узагальнень, комплексного політологічного аналізу ключових питань, пов'язаних з вивченням особливостей регіонального функціонування та розвитку партійної системи України.

Залишається недостатньою або малорозробленою в науковому плані низка проблем, зокрема: 1) формування відповідного методологічного інструментарію для дослідження регіонального розвитку і функціонування партійної системи; 2) визначення рівня націоналізації партійної системи та чинників, які його обумовлюють; 3) теоретичне осмислення проблеми реформування виборчого законодавства та законодавства, що обумовлює функціонування політичних партій в Україні у контексті їх впливу на формування потужних загальнонаціональних партій; 4) вивчення закономірностей виникнення та функціонування регіональних партій; 5) опис та апробація емпіричної методики для аналізу регіональних партійних структур.

Дослідницька модель для вивчення регіональних особливостей розвитку і функціонування партійної системи України є багатовимірною і включає: теорії демократичних переходів і неопатримоніалізму; методологію вивчення партійних систем у суспільствах, що трансформуються; концепції дослідження націоналізації партійних систем та регіональних політичних партій; емпіричні методи дослідження регіональної конфігурації партійних систем, які включають: регіональні індекси ефективної кількості партій та волатильності; індекс націоналізації партійних систем; індекс територіального покриття; розрахунок евклідової відстані за результатами

виборів для виявлення типових і девіантних регіонів. Акцентовано, що в умовах незавершеного транзиту парадигма демократичних переходів повинна бути доповнена концептом неопатримоніалізму.

2. Для характеристики особливостей розвитку партійної системи України у контексті нашого дослідження запропоновано періодизацію її еволюції. Ключовим для нашої періодизації є викоремлення періодів на основі так званих великих електоральних циклів. Точкою відліку такого електорального циклу в політичній науці заведено вважати чергові парламентські вибори. Але, враховуючи статус Президента України у системі державної влади, обсяг його повноважень і механізмів впливу на внутрішню політику держави, для України висхідною точкою відліку великого електорального циклу можна вважати і президентські вибори. За результатами трьох президентських виборів 2004, 2010, 2014 рр. змінювалася форма правління, утворювалися нові партійні структури, які певний час домінували в українському політикумі. Отже, наша періодизація має такий вигляд: перший період – 1991–2004 рр., другий – 2004–2014 рр., третій – починаючи з 2014 р. Загальнонаціональні та регіональні особливості еволюції партійної системи України такі: визначальний вплив електоральних процесів на її еволюцію; незручне для формування партій інституційне середовище (президенціоналізм, відсутність належної нормативної бази, постійні зміни виборчої системи тощо); наявність традицій клієнтелізму, патерналізму, регіоналізму; регіоналізація партійного впливу та поява регіональних партій.

Перший період вирізнявся протистоянням прибічників незалежності й прозахідної зовнішньополітичної орієнтації з прихильниками ідеї збереження колишнього СРСР та реінтеграції у його межах. У другій половині 90-х рр. боротьба розгорталася між пануючими центристами (правоцентристами) і лівою опозицією.

Другий період характеризувався соціокультурним протистоянням за віссю Схід – Захід. Він розпочався Помаранчевою революцією і закінчився Революцією Гідності. Його особливість – стабільність електоральної мапи,

яка з'являється за результатами президентських виборів 2004 р., а потім відтворюється на парламентських виборах 2006, 2007, 2012 рр. і президентських виборах 2010 р.

Третій період починається зі зміни структури електорального простору (перемога політичних партій з проєвропейською орієнтацією у більшості регіонів України) і появи нових політичних партій, що пов'язано з Революцією Гідності й достроковими президентськими та парламентськими виборами 2014 р.

Дослідження еволюції партійної системи України дають підстави для висновку про те, що кардинальні зміни в партійній системі України відбулися за результатами парламентських виборів 2002 р. Вибори 2002 р. стали точкою біфуркації у розвитку партійної системи. Якщо до 2002 р. на її розвиток домінуючий вплив мав соціально-економічний поділ, то після виборів таким поділом стає соціально-культурний.

3. Під процесом націоналізації партійних систем розуміють уніфікацію електоральної підтримки політичних партій в різних адміністративно-територіальних частинах держави. Партійну систему можна вважати націоналізованою, якщо частина голосів, отриманих кожною партією в різних адміністративно-територіальних частинах держави, приблизно однакова. У випадку ж, коли електоральна підтримка партій неоднорідна, то йдеться про ненаціоналізовану партійну систему. В зарубіжній політичній науці високий рівень націоналізації партійної системи трактується як ознака її зрілості та консолідованості.

Чинники, які сприяють/перешкоджають націоналізації партійної системи України такі: особливості пострадянського транзиту; децентралізація, деволуція, регіоналізм; президенціалізм; електоральні правила та нормативно-правова основа функціонування політичних партій; етнічна фрагментація; політичний режим.

Процес націоналізації партійної системи тісно пов'язаний з функціонуванням регіональних політичних партій. До головних причин

виникнення регіональних політичних партій в Україні слід віднести: регіональний поділ України на Захід – Схід; етномовне розмежування та компактне проживання національних меншин на певній території; розмежування у часі проведення місцевих і парламентських виборів; нормативно-правова основа діяльності політичних партій; реформу з децентралізації влади і утворення об'єднаних територіальних громад; прагнення регіональної еліти зберегти вплив і контроль над місцевими ресурсами; отримання користі центральним офісом партії за надання автономії регіональним партійним структурам; кращу обізнаність локальних партійних структур з місцевими проблемами та шляхами їх вирішення.

Дослідження націоналізації / регіоналізації партійної системи обов'язково повинно включати виокремлення найбільш типових і девіантних регіонів. Виокремлення типових / девіантних регіонів за результатами електоральної підтримки політичних сил на парламентських виборах можна зробити за результатами розрахунку такого показника, як евклідова відстань.

За результатами парламентських виборів 1998–2014 рр. нами розрахована евклідова відстань для всіх регіонів України (див. Додаток Л). Розрахунки цього показника дозволяють нам, по-перше, виокремити девіантні та типові регіони в Україні. Щодо нетипових регіонів, то такими будемо вважати такі, де евклідова відстань більше 1. До них відносимо Івано-Франківську, Львівську, Тернопільську, частково Рівненську, Донецьку, Луганську області, АРК і м. Севастополь. Причому відхилення від показників загальнонаціонального голосування у трьох західних областях України є значно більшим, ніж у східних. Пояснити це можна тим, що на сході України протягом вказаного періоду меншою була електоральна мінливість, а відтак стабільною була підтримка так званих «партій Сходу»: КПУ, Партії регіонів, ПП «Трудова Україна» та інших. Значно складніше з виокремленням типових регіонів, якщо брати період з 1998 по 2014 р., оскільки часто відхилення виходили за межу типовості (0,5). Однак, до таких регіонів ми можемо віднести: Житомирську, Одеську, Херсонську, Чернігівську, Сумську,

Черкаську та ряд інших областей. Як видно з Додатку Л, це області Центральної і Південної України.

По-друге, показники евклідової відстані вказують на деякі аномальні відхилення, які за вказаний період, або за результатами окремих виборів є найбільшими. До причин таких відхилень можна віднести: наявність регіональних партій (це загальнонаціональні партії з чітко визначеною територіальною локацією, або ж «багаторівневі партії»), втручання адміністративного ресурсу у виборчий процес, особливість розкладу політичних сил у регіоні на момент виборів тощо. Наприклад, Івано-Франківська обл. (2002 р. – 2,31), Тернопільська обл. (2002 р. – 1,93), Донецька обл. (2006 р. – 1,87).

4. Простежено тісний зв'язок між рівнем націоналізації партійної системи і утворенням регіональних політичних партій. Встановлено, що за фактом походження регіональні партії можуть виникати внаслідок: перетворення загальнонаціональної партії на регіональну; розколу в загальнонаціональній партії; еволюційного розвитку регіоналістських поглядів місцевої еліти; укрупнення локальних партій або їхнього об'єднання.

У науковій літературі простежуються різні назви партій, діяльність котрих пов'язана з певною територією (регіоном): «регіоналістські», «етнорегіоналістські», «регіональні», «етнорегіональні» (Р. Туровський, Д. Бранкати), «субнаціональні» (Дж.Ерк), «етнічні» (Д. Горовіц), «автономістські» (Л. Девінтер), «сецесіоністські» (Дж. Соренс), «ратахістські» (Р. Дендой). У нашому випадку, регіональними ми будемо трактувати партії, котрі функціонують на території всієї країни, але електоральне ядро яких сконцентроване в певних її регіонах.

Мета діяльності українських регіональних партій пов'язана з регіональними інтересами місцевих еліт, участю у виборчих процесах місцевих політиків. Регіональну конфігурацію партійної системи України утворюють такі складові: 1) загальнонаціональні парламентські політичні

партії, які на виборах до парламенту подолали виборчий бар'єр; 2) загальнонаціональні непарламентські партії, які здобули на виборах не менше 1 % голосів виборців; 3) регіональні політичні партії: партії, які перемагають на місцевих виборах / представлені в обласних радах в одній або декількох областях; етнічні регіональні партії; 4) субрегіональні партії: а) політичні партії одного/декількох одномандатних виборчих округів; локальні партії (партійні проекти), які ситуативно використовують місцеві політики для забезпечення електоральної підтримки на виборах до органів місцевого самоврядування.

5. Вихідний момент дослідження регіонального політичного режиму – виокремлення його інституційного дизайну (набір політичних інститутів, які визначають нормативний та функціональний його каркаси). Процес формування інституційного дизайну регіональних режимів пов'язаний з такими індикаторами: статус президента у системі владних відносин, виборче законодавство, парламент (вироблення регіональної політики), уряд (реалізація регіональної політики).

До факторів, які впливають на утворення регіональних політичних режимів, слід віднести: а) соціально-економічний стан; б) соціально-демографічні характеристики регіону; в) походження і політичний досвід губернатора, його індивідуальні характеристики; г) констеляція (конфігурація і взаємозв'язок) регіональної еліти.

Визначальний вплив на особливості функціонування регіональних політичних режимів мають партійні структури. На нашу думку, в тих областях України, де основою таких режимів є одна політична сила, можна говорити про утворення так званих політико-електоральних машин, а відтак про авторитарність таких режимів. Наприклад, Донецька, Луганська області (Партія регіонів), Закарпатська область (ПП «Єдиний Центр»), Хмельницька область (ПП «За конкретні справи») і т.д. І навпаки, якщо на рівні регіонів простежується боротьба політичних партій при формуванні регіональної

влади, то такі режими можна назвати конкурентними (Київська, Дніпропетровська, Житомирська, Сумська області).

Отже, конкурентні регіональні політичні режими сприяють високому рівню націоналізації партійної системи, а авторитарні (з наявністю політико-електоральних машин), навпаки, стимулюють її регіоналізацію та утворення регіональних партій.

6. Регіональна структура партійної системи у контексті регіонального поділу Захід – Центр – Південь – Схід у період 1990–2004 рр. мала такий вигляд. Порівняно довгий період багатопартійності в Західній Україні сприяв швидкому руйнуванню комуністичних структур, а з іншого боку створював передумови для відновлення «історичних партій». Інший чинник, який мав вагомий вплив на процес партієтворення у Західному регіоні, національно-культурний. Це пояснює швидшу адаптацію тут консервативної ідеології, а відтак і розбудову партій правоцентристського та правого спрямування.

Серед партійних структур з такою ідеологічною орієнтацією, які виникають у регіоні в 1989–1991 рр., відзначимо УРП, УКРП, УНКП, УХДП, НРУ. У більшості партій, які діяли в регіоні в першій половині 90-х рр., системотворчим компонентом був націоналістичний чинник, тому перші партії такого типу виникають на ґрунті боротьби з комунізмом.

Після відновлення діяльності КПУ в 1993 р. сформувався і лівий спектр регіону, до якого також увійшли СПУ та СелПУ. У зв'язку зі значним впливом у регіоні на суспільні процеси церкви закономірним було утворення партій конфесійного типу – ХДПУ, УХДПУ.

Ухвалення Конституції України (1996) та нового виборчого законодавства (1997) стало стимулом зміни партійного структурування в регіоні. Йдеться про появу й інституціалізацію центристських партій: АПУ, СДПУ (о), НДП. Внаслідок цього двополюсна конфігурація регіону («ліві – праві») поступається триполюсній («ліві – центр – праві»).

Кардинально протилежним було структурування партійної системи на сході України. Праві та правоцентристські партії не мали успіху на виборах,

незважаючи навіть на те, що такі партії були тут засновані (ЛПУ). Партійна структура регіону також мала двополюсну конфігурацію. Але на відміну від Західного регіону її утворювали ліві та центристські партії. Праві партії у межах регіону успіху не мали. У центральних областях України в цей період домінували СПУ, СелПУ та партії влади. Тобто Центр був більш лояльний у своїх електоральних симпатіях, а відповідно і напрямках партієтворення.

7. Конфігурація партійної системи у загальнонаціональному масштабі упродовж 2004–2015 рр. неодноразово змінювалася під впливом президентських виборів 2004, 2010, 2014 рр. По-перше, за результатами названих виборів вносилися зміни до Конституції України щодо владних повноважень гілок влади, а відтак відбувалась зміна форми правління. А це, в свою чергу, відображалось на конфігурації партійної системи. По-друге, президентські вибори 2004 р. завершилися Помаранчевою революцією, а вибори Президента у 2010 р. відбулися внаслідок Революції Гідності. По-третє, вони мали визначальний вплив на парламентські і місцеві вибори у контексті формування нових конфігурацій партійного простору і на загальнонаціональному, і на регіональному рівнях.

Парламентські вибори 2006, 2012 та 2014 рр. відбулися за різними виборчими формулами: у 2006 р. – за пропорційною, а 2012, 2014 рр. – за змішаною. Домінуючими за результатами виборів у 2006 р. стали партії двох Майданів – Київського і Донецького: НСНУ, ВО «Батьківщина» (БЮТ), ГП «Пора», Партія регіонів, КПУ. Електоральний вибір громадян був таким: на Заході і в Центрі в основному голосували за ВБ «Наша Україна» і БЮТ, а на Півдні і Сході – за Партію регіонів і КПУ.

Вибори Українського парламенту 2012 р. продемонстрували новий формат партійної системи, спричинений авторитарними тенденціями у суспільному житті за результатами президентських виборів 2010 р. та домінування Партії регіонів. До парламенту пройшли політичні сили, котрі дістали практично рівну підтримку у всіх регіонах України: ВО «Батьківщина», Партія регіонів, ПП «УДАР», ВО «Свобода», КПУ.

За результатами парламентських виборів 2014 р., які відбулися внаслідок Революції Гідності, перемогу здобули нові партійні структури ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка», Радикальна партія Олега Ляшка, ПП «Об'єднання «Самопоміч»..

Розрахунок індексу націоналізації партійної систем (див. Таблицю 2.2.3) показує його коливання за результатами парламентських виборів 1998–2001 рр. у межах від 0,68 до 0,76. Найвищим рівень індексу був у 2014 р. (консолідація партійної системи за результатами Революції Гідності), а найнижчим у 2002 р. (актуалізація соціально-культурного поділу «Схід – Захід») та 2012 р. (з'являється тенденція до утворення домінуючої партії). Розрахунки індексу націоналізації для окремих партій (ступеня гомогенності голосування за них) окреслюють таку тенденцію: ідеологічні партії НРУ, КПУ, ВО «Свобода» (від 0,47 до 0,6) такий індекс мали менший, а у партій зі слабкою ідеологічною артикуляцією (електорально-прагматичні) такий індекс становив показник від 0,7 і вище. Розрахунки індексу націоналізації партій за результатами парламентських виборів 2014 р., є такими: ПП «Народний Фронт» – 0,77, ПП «Блок Петра Порошенка» – 0,9, ПП «Об'єднання «Самопоміч» – 0,8, ПП «Опозиційний блок» – 0,42, Радикальна партія Олега Ляшка – 0,81, ВО «Батьківщина» – 0,92, ВО «Свобода» – 0,75. Величина індексу для парламентських партій свідчить про їх приблизно однаковий вплив у регіонах України.

Місцеві вибори 2006, 2010, 2015 рр. були обтяжені соціально-політичним контекстом виборчих циклів, у межах яких вони відбувалися, а їх результати показують, що з 2006 р. в Україні з'являються регіональні партії.

Емпіричний аналіз результатів місцевих виборів 2006–2015 рр. (вибори до обласних рад), який включає розрахунок індексів волатильності, ефективної кількості партій та фракційності (див. Додаток М.) показує: 1) найменший індекс волатильності зафіксований у Закарпатській, Донецькій, Луганській областях (коливання від 10,8 до 50,1). Низька величина індексу в

Закарпатті спричинена діяльністю регіональних партій («КМКС» ПУУ, ДПУУ, ПП «Єдиний Центр», які стабілізують партійну структуру на обласному рівні. У Донецькій і Луганській областях це пояснюється домінуванням КПУ та Партії регіонів. В інших областях України величина індексу волатильності коливається у межах від 50 до до 87, 4, що засвідчує про різке коливання уподобань виборців у всіх без виключення регіонах України.

Індекс фракційності та ефективної кількості партій є приблизно однаковою у всіх регіонах України, за виключенням Івано-Франківської, Львівської, Луганської, Донецької областей. Якщо для перших двох вони найбільші, то для інших двох – найменші, що підтверджує різку поляризацію уподобань виборців у регіонах, які уособлюють собою захід і схід України.

Основними типами партій, які утворюють на нинішній час партійну систему України, є такі: провідні парламентські партії, утворені за результатами Революції Гідності (ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність», ПП «Народний фронт»); «старі» партійні бренди (ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», ПП «Громадянська позиція»); популістські партійні структури (Радикальна партія Олега Ляшка); регіональні політичні партії (ПП «Єдиний Центр», ПП «Херсонці»); партії національних меншин («КМКС» Партія угорців України, Демократична партія угорців України); «нові ліві» партії, які утворилися в результаті припинення діяльності КПУ відповідно до законів про декомунізацію; ПП «Опозиційний блок», утворена на основі колишніх структур Партії регіонів; мілітаризовані партії; партії громадянських ініціатив (ПП «Громадянський контроль»).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авксентьев А. Регіональні особливості динаміки партійної системи та електорального балансу в Харківській області. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики: зб. ст. і тез за результатами наук. конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 21 жовтня 2017 року / відп. за випуск Анатолій Романюк, Віталій Литвин.* Львів: Простір-М, 2018. Вип.2. С. 8–24.
2. Аналіз результатів місцевих виборів 2015: динаміка електоральних симпатій в регіонах. URL: <http://politcom.org.ua/?p=10637>
3. Ануфриев Л. Партийная система Украины: особенности развития. *Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки.* Т. 13. Випуск 5. 2008. С. 569–576.
4. Байковський Б., Зінько З. Регіональні та регіоналістські партії у політичному просторі Європи. *Грані.* 2013. №6. С. 144–149.
5. Бевз Т. Регіональний політичний режим Дніпропетровщини: спроба визначення алгоритму дослідження. *Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м.Івано-Франківськ, 12–13 жовтня 2017 р.).* Івано-Франківськ, 2017. С. 255–264.
6. Банкова О. Хто кого: парламентські партії vs «регіональні». Розподіл сил на Хмельниччині. URL: <https://ngp-ua.info/2017/10/34119>
7. Бей О. Регіоналізм як єдність у різноманітності. До питання еволюції владних структур України. *Політика і час.* 2003. № 5. С. 7–14.
8. Белецкий М., Погребинский М., Толпыго А. Президентские выборы 1999 г. в Украине: региональный аспект. *Стратегічна панорама.* 1999. № 4. С. 18–26.
9. Береза А. Регіоналізм і регіоналізація : проблеми теорії і практики. *Трибуна.* 2006. № 11–12. С. 29–30.

10. Білоус А. Партії та громадські об'єднання України. К., 1998. 136 с.
11. Богашева Н. Еволюція виборчої системи в Україні. URL: <http://www.eli.org.ua/press>
12. Богашева Н. Відносини держави і політичних партій в Україні: конституційно-правові аспекти. Київ: Логос, 2012. 446 с.
13. Бойко О.Ю. Особливості трансформації партійної системи України за роки незалежності: Автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02; Чернівецький національний ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2005. 20 с.
14. Бойко О. Україна в 1985 – 1991 рр.: сновні тенденції суспільно-політичного розвитку: Монографія. К.: ІПІЦЕНД, 2002. 306 с.
15. Боднараш Г. Основні етапи розвитку партійних систем України, Румунії та Республіки Молдова: компаративний аналіз». URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/gileya_2013_72_173.pdf
16. Бортніков В. Партійно-політична структуризація у Волинській області (1991–2016). *Політичні партії і вибори: українські та світові практики: збірник статей і тез за результатами наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 8 жовтня 2016 року / За заг. ред. А.Романюка.* Львів: Простір-М, 2017. С.34–51.
17. Бортніков В. Ярош Я. Розвиток партійних структур у Волинській області. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики : зб. ст. і тез за результатами наук. конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 21 жовтня 2017 року / відп. за випуск Анатолій Романюк, Віталій Литвин.* Львів: Простір-М, 2018. Вип.2. С. 60–73.
18. Бунь В. Вплив інституційних факторів на електоральний вибір. *Формування органів влади як результат виборчого процесу 2006: Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції.* Львів: ЦПД

- ЛНУ ім.І.Франка, 2006. С.22–28.
19. Бунь В. Соціополітичні поділи як детермінанти електорального вибору: суть та основні теорії. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Політологія, Соціологія, Філософія*. 2009. Вип. 12. С. 79–83.
 20. Буркут І, Колесников О. Вибочі технології: регіональний досвід. Чернівці: Букрек, 2009. – 240 с.
 21. Бусленко В. Становлення і трансформація політичних інституцій Західного регіону України в 90-х рр. ХХ ст.: Автореферат дисертації на здобуття н. ст. к.політ. н. за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути і процеси. Чернівці, 2002. 24 с.
 22. Бусленко В. Партийна структуризація Західного регіону України на початку 90-х рр. *Історико-політичні проблеми сучасного світу. Збірник наукових статей*. Т. 12 – 13. Чернівці: «Рута». С. 64 – 67.
 23. Бусыгина И. Концептуальные основы европейского регионализма. *Регионы и регионализм в странах Запада и России*. М., 2001. – С. 7–15.
 24. Вартумян А. Региональный политический процесс: динамика, особенности, проблемы [Електронний ресурс]. – М.: Изд.-во РГСУ «Союз», 2004. – 280 с. URL: <http://freebooks.site/teoriya-politiki-uchebnik/regionalnyiy-politicheskiy-protsess-dinamika.html>
 25. Вебер М. Основные социологические понятия. *Избранные произведения: Пер. с нем.* М.: Прогресс, 1990. С. 602 – 643.
 26. Вибори в Україні 1994 р. К.: Парламентське видавництво, 1995. 267 с.
 27. Вибори до Верховної Ради України 2002 року. Інформаційно-аналітичне видання. К., 2002. 676 с.
 28. Вибори до Верховної Ради України 2006 року: Інформаційно-аналітичний збірник: У двох книгах. Книга 1 / Редкол. Я. В. Давидович (голова), М. І. Мельник, М. І. Ставнійчук. К.: Атіка, 2006. 624 с.
 29. Вибори до Верховної Ради України 2006 року: Інформаційно-аналітичний збірник: У двох книгах. Книга 2 / Редкол. Я. В. Давидович (голова), М. І. Мельник, М. І. Ставнійчук. К.: Атіка, 2006. 328 с.

30. Вибори Президента України 1991. URL:
https://uk.wikipedia.org/wiki/Вибори_Президента_України_1991
31. Вибори Президента України 1994. URL:
https://uk.wikipedia.org/wiki/Вибори_Президента_України_1994
32. Вибори Президента України 1999. Інформаційно-аналітичне видання / ЦВК; Редкол.: М.М.Рябець (голова) та ін. К., 2000. 400 с.
33. Вибори Президента України 2014 [електронний ресурс] // Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вибори_Президента_України_2014
34. Вишняк О. Історичні регіони України: критерії типологізації, соціокультурні відмінності та політична свідомість. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2015. № 2. С. 24–37.
35. Вишняк О. Політична типологія регіонів України: динаміка та фактори змін. *Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг* / за ред. В. Ворони, М. Шульги. К. : Ін-т соціол. НАН України, 2008. С. 331–342.
36. Вишняк О. Політична система України в соціологічному вимірі: динаміка членства в політичних партіях та партійної ідентифікації громадян. *Українське суспільство. Двадцять років незалежності: соціологічний моніторинг: у 2-х т. Т. 1. Аналітичні матеріали* / за ред. В. Ворони, М. Шульги. К.: Ін-т соціології НАН України, 2011. С. 160–178.
37. Волгов М. Багаторівневі політичні партії та тренд децентралізації: теоретичний аспект у сучасному англomовному науковому дискурсі. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2013 . № 6 (68). С.198–207.
38. Волинь в умовах демократичної трансформації (кінець ХХ – початок ХХІ століття) : кол. монографія / [В. І. Бортніков, Н. Н. Коцан, Н. В. Павліха та ін.] ; за заг. ред. В. І. Бортнікова. – Луцьк : Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 656 с.
39. Вонсович С. Реверсивний вектор транзиту в контексті соціополітичних поділів. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2013.

- Вип. 6. С. 45– 49.
40. Вплив місцевих виборів на політичну структуру територій. URL: <http://www.refsua.com/referat-6089-3.html> (3 березня).
41. Всеукраїнський з'їзд народних депутатів та депутатів. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Перший_Всеукраїнський_з%27їзд_народних_депутатів_та_депутатів_місцевих_рад
42. Галичина в етнополітичному вимірі / авт. кол.: В.О.Котигоренко (керівник). – К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2017. – 840 с.
43. Гальчинський А. Схід–Захід: небезпечне передвиборче протистояння. URL: <http://www.niss.gov.ua/Evointeg/den29092004.htm>
44. Гантер Р., Даймонд Л. Виды политических партий: Новая типология. *Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире*. М.: ИНИОН РАН, 2006. С. 54 – 61.
45. Гельман В. «Учредительные выборы» в контексте российской трансформации. *Общественные науки и современность*. 1996. № 6. С. 46–64.
46. Гельман В. Расцвет и упадок электорального авторитаризма в России. *Полития*. 2012. №4. С. 64–88.
47. Гарань О. Убити дракона: з історії Руху та нових партій України. К. : Либідь, 1993. 200 с.
48. Гилев А., Семенов А., Шевцова И. «Политические машины и их водители»: электоральное администрирование на местном уровне. *Полития*. 2017. № 3, С. 62–80.
49. Гилев. А. В. Динамика трансформаций на постсоветском пространстве в сравнительной перспективе : устойчивость и предпосылки многообразия политических режимов : дисс... канд. полит. наук . СПб., 2010. 256 с.
50. Голосов Г. Фрагментация партийных систем: новый метод измерения и его применение к результатам выборов российских региональных законодательных собраний (2003–2008). *Электоральное пространство современной России. Политическая наука: Ежегодник 2008*. М.:

- РОССПЭН, 2009. С. 9–27.
51. Голосов Г.В. Пределы электоральной инженерии: «смешанные несвязанные» избирательные системы в новых демократиях. *Политические исследования*. 1997. № 3. С. 102–114.
 52. Голосов Г. Российская партийная система и региональная политика 1993–2003. СПб.: Изд-во Европ. Ун.-та в Санкт-Петербурге, 2006. 300 с.
 53. Голосов Г., Григорьев В. Национализация партийной системы: российская специфика. *Политическая наука*. 2015. №1. С.128–156.
 54. Гонюкова Л. Політичні партії як інститут державної політики та управління: теоретико-методологічний аналіз: монографія. К.: НАДУ, 2009. 392 с.
 55. Гонюкова Л. Політичні партії України: сучасність та перспективи розвитку / Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». К., 2014. 19 с.
 56. Горбач В. Електоральна карта України: регіональний вимір. *Український регіональний вісник*. 2001. № 26. С.2–4.
 57. Горовіц Д. Міжетнічні конфлікти. Харків: «Каравелла», 2004. 684 с.
 58. Грицак Я., Грицак Я., Черниш Н., Маланчук О. Історія двох міст: Львів і Донецьк у порівняльній перспективі. *Львів-Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні [Спеціальний випуск часопису «Україна модерна»]*. Київ–Львів: "Критика", 2007. 355 с.
 59. Грязнова О. Політичні партії та вибори 2002 р. до Верховної Ради України. *Часопис Парламент. Інформаційно-аналітичне видання громадської організації «Лабораторія законодавчих ініціатив»*. 2002. №1–2. С. 2–6.
 60. Гузенкова Т.С. Политические партии и лидеры в Верховной Раде Украины (1998–2000). М.: Российский институт стратегических исследований, 2001. 230 с.
 61. Гуйтор М. Електоральні процеси у Чернівецькій області на прикладі виборів 2004 року. / А. В. Гилев.: www.lnu.edu.ua/faculty/Phi/guitor.pdf

62. Гуйтор М. Політологічний аналіз історико-культурних передумов формування електоральної специфіки Чернівецької та Закарпатської областей. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, соціологія, філософія*. Випуск 7–8. Ужгород, Вид-во Ужгородського національного університету «Говерла», 2007. С. 137–145.
63. Гуйтор М. Регіональні особливості застосування виборчих технологій в Україні (на прикладі Чернівецької та Закарпатської областей) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Чернівці, 2008. 22 с.
64. Гуйтор М., Паринюк М. Вплив етнічного фактору на політичний процес у Чернівецькій області. *Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції Чернівці, 17 квітня 2018 р.* Чернівці: Букрек, 2018. С. 100–103.
65. Демченко О. Південного Сходу більше немає. URL: <http://www.pravda.com.ua/articles/2014/04/22/7023182/>
66. Держава, влада та громадянське суспільство у документах політичних партій України (кінець 1980–2011 рр.) / Керівник проекту – М. С. Кармазіна. К.: ІНІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. 808 с.
67. Державотворчий процес в Україні / НАН України, Інститут Історії України / В. А. Смолій (відп. редактор). Київ, 2007. 910 с.
68. Деттербек К. Картельные партии в Западной Европе. *Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире*. М.: ИНИОН РАН, 2006. С. 45–54.
69. Дністрянський М. Україна в політико-географічному вимірі. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 310 с.
70. Донова О. Социально-политические размежевания и их трансляция в политическую систему стран Центральной и Восточной Европы. *Политическая наука*. 2004. № 4. С. 101–125.
71. Доцяк І. Партийно-політичний вимір виборів місцевих органів влади 2015

- року (на прикладі Івано-Франківської області). *Політичні партії і вибори: українські та світові практики: збірник статей і тез за результатами наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 8 жовтня 2016 року / За заг. ред. А.Романюка. Львів: Простір-М, 2017. С. 59–65.*
72. Дюверже М. Политические партии. М., 2002. 560 с.
 73. Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття: монографія / Під ред. А. Круглашова і М. Токаря; [Ред. колегія: М. Зан, М. Гуйтор, Ю. Остапець, Н. Ротар; Відп. За випуск М. Токар]; НДІ політичної регіоналістики (Ужгород), НДІ європейської інтеграції та регіональних досліджень (Чернівці). Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. 552 с.
 74. Елисеєв С. Социальные и политические размеживания, институциональные предпосылки и условия консолидации партийных систем в демократическом транзите. *Политическая наука: Социально-политические размеживания и консолидация партийных систем*. 2004. № 4. С. 64–89.
 75. Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості: Монографія. К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф.Кураса НАН України, 2011. 396 с.
 76. Электоральные процессы в Европейском Союзе (середина второго десятилетия XXI века). Москва: Институт Европы, 2016. 116 с.
 77. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи: пер. з англ. / за ред. Ю. Ключковського. К., 2009. 500 с.
 78. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під. Ред.. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколегія: Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар; Відп. за випуск М. Токар]. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010.

- 720 с.
79. Закарпаття в етнополітичному вимірі. Київ: ІПЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. 682 с.
 80. Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів». *Голос України*. 2010. 31 липня.
 81. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (18 листопада 1993 р.). Ужгород, 1993. 42 с.
 82. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (24 вересня 1997 р.). Київ: Парламентське видавництво, 1997. 27 с.
 83. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (25 березня 2004 р.). *Все про вибори*. К.: КНТ, АТІКА, 2004. С. 144 – 219 с.
 84. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (із змінами і доповненнями станом на вересень 2012 року). К. : Алерта, 2012. 160 с.
 85. Закон України «Про вибори народних депутатів України». Науково-практичний коментар. К.: «Український інформаційно-правовий центр», 2002. 362 с.
 86. Закон України «Про вибори Президента України». К., 2004. 85 с.
 87. Закон України «Про внесення змін до Конституції України». *Урядовий кур'єр*. 2004. 10 грудня.
 88. Закон України «Про місцеві вибори» (2015). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/595-19>
 89. Закон України «Про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України» при повторному голосуванні 26 грудня 2004 року». *Урядовий кур'єр*. 2004. 10 грудня.
 90. Закон України «Про політичні партії в Україні». *Все про вибори*. К.: КНТ, АТІКА, 2004. С. 41–51.
 91. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо статусу депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та місцевих/ URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/602-16>

92. Зан М. Етнічні процеси на Закарпатті. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура. Ужгород: Поліграфцентр “Ліра», 2010. С. 504–514.
93. Зан М. Русинський рух на Закарпатті: еволюція, фрагментація, перспективи. *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Етнополітичні трансформації України в контексті інтеграційних процесів Центрально-Східної Європи», 22 – 23 травня 2014 року.* Івано-Франківськ, 2014. С. 16–23.
94. Зварич І. Регіональні особливості етнополітичних процесів у контексті електоральних настроїв українського суспільства. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних ім. І.Ф.Кураса НАН України.* – К., 2010. № 2. С.41–48.
95. Зорич О. Регіональний політичний режим у Полтаві та області: історичні передумови становлення та ключові актори (перша половина 1990-х рр.). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.* К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2016. Вип. 1. С. 77–88.
96. Игнаци П. Партии и демократия в постиндустриальную эру. *Политическая наука: Политические партии, демократия и качество государственного управления в современном обществе.* М.: ИНИОН РАН, 2010. – № 4. – С. 49–77.
97. Кармазіна М. Українська багатопартійність: становлення і розвиток. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України.* 2012 . № 3 (59). С.4–87.
98. Касьянов Г. Політичний досвід самостійної України. Державотворчий процес в Україні (1991–2006). К.: Наукова думка, 2007. С. 160–237.
99. Кафарський В. Політичні партії України: конституційно-правове регулювання організації та діяльності. Київ: Логос, 2008. 560 с.
100. Кац Р., Мэйр Изменение моделей партийной организации и партийной демократии: Возникновение картельных партий. *Политическая наука:*

- Политические партии и партийные системы в современном мире. М.: ИНИОН РАН, 2006. С. 27–45.
101. Китинг М. Новый регионализм в Западной Европе. *Логос*. 2003. № 6. С. 81–113.
102. Классификация. *Философский энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия, 1989. С. 259.
103. Климончук В. Ціннісний вимір електоральних процесів у Галичині. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних ім. І.Ф.Кураса НАН України*. К., 2017. № 1. С. 151–163.
104. Климончук В. Регіональні особливості структурування партійного простору на прикладі Івано-Франківської області. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики: збірник статей і тез за результатами наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 8 жовтня 2016 року / За заг. ред. А.Романюка*. Львів: Простір-М, 2017. С. 51–59.
105. Ключкович А. Електоральне структурування території України: основні регіони, фактори та етапи. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Політологія. Соціологія. Філософія*. Ужгород: Говерла, 2014. Вип. 17. С. 50–59.
106. Кобута С., Кобута Л. Демократичні вибори в Україні 1990 року: особливості проведення та наслідки. *Вісник Прикарпатського університету*. Серія: Історія. 2008. Випуск 17. С.35–45.
107. Кодекс належної практики у виборчих справах. Керівні принципи та пояснювальна доповідь, ухвалені Венеціанською комісією на 52-й сесії (Венеція, 18-19 жовтня 2002 року), Європейська комісія за демократію через право, CDL-AD (2002) 023 rev. URL: [http://www.venice.coe.int/docs/2002/CDLAD\(2002\)023rev-ukr.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2002/CDLAD(2002)023rev-ukr.pdf).
108. Колодій А. Міжрегіональні поділи в Україні і деякі принципи публічного врядування. *Будуємо нову Україну: збірник конференції (26-27 листопада*

- 2014 р., м. Київ) / упоряд. Ярошенко Т.О ; Українське Фулюрайтівське коло. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2015 [407 с.]. С. 309–327.
109. Колодій А. Народ і партії у виборах 2014 року [Електронний ресурс] / А. Колодій // Сайт незалежного культурологічного часопису «І». URL: http://www.jim Magazine.lviv.ua/anons2014/Kolodij_Narod_i_partii_u_vyborah.htm
110. Колодій А. Позачергові президентські і парламентські вибори 2014 року в Україні: особливості та наслідки. URL: <http://political-studies.com/?p=1263>
111. Кирилюк Ф. Неопатримоніалізм: історія, теорія, практика. К.: ВАДЕКС, 2014. 553 с.
112. Колодій А. Український регіоналізм як стан культурно-політичної поляризованості. *Агора. Україна – регіональний вимір*. – Випуск 3. – Київ, 2006. С. 69–91.
113. Кононов І., Хобта С., Шудло С. Донбас і Галичина в регіональній системі України. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2008. №3. С. 73–98.
114. Конончук С. Динаміка партійного представництва в Україні після Революції Гідності. К.: ТОВ «Агенство Україна», 2016. 44 с.
115. Кордун О., Павленко Р. Вибори 2002: генеральна репетиція президентських виборів 2004? *Людина і політика*. 2002. №3. С.3–21.
116. Кресіна І., Перегуда Є. Парламентські вибори в Україні: правові і політичні проблеми. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. 368 с.
117. Круглашов А. Регіони в політиці та наукових дослідженнях. *Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць*. Чернівці: Букрек, 2010. 576 с.
118. Круглашов А. Діяльність регіональної влади у контексті реформаторських спроб в Україні (2005-2013). Частина I. URL: <http://bukvisnyk.cv.ua/naukova-dumka/288/>
119. Круглашов А. Особливості політичного процесу в Чернівецькій області. URL: <http://postua.info/news.php?nid=16>

120. Круглашов А., Глишко А. Регіоналізм як політтехнологія: вибори в Чернівецькій області 2006 року. Політологічні та соціологічні студії. Т. IX. Чернівці: Букрек, 2010. С. 110–125.
121. Куц Г. Україна на демократичному роздоріжжі: електоральний контекст. URL: <http://periodicals.karazin.ua/drinov/article/download/1015/800>
122. Куц Г. М. Концептуалізація політичного простору: проблема визначеності. *Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: Наук. вісник: зб. наук. Праць*. К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 43 (1). С. 530–537.
123. Куценко Є. Регіональна диференціація електорального простору України: аспект виборчих технологій. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса*. 2015. Вип. 2 (76). С. 209–223.
124. Кучеренко Т. Регіональний фактор у політичному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. політ. наук: спец. 23.00. К., 2002. 18 с.
125. Кынев А., Любарев А. Партии и выборы в современной России: Эволюция и деволуция. М.: Фонд «Либеральная миссия», 2011. 792 с.
126. Лебедюк В. Типологія партійних систем: минуле і сьогодення. *Політичний менеджмент*. 2013. № 59. С. 60–70.
127. Лебедюк В. Конфігурація партійної системи України: нисхідні та висхідні тенденції. *Сучасна українська політика: зб. Наук. пр.* К.: Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2013. Вип. 28. С. 157–169.
128. Лебедюк В. Організаційний розвиток партій в Україні: оптимізація механізму державного впливу: автореф. дис. канд. наук з державного управління: 25.00.02; Львівська регіональна академія державного управління. Львів, 2012. 16 с.
129. Лебедюк В. Еволюція регіонального політичного простору: електоральна мінливість, партійна конкуренція та організаційний розвиток політичних партій на локальному рівні (на прикладі Рівненської області). *Політичні партії і вибори: українські та світові практики: збірник статей і тез за*

- результатами наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 8 жовтня 2016 року / За заг. ред. А.Романюка. Львів: Простір-М, 2017. С. 74–80.
130. Лебедюк В. Регіональні особливості динаміки розвитку політичних партій у Рівненській області. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики: зб. ст. і тез за результатами наук. конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 21 жовтня 2017 року / відп. за випуск Анатолій Романюк, Віталій Литвин.* Львів: Простір-М, 2018. Вип. 2. С. 38–60.
131. Лещенко В. Особливості становлення української багатопартійності в умовах суспільної трансформації. *Стратегічні пріоритети.* 2009. № 1 (10). С. 22–28.
132. Липсет С. Неизбывность политических партий. *Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире.* 2006. – № 1. С. 14–27.
133. Липсет С., Роккан С. Структуры размеживаний, партийные системы и предпочтения избирателей. Предварительные замечания. *Политическая наука: Социально-политические размеживания и консолидация партийных систем.* 2004. № 4. С. 204–235.
134. Литвин В. Політична арена України: дійові особи та виконавці. Київ: Абрис, 1994. 494 с.
135. Литвиненко О., Якименко Політичні партії за рік до виборів: майбутнє, що починається сьогодні. *Національна безпека і оборона.* 2005. № 3. С. 2–12.
136. Лоусон К. Размежевания, партии и избиратели. *Политическая наука: Социально-политические размеживания и консолидация партийных систем.* 2004. № 4. С. 51–55.
137. Ляшенко О. Участь етнополітичних партій у політичних процесах в

- Україні: досвід і перспективи. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України*. К., 2010. № 2. С. 117–138.
138. Ляшенко О. Електоральний вибір жителів Галичини як джерело для удосконалення державної регіональної політики в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 6. С. 134–151.
139. Любарев А. Избирательные системы: российский и мировой опыт. М.: РОО «Либеральная миссия», 2016. 632 с.
140. Мадрига Т. Регіональні виборчі кампанії початку ХХІ століття (на прикладі західних областей України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23. 00. 02. – «Політичні інститути та процеси». Львів, 2011. 21 с.
141. Мадрига Т. Регіональні виборчі кампанії початку ХХІ століття (на прикладі Західних областей України). Івано-Франківськ: Вид-во «Зоря», 2015. 248 с.
142. Майборода М. Правий партійно-політичний спектр Донецької області: становлення та проблеми. *Гілея: науковий вісник*. 2009. Вип. 19. С. 278–286.
143. Майборода М. Позиції політичних партій в органах місцевого самоврядування Донецької області на початку ХХІ століття. *Нова парадигма*. 2009. Випуск 83. С.97–107.
144. Майборода М. Парламентські вибори 2012 р. в контексті змін політичних поглядів населення Донецької області. *Вісник Маріупольського державного університету*. – Серія: Історія. Політологія. 2013. Випуск 6. С.99–106.
145. Макаров Г., Каплан Ю. Місцеві вибори 2015 р.: проблеми організації, підсумки, тенденції. К.: НІСД, 2015. 28 с.
146. Максимець Б. Національно-демократичні партії України у виборчих кампаніях початку ХХІ століття. Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2014. 219 с.

147. Максимець Б. В. Вплив національної ідентичності на результати місцевих виборів початку ХХІ ст. в Україні. *Грані: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. 2013. № 10. С. 40–45.
148. Максимець Б. Результати участі національно-демократичних партій в місцевих виборах – 2010 на Івано-Франківщині. *Гілея: науковий вісник*. К., 2011. Випуск 44. С. 682–689.
149. Максимець Б. Інституціалізація радикальних правих політичних партій в сучасній Україні. *Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м.Івано-Франківськ, 12–13 жовтня 2017 р.)*. Івано-Франківськ, 2017. С. 264–266.
150. Макеев С. Регіональна специфіка соціокультурних відмінностей в Україні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2004. № 3. С. 109–125.
151. Малиновський В. Особливості місцевих виборів 2010 р. URL: <http://fmv-visnyk.pp.ua/wp-content/uploads/2016/2012-20/20.pdf>
152. Малко Р. Фейкові, брате, часи настали. Як розуміти величезне розмаїття партій на місцевих виборах. *Український тиждень*. 2015. № 42. С. 18–20.
153. Мальгин А. Украинский регионализм: массовое сознание и идеология элиты. URL: http://dialogs.org.ua/issue_full.php?m_id=6902
154. Манайло-Приходько Р. Феномен «регіональних» політичних партій в Україні. *Політикус*. 2016. № 2. С.93–98.
155. Манайло-Приходько Р. Вплив електорального циклу 2010–2012 років на загальнонаціональний формат та регіональну конфігурацію партійної системи України. *Політологічні читання імені професора Богдана Яроша. Збірник наукових праць*. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. С.81–89.
156. Манайло-Приходько Р. Регіональні особливості структурування партійного простору України за результатами установчих виборів. *Матеріали науково-практичної конференції Україна–ЄС: двосторонні відносини у контексті загострення гібридної війни, конфлікту політик пам'яті та забезпечення прав національних меншин (3 травня 2018 року,*

- м. Ужгород). Ужгород, 2018. С.151–158.
157. Манайло-Приходько Р., Остапець Ю. Місцеві вибори 2015 року: загальнонаціональний та регіональний вимір (на прикладі Закарпатської області). *Регіональна політика: законодавче регулювання та практична реалізація: матеріали Першої Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 24–25 листопада 2015 року) / Мін-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т будівн. і архіт-ри та ін.* Київ-Тернопіль: «Карт-Бланш», 2015. С. 406–414.
158. Манайло-Приходько Р. Географія партійного впливу в Україні: феномен регіональних політичних партій. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики: збірник статей і тез за результатами наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 8 жовтня 2016 року / За заг. ред. А.Романюка.* Львів: Простір-М, 2017. С. 218–227.
159. Манайло-Приходько Р. Вплив парламентських виборів 2014 року на конфігурацію партійної системи України. *Панорама політологічних студій.* Рівне, 2014. Випуск 14. С.236–243.
160. Манайло-Приходько Р. Характеристика рівня націоналізації партійної системи України за результатами парламентських виборів 2014 року. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць.* К.: «Видавництво «Гілея», 2017. Випуск 119. С. 367–372.
161. Манайло-Приходько Р. Націоналізація партійної системи *Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м.Івано-Франківськ, 12-13 жовтня, 2017 р.).* Івано-Франківськ, 2017. С. 50–55.
162. Манайло-Приходько Р., Остапець Ю. Вплив місцевих виборів 2015 р. на еволюцію партійної системи та структурування регіонального партійного простору (на прикладі Закарпатської області). *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії.* 2016. №8. С.63–75.
163. Манайло-Приходько Р. Націоналізація партійної системи України:

- методологія дослідження. *Регіональні студії*. 2017. № 1. С.34–39.
164. Манайло-Приходько Р. Вплив «установчих» виборів на еволюцію партійної системи України. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. К.: «Видавництво «Гілея», 2018. Випуск 135. С.362–367.
165. Мангейм Д., Рич Р. Политология. Методы исследования. М.: Весь мир, 1997. 544 с.
166. Маркітантов В., Віннічук О. Особливості формування і функціонування партійних систем у Хмельницькій області. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики : зб. ст. і тез за результатами наук. конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 21 жовтня 2017 року / відп. за випуск Анатолій Романюк, Віталій Литвин*. Львів: Простір-М, 2018. Вип.2. С. 131–159.
167. Мацієвський Ю. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014). Чернівці: Книга – XXI, 2016. – 277 с.
168. Между сепаратизмом и автономией. Региональные и этнические партии в европейской политике / Под. ред. В. Швейцера; РАН, Ин-т Европы. М., 2006.197 с.
169. Мейнверінг С. Президентська система, багатопартійні системи і демократія: складне рівняння. *Демократія: Антологія / Упоряд. О. Проценко*. К.: Смолоскип, 2005. С. 834–861.
170. Мельник В. Розвиток політичного процесу в Україні (на прикладі Волинської області) / Дисертація на здобуття н. ст. к. політ. н. за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути і процеси. – Луцьк, 2017. – 210 с.
171. Мельник В. Особливості участі політичних партій у виборчій кампанії до районних рад 2002 р. на прикладі Волинської області. URL: <http://fmv-visnyk.pp.ua/wp-content/uploads/2016/2012-20/20.pdf>
172. Мельник В. Роль місцевих виборів 2006 року у політичній структурізації

- суспільства: на прикладі Волинської області. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 96. С. 461–465.
173. Михайлич О. Етнорегіональний та лінгвістичний чинники електоральних орієнтацій виборців сучасної України: автореферат дис. к. соц. н.: 22.00.04. – спеціальні та галузеві соціології; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 2007. 22 с.
174. Михайлич О. Регіональний чинник електоральних орієнтацій в Україні. URL: www.politik.org.ua
175. Михайлов В. Українські неформальні рухи і влада на Херсонщині у другій половині 1980-х – 1991 рр. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Випуск 42. С. 208–214.
176. Михалева Г. Российские партии в контексте трансформации. М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009 – 352 с.
177. Місцеві вибори 2010. Пульс країни. URL: <http://parlament.org.ua/upload/docs/Local%20Election-2010-ua.pdf>
178. Місцеві вибори 2015 (Обрані депутатами). URL: <http://www.cvk.gov.ua/wvm2015/wm001.html>
179. Молочко П. Сучасні інтерпретації політичних партій як інститутів політичної системи. *Політологічні та соціологічні студії*. Т. XI: збірник наукових праць / наук. ред. А. М. Круглашов. Чернівці: Букрек, 2012. С. 274 – 287.
180. Морозюк Ю. Партійна система України: визначення рівня націоналізації. URL: <http://naub.oa.edu.ua/2012/partijna-systema-ukrajiny-vyznachennya-rivnya-natsionalizatsiji/>
181. Морокко В. Партійно-політична боротьба в Україні в ході виборчих кампаній 1998–2000 рр. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2016. Випуск XXXI. С. 206–212.
182. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст / Л. Нагорна. К.: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. 405 с.

183. Нагорна Л. Феномен регіоналізму і національна ідентичність в Україні: історичні витоки. *Регіональна історія України: Зб. Наук. статей.* – К.: Ін-т історії НАН України, 2007. С. 107–122.
184. Нагребельний В. Регіон. *Політична енциклопедія.* К.: Парламентське видавництво, 2012. 628 с.
185. Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні (XIX–XX ст.) / За заг. ред. д. іст. наук, проф. Малика Я.Й. Львів: Світ, 2001. 352 с.
186. Народні депутати України 2-го скликання (1994–1998). URL: <http://rada.gov.ua>
187. Наход М. Особливості політичної палітри північно-західного регіону України. URL: www.cpaec.org.ua/.../Presentation_for_IPO_09_2006_03_2007
188. Недбаєвський С. Основні напрями впливу політичних партій на електорат. *Стратегічна панорама.* 1998. №1–2. С.67–77.
189. Оксак О. Платформи політичних партій: зміст та критерії порівняльного аналізу. *Нова політика.* 2000. №2. С.12–16.
190. Олексієнко О. Вибори немісцевого значення. Які виклики для країни несуть місцеві вибори. *Український тиждень.* 2015. № 42. С. 22–25.
191. Оранжевая революция: версии, хроника, документы / Сост. М. Погребинский. К.: Оптима, 2005. 416 с.
192. Осадца І. Регіональні особливості формування і розвитку політичних партій Чернівецької області. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики: зб. ст. і тез за результатами наук. конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 21 жовтня 2017 року / відп. за випуск Анатолій Романюк, Віталій Литвин.* Львів: Простір-М, 2018. Вип.2. С. 73–95.
193. Особливості передвиборних програм політичних партій та передвиборчих кампаній в окремих областях України. *Національна безпека і оборона.* 2006. № 8. С. 6–43.

194. Остапець Ю. Регіональні особливості парламентських виборів в умовах трансформації політичної системи суспільства (на прикладі Закарпатської області): автореферат дисертації на здобуття н. ст. к.політ. н. за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути і процеси. Львів, 2004. 22 с.
195. Остапець Ю., Гайданка Є., Ключкович А. Марадик Н. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України. Серія «Studia Regionalistica» / № 8; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». Ужгород: ПП Данило С. І., 2014. 256 с.
196. Остапець Ю., Шестак Н., Дудінська І. Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних. Серія «Studia Regionalistica» / № 9; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». – Ужгород: ЗІППО, 2016. 252 с.
197. Остапець Ю. Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів. Ужгород: «Ліра», 2016. 412 с.
198. Остапець Ю., Токар М. Закарпаття через призму політичних виборів. Ужгород: Вид-во «Карпати», 2009. 408 с.
199. Остапець Ю., Шелемба М., Шелемба М. Вплив парламентських та місцевих виборів на конфігурацію партійної структури Закарпатської області (1991–2017). *Політичні партії і вибори: українські та світові практики* : зб. ст. і тез за результатами наук. конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 21 жовтня 2017 року / відп. за випуск Анатолій Романюк, Віталій Литвин. Львів: Простір-М, 2018. Вип.2. С.95–131.
200. Остапець Ю., Манайло-Приходько Р. Типові чи девіантні: розрахунок евклідової відстані для аналізу особливостей регіонального голосування в Україні на парламентських виборах 1998–2014 рр. *Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції Чернівці, 17 квітня 2018 р.*

- Чернівці: Букрек, 2018. С.77–83.
201. Особливості передвиборних програм політичних партій та передвиборних кампаній в окремих областях України. *Національна безпека і оборона*. 2006. № 8. С.6–43.
202. Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії. URL: <http://www.cvk.gov.ua>
203. Парламент України: Вибори-98. Інформаційно-аналітичне видання. Частина 1. К.: ЦВК, 1998. 618 с.
204. Парламент України: Вибори-98. Інформаційно-аналітичне видання. Частина 2. К.: ЦВК, 1998. 728 с.
205. Парламентські вибори в Україні 1994 року. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Парламентські_вибори_в_Україні_1994
206. Парламентські вибори в Україні 2014. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Парламентські_вибори_в_Україні_2014
207. Партійна система України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити. *Національна безпека і оборона України*. 2015. № 6–7. 180 с.
208. Партійна структуризація місцевої влади: сучасний стан, проблеми і перспективи розвитку. URL :http://old.niss.gov.ua/book/2004_html/004b.htm
209. Партійне покриття регіонів: хто має найбільше представництво? / Режим доступу. ГKD: http://ddr.minjust.gov.ua/uk/ca9c78cf6b6ee6db5c05f0604acdbdec/politychni_partiyi/
210. Партійна система України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку. К.: ІПіЕНД, 2012. 588 с.
211. Пашенко В. Політичне Закарпаття. 15 років вибору. Ужгород: Видавництво О. Гаркуші, 2006. 136 с.
212. Пашенко В. Закарпатський вибір: Політичний розвиток області 1989 – 2006 рр. через призму електоральної соціології. Ужгород: Вид-во «Карпатська вежа», 2008. 87 с.

213. Педерсен М. Электоральная неустойчивость в Западной Европе (1948 – 1977). *Теория партий и партийных систем: Хрестоматия*. М.: Аспект Пресс, 2008. С. 273–281.
214. Первый электоральный цикл в России (1993–1996). М.: Изд.-во «Весь Мир», 2000. 248 с.
215. Перші вибори в об'єднаних громадах. Аналітичний звіт КВУ. URL: <http://www.cvu.org.ua/uploads/Аналітичний%20звіт.pdf>
216. Піпаш В. Феномен регіонального сепаратизм. Ужгород: «Карпатська вежа», 2009. 36 с.
217. Погоріла Н. Регіональні поділи в Україні: кілька заперечень проти дихотомії «Схід-Захід» [Електронний ресурс] / Н. Погоріла // Незалежний інтернет ресурс «Діалог». Рубрика «Проект Україна». URL: <http://dialogs.org.ua/ru/material/full/2/1332>
218. Подгорна В.В. Формування партійної системи в Україні. URL: www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama
219. Политическая наука: Социально-политические размеживания и консолидация партийных систем. М.: ИНИОН РАН, 2004. № 4. 244 с.
220. Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире. – М.: ИНИОН РАН, 2006. № 1. 284 с.
221. Политическая наука: Политические партии, демократия и качество государственного управления. М.: ИНИОН РАН, 2010. № 4. 232 с.
222. Політичний процес в Україні у 2004 році: регіональні аспекти. *Матеріали конференції, Львів, 12 лютого 2005 р.* Львів: ЦПД, 2005. – 152 с.
223. Політичні ідентичності в сучасній Україні / За ред. М. С. Кармазіної. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 288 с.
224. Політичні партії України у парламентській виборчій кампанії 2012 р. К.: ІПіЕНД, 2012. 376 с.
225. Політичні партії України / За ред. Якушика В.М. К., 1996. 234 с.
226. Політичні партії України напередодні парламентських виборів: стан і

- тенденції. *Національна безпека і оборона*. 2001. № 12. С.15–61.
227. Політичні партії провідний чинник розвитку політичної системи України. URL: http://old.niss.gov.ua/book/2004_html/004.htm
228. Політичні підсумки першої сесії Верховної Ради України. *Політичний календар*. 2002. №6. С.10–21.
229. Попович Б. Етномовне соціальне розмежування як фактор формування партій національних меншин в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, соціологія, філософія*. 2010. № 15. С. 94–99.
230. Право вибору: програми політичних партій та виборчих блоків. К.: Геопринт, 2002. 328 с.
231. Примуш М. Вектори трансформації ідеології політичних партій України. *Вісник СевНТУ: Зб. наук. пр. Серія: Політологія*. 2013. № 145. С. 165–170.
232. Програми кандидатів на пост Президента України (2010). URL: <http://president2010.info/ua/new>
233. Програми політичних партій та виборчих блоків: порівняльний аналіз. *Політичний календар*. 2002. №2. С.9–17.
234. Прозорова Н. Особливості кримського регіоналізму. *Віче*. 2003. № 2. С. 31–37.
235. Райківський Б. Трансформація вітчизняної партійно-виборчої системи. *Вісник ЦВК*. 2009. № 2-3. С. 16–28.
236. Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели. *Политические исследования*. 1996. № 5. С. 5–15.
237. Регіональний вимір суспільно-політичних процесів в Україні [Електронний ресурс]. – Український соціум [Власюк О.С., Крисаченко В.С., Степико М.Т. та ін.] ; за ред. В.С. Крисаченка. – К.: Знання України, 2005. – 792 с. URL: www.niss.gov.ua/book/Krysachenko/7-5-Ukr_Socium.pdf
238. Регіональний портрет України. К.: УНЦПД, 2003. 336 с.
239. Результати національних щорічних опитувань (1992–2016). Додаток:

- таблиці моніторингового опитування «Українське суспільство – 2016».
URL: <http://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/dodatki2016.pdf>
240. Рісіч Й., Литовченко Л. Вибори: від формалізму до демократизму (досвід України в 70 – 90-ті роки ХХ століття). *Вісник Тернопільського технологічного університету*. 1996. № 1. С.101–111.
241. Рёммеле А. Структура размежевания и партийные системы в Восточной и Центральной Европе. *Политическая наука*. 2004. № 4. С.30–51.
242. Розумний М. Виклики національного самовизначення: монографія. К.: НІСД, 2016. 196 с.
243. Розумний М., Павленко І. Парти́йне законодавство та розвиток політичних партій в Україні. К.: НІСД, 2015. 20 с.
244. Романюк А., Шведа Ю. Партії та електоральна політика. Л.: ЦПД «Астролябія», 2005. 348 с.
245. Романюк А., Литвин В., Панчак- Бялоблоцька Н. Політичні інститути країн Центрально-Східної Європи: порівняльний аналіз. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 462 с.
246. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи: Монографія . Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. 391 с.
247. Романюк А., Литвин В. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 548 с.
248. Романюк А. Перспективи соборності України у світлі президентських виборів 2010 року. *Соборність України у світлі президентської виборчої кампанії 2010 року*: Матеріали круглого столу. Львів: ЦПД, 2010. С. 8–14.
249. Романюк А. Формування нового типу політичної партії в контексті трансформації партійних організацій Львівщини протягом періоду незалежності (1991–2016) . *Політичні партії і вибори: українські та світові практики: збірник статей і тез за результатами наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики»*

- (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 8 жовтня 2016 року / За заг. ред. А.Романюка. Львів: Простір-М, 2017. С. 21–34.
250. Романюк А., Литвин В., Осадчук І. Особливості формування і функціонування партійних систем у Львівській області (2006–2017). *Політичні партії і вибори: українські та світові практики* : зб. ст. і тез за результатами наук. конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 21 жовтня 2017 року / відп. за випуск Анатолій Романюк, Віталій Литвин. Львів: Простір-М, 2018. Вип.2. С. 24–38.
251. Романюк А. Формування регіонального формату політичного процесу: на прикладі Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей. *Актуальні проблеми політичної науки*. Випуск 4. Ужгород, 2018. С.37–52.
252. Романюк О. Від тоталітаризму до демократії та національної державності: системний аналіз посткомуністичних трансформацій. Харків: ХДАК, 2011. 376 с.
253. Ротар Н. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду. Монографія . Чернівці: Рута, 2007. 472 с.
254. Ротар Н. Інституціональні чинники формування регіональних політичних режимів. *Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м.Івано-Франківськ, 12–13 жовтня 2017 р.)*. Івано-Франківськ, 2017. С. 247–249.
255. Ротар Н. Основні етапи та особливості формування регіонального політичного режиму у Чернівецькій області. *Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції Чернівці, 17 квітня 2018 р.* Чернівці: Букрек, 2018. – С.70–73.
256. Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні війни. К., 2003. 336 с.
257. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження

- структур, мотивів і результатів. К.: АртЕк, 2001. 224 с.
258. Сейле Д.-Л. Применимы ли размежевания Роккана к Центральной Европе? *Политическая наука*. 2004. № 4. С. 56–63.
259. Склярська О. Політико-географічні процеси в Закарпатській і Чернівецькій областях: монографія. Львів, 2011. 228 с.
260. Сліпецька Ю. Електоральна карта сучасної України: електоральні розмежування як основа формування соціополітичного поділу на територіальній основі в Україні. *Освіта регіону*. 2010. № 3. С. 84–92.
261. Сліпецька Ю. Регіональні ідентичності як основа формування соціополітичного поділу. *Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. К., 2010. № 4. С.111–117.
262. Сліпецька Ю. Соціополітичний поділ на територіальній основі в Україні: стан та перспективи трансформації: автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02; Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2011. 19 с.
263. Сморгунов Л. Современная сравнительная политология. М.: РОССПЭН, 2002. 472 с.
264. Сморгунов Л. Феномен «новых партий» и его влияние на электоральное поведение. *Электоральное пространство современной России. Политическая наука: Ежегодник 2008*. М.: РОССПЭН, 2009. С. 9–27.
265. Сокирка Ю. Регіональний фактор у політичному процесі України. *Регіональний вимір політичного процесу в Україні у 2007 році: Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції (Львів, 10 листопада 2007 року)* – Львів: Генеза, 2007. URL: <http://postua.info/news.php?nid=3>
266. Стан політичних партій напередодні державного фінансування (Звіт комітету виборців України. URL: <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:Звіт%20КВУ%3A%20%22Стан%20політичних%20партій%20напередодні%20державного%20фінан>

- сування%22
267. Стегній О., Чурилов М. Регіоналізм як об'єкт соціологічного дослідження. К., 1998. 236 с.
 268. Стефурак М. Специфіка проведення місцевих виборів та функціонування інституту політичної опозиції (на прикладі західних областей України). *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса*. 2016. Випуск 3–4. С. 324–337.
 269. Сушко О. Електоральний розкол України: білорусизація починається з регіонів? *Політична думка*. 2002. №1. С.24–32.
 270. Схід і Захід України в контексті виборчої кампанії 2006: відмінність, протиріччя, перспективи єднання (Круглий стіл). *Національна безпека і оборона*. 2006. № 1. С. 35–50.
 271. Таагепера Р., Шугарт М. Описание избирательных систем. *Политические исследования*. 1997. № 3. С. 114–137.
 272. Табачник Д., Верник О. Западные избирательные системы: мифы, геополитика, права человека. Харьков: Фолио, 2009. 271 с.
 273. Танчук Н. Регіони України: проблемні характеристики. *Гілея. Науковий вісник*. Випуск 43. К., 2011. С. 586–597.
 274. Таран С. Підходи до вивчення регіоналізму та етнічних груп у західній політології: гіпотези для України. URL: http://www.jimagazine.lviv.ua/anons2013/Taran_Pidhody_do_vyvchennya.htm
 275. Татаренко Т. Регіональна ідентичність в політичному просторі України. URL: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_30/.../P8_doc.pdf
 276. Таран С. Клієнтелізм як вияв регіоналізму: досвід вивчення у світі і в Україні. *Політологічний вісник. Збірник наукових праць*. Випуск 67. С.227–249. URL <http://idi.kiev.ua/2013/06/01/klientelizm-yak-viyav-regionalizmu/>
 277. Татаренко Т. Регіональний фактор у політичному житті України. Луганськ: Вид. «СНУ ім. В. Даля», 2005. 416 с.
 278. Татаренко Т. Регіональний чинник у формуванні політичної ідентичності. *Політичний менеджмент*. 2009. №4. С. 51–60.

279. Татаренко Т. Регіональні політичні процеси та їх концептуальне обґрунтування. *Людина і політика*. 2002. №1. С.121–129.
280. Телуха Є. Вплив виборчої системи на формування партійної системи та механізму політичної влади в Україні . URL: [http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/2391/2/Телуха 20 Є.В.pdf](http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/2391/2/Телуха%20Є.В.pdf) .
281. Теория и методы в современной политической науке: Первая попытка теоретического синтеза. М.: РОССПЭН, 2009. 751 с.
282. Теория партий и партийных систем: Учебное пособие для студентов вузов. М.: Аспект Пресс, 2008. 367.
283. Теория партий и партийных систем: Хрестоматия. М.: Аспект Пресс, 2008. 400 с.
284. Типология. *Философский энциклопедический словарь / 2-е издание*. – Москва: Советская энциклопедия, 1989. С.656.
285. Тищенко Ю. Забезпечення ефективної участі національних меншин у суспільному житті: електоральні процеси. Аналітичний огляд. К.: УНЦПД, 2012. 49 с.
286. Товт М. Міжнародно-правовий захист національних меншин (тенденції сучасного розвитку). Ужгород: ІВА, 2002. 160 с.
287. Томенко М. Законодавча, виконавча та судова влада України до і після виборів 2002 р. *Універсум*. 2002. №9–10. С.5–12.
288. Томенко М. Підсумки парламентських виборів в Україні. *Політична думка*. 1998. №2. – С.107–120.
289. Томпсон Е. Регіони, регіоналізація та регіоналізм у сучасній Європі. *Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика*. Луганськ: «Альма-матер», 2002. С.95–110.
290. Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті / За ред. Ю.Якименка. Київ: Центр Разумкова, 2017. 428 с.
291. Третьою не буде (Більшість регіональних партій, які пройшли до місцевих рад, підіграватимуть владі) . *Тиждень*. 2010. № 47. С. 18–20.
292. Туровский Р.Ф. Региональное измерение электорального процесса:

- концептуальные основы исследований [Электронный ресурс] / Р.Ф. Туровский // *Общественные науки и современность*. – 2006. – №5. – С. 5-19. URL: <http://www.electoralgeography.com/ru/articles/turovsky/2006/regional-dimension-of-electoral-process.html>
293. Туровский Р. Электоральное пространство России: от навязанной национализации к новой регионализации? *Полития*. 2012. №3. С.100–119.
294. Туровский Р. Национализация и регионализация партийных систем: подходы к исследованию. *Полития*. 2016. №1. С.162–180.
295. У кольорах «помаранчевої революції» / Загальна редакція та упорядкування Ю. Шаповала. К.: ТОВ УВПК «ЕксОб», 2007. 308 с.
296. Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2005. К.: Знання України, 2005. 608 с.
297. Угрин Л. Вплив регіональних ідентичностей на політичний процес в Україні / Л. Угрин // Регіональний вимір політичного процесу в Україні: Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції. – Львів: ЦПД, 2007. URL: http://westukr.itgo.com/ugryn_cpd_conf_0701.html.
298. Украина без Кучмы (январь 2005 – март 2006): год оранжевой власти Киев, 2007. 744 с.
299. Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціального-економічного розвитку. К.: НІСД, 2010. 528 с.
300. Україна: політична історія. XX – поч. XXI ст. / Ред. рада: В.М. Литвин (голова) та ін. Редколегія: В. Смолій, Ю. Левенець (співголови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2007. 1028 с.
301. Україна: рік після виборів. Моніторинг регіонів / Заг. ред. Когути І.О.; Лабораторія законодавчих ініціатив. Київ-Львів, 2007. 336 с.
302. Українська багатопартійність: політичні партії, виборчі блоки, лідери (кінець 1980-х – початок 2012 рр.). Енциклопедичний довідник / За ред. М. Кармазіної. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 588 с.
303. Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін / За ред.

- В.Ворони, М.Шульги. Київ: Інститут соціології НАН України, 2007. – 544 с.
304. Український незалежний центр політичних досліджень. Офіційний сайт. URL: <http://www.ucipr.kiev.ua/>
305. Уоллерстайн М. Избирательные системы, партии и политическая стабильность. *Политические исследования*. 1992. № 5–6. С. 156–163.
306. Ушакова Ж. Основні підходи до дослідження регіоналізму як об'єктивного процесу сучасної світової політики. *Гілея*. Випуск 19. К., 2009. С.317–324.
307. Фединець Р. Завдання партії виконано. Навіщо маргінальні партії брали участь у виборах. *Тиждень*. 2012. 9-15 листопада. С. 18–19.
308. Фесенко В. Немає сенсу ділити зараз країну на Схід і Захід. URL: <http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page168-2644.html>.
309. Фісун О. Українська неопатримоніальна демократія: формування, специфіка та тенденції розвитку. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Серія: Питання політології*. – 2011. – С.45–51.
310. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. 603 с.
311. Хенкин С. М. Региональные и этнические партии в Европе. Современная Европа. 2007. № 1. С. 152–156.
312. Хмелько В. Через що політикам вдається розколювати Україну. *Дзеркало тижня*. 2006. № 24 (603). 24-30 червня. URL: <http://dt.ua/articles/47092>
313. Хейл Г. Факторы клиентелизма: Политическая экономия, политизированная этничность и посткоммунистический транзит. *Патро-клиентские отношения в истории и современности*. М.: РОССПЭН, 2016. С.334–365.
314. Хроники современной Украины. Том 2: 1995–1996. К.: Основные ценности, 2001. 315 с.
315. Хроники современной Украины. Том 3: 1997–1998. К.: Основные

- ценности, 2002. 380 с.
316. Чахар Р. Учредительные выборы и их значение для процесса трансформации политических систем государств Центральной Европы. Политическая концептология. 2015. № 1. С.231–236.
317. Чебаник В. Вплив політичних партій на формування та розвиток регіональної політики (на прикладі Закарпатської та Чернівецької областей): автореферат дисертації на здобуття н. ст. к.політ. н. за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути і процеси. Чернівці, 2018 . 20 с.
318. Чебаненко О. Місцеві вибори – 2010: загальнонаціональні тенденції. *Місцеві вибори – 2010. Пульс країни*. К.: Лабораторія законодавчих ініціатив, 2011. С. 7–22.
319. Чергові вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів 31 жовтня 2010 року: Інформаційне видання. К.: Фенікс, 2011. 840 с.
320. Черкашин К.В. Електоральна поведінка населення незалежної України в регіональних зрізах: автореф. дис. к. політ. н. 23.00.02; Таврійський національний університет ім. В.І.Вернадського. Сімферополь, 2005. 22 с.
321. Черниш Н., Грицак Я., Маланчук О. Динаміка ідентичностей мешканців Львова і Донецька: компаративний аналіз (1994–2004 р.р.). *Львів-Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні / Спеціальний випуск часопису «Україна модерна»*. Київ-Львів, 2007. С.61–91.
322. Чи властиві українцям настрої сепаратизму? [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва». URL: <http://www.dif.org.ua/ua/events/nkdfkedlkrjgkje.htm>
323. Шамайда Т. Рух на Схід. Підтримка українських партій на Сході і Півдні повільно, але неухильно зростає. URL: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/48892/Ruh_na_Skhid_Pidtrymka_u_krajinskyh_partij_na
324. Шведа Ю. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід

- для утвердження демократії в Україні Львів, 2010. 462 с.
325. Шведа Ю. Партії та вибори: енциклопедичний словник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 750 с.
326. Шведа Ю. Політичні партії у виборах: теорія та практика виборчої кампанії: навч.-мет. посіб. К.: Знання, 2012. 373 с.
327. Шведа Ю. Партійна системи незалежної України: етапи трансформації. *Освіта Регіону: Політологія. Психологія. Комунікації*. 2009. № 3. С. 50–55.
328. Шведа Ю. Партії та партійна система України. Львів: ЦПД ЛНУ ім. І. Франка, 2001. 132 с.
329. Швейцер В. Региональные партии выходят на авансцену. *Современная Европа*. 2006. № 4. С. 84–93.
330. Швейцер В. Трансформация партийно-политических систем Европы. *Большая Европа. Идеи, реальность, перспективы*: Монография. М.: Весь Мир, 2014. С. 541–562.
331. Швець О., Маслова Н. Електоральна рубіжність Кіровоградської області. *Учёные записки Таврического университета имени В.И.Вернадского*. Серия «География». Том 26. №4. С.169–182.
332. Шелемба М. Конфігурація партійної системи України після позачергових парламентських виборів 2014 р. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. Випуск 18. Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету «Говерла», 2015. С. 236– 239.
333. Шестак Н. Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур. *Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути і процеси*. Львів, 2015. – 252 с.
334. Шушкевич Ю. Розгортання мережі осередків НРУ на Рівненщині в 1989–1998 рр. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Випуск 40. С. 188–191.

335. Щербак А. Коалиционная политика и дефрагментация партийной системы: сравнительный анализ (на примере Польши, России и Украины). *Общественные науки и современность*. 2003. № 4. С. 47–62.
336. Якименко Ю. Найкраща партія: що впливає на розвиток українських політсил. URL: <http://razumkov.org.ua/komentari/naikrashcha-partiia-shcho-vplyvaie-na-rozvytok-ukrainskykh-politsyl>
337. Яневський Д. Хроніка «помаранчевої революції» . Харків: «Фоліо», 2005. 319 с.
338. Янішевський С. Локальні політичні проекти: чинники виникнення та перспективи політичної діяльності (за підсумками місцевих виборів-2015). URL: <http://www.niss.gov.ua/catalogue/8>
339. Яремчук В. Регіональний політичний режим у Львівській області: трансформація у роки незалежності. *Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м.Івано-Франківськ, 12–13 жовтня 2017 р.)*. Івано-Франківськ, 2017. С. 249–255.
340. Ярощук Л. Місцеві вибори у Волинській області 2015 року: вплив політичних партій на виборчий процес. *Панорама політологічних студій*. Випуск 14. Рівне, 2014. С.243–251.
341. Ясінська А. Особливості функціонування регіонального політичного режиму у Харківській області в умовах гібридної війни. *Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м.Івано-Франківськ, 12–13 жовтня 2017 р.)*. Івано-Франківськ, 2017. С. 296–304.
342. Almond G., Powell D. *Comparative Politics: A Developmental Approach*. Boston: Little, Brown and Co., 1966. 348 p.
343. Antoszewski A., Herbut R. *Systemy polityczne współczesnej Europy*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006. 367 s.
344. Beyme K. Party Leadership and Change in Party Systems: Towards a Postmodern Party State?// *Government and Opposition*. 1996. Vol. 31.

- P.135 – 159.
345. Blondel J., Mair P. Types of Party Systems. *The West European Party Systems*. Oxford University Press, 1990. P. 302–311.
 346. Brancati D. The Destabilizing Effects of Regional Parties in Europe. *Constitutional Political Economy*. 2005. Vol. 16 (2). P. 143–59.
 347. Campbell A., Converse Ph., Miler W., Stokes D. *The American Voter*. New York: Willey, 1960.
 348. Caramani D. *The Nationalization of Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 369 p.
 349. Carothers T. The end of the transition Paradigm. *Journal of democracy*. 2002. Vol. 13. P. 5–21.
 350. Carothers Th. The End of the Transition Paradigm. *Journal of Democracy*. 2002. Vol. 13. P. 5–21.
 351. Dahl R., Mair P. Party Systems and Patterns of Opposition. *The West European Party Systems*. Oxford University Press, 1990. P. 296–302.
 352. Dalton R.J., Flanagan S.C., Beck P.A. (eds.) *Electoral Change in Advanced Industrial Democracies. Realignment or Deraignment?* Princeton, New York: Princeton University Press, 1984.
 353. Dandoy R. Ethno-regionalist parties in Europe: a typology. *Perspectives on Federalism*. 2010. Vol. 2. P. 194–220.
 354. De Winter L., Tursan H. *Regionalist Parties in Western Europe*. London: Routledge, 1998. 280 p.
 355. Duverger M. A new political system model: Semi-presidential government. *European Journal of Political Research*. 1980. Vol.8. P.185–187.
 356. Duverger M. *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*. New York: John Wiley & Sons, 1963. 393 p.
 357. Erk J. Sub-state nationalism and the left-right divide: critical junctures in the formation of nationalist labour movements in Belgium. *Nations and Nationalism*. 2005. 11 (4). P. 551–570.
 358. Farrell D.M. *Electoral Systems. A Comparative Introduction*. New York:

- PALGRAVE MACMILLAN, 2001. 241 p.
359. Fiorina M. *Retrospective Voting in American National Elections*. New Haven: Yale University Press, 1984.
360. Golosov G. The Effective Number Of Parties: A New Approach. *Party Politics*. 2009. Vol. 10. P. 1–22.
361. Golosov G. Party system classification: A methodological inquiry. *Party Politics*. 2011. Vol. 17. P. 539–560.
362. Herbut R. *Systemy partyjne w Europie Zachodniej-ciągłość i zmiana. Studium porównawcze*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1996. 278 s.
363. Herbut R. *Teoria i praktyka funkcjonowania partii politycznych*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002. 224 s.
364. Horowitz D. *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley: University of California Press, 1985. 697 p.
365. Janda K.. *Political Parties: A Cross-National Survey*. New York: The Free Press, 1980. 178 p.
366. Inglehart R. The Changing Structure of political Cleavages in Western Society. *Electoral Change in Advanced Industrial Democracies*. Princeton: Princeton University Press, 1984. P.25-69.
367. Katz R.S. Party Government: a Rationalistic Conception. *Visions and Realities of Party Government*. Berlin: De Gruyter, 1986. P.31–71.
368. Katz R.S. Party Government and its Alternatives. *Party Governments: European and American Experiences*. Berlin: De Gruyter, 1987. P.1–26.
369. Katz R., Mair P. Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. *Party Politics*. 1995. Vol. I. – P.5–28.
370. Knutsen O. *Social Structure and Party Choice in Western Europe. A Comparative Longitudinal Study*. PALGRAVE MACMILLAN, 2004. 282 p.
371. Kitschelt H. *European Party Systems: Continuity and Change* . *Developments in West European Politics*. London: MacMillan Press., 1997. 363 p.

372. Laakso M., Taagepera R. The “Effective” Number of Parties. *Comparative Political Studies. A quarterly journal*. 1979. Vol.12. – P.3–27.
373. Lijphart A. *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*. New Haven: Yale University Press, 1984. 229 p.
374. Lijphart A. *Electoral Systems and Party Systems. A Study of Twenty-Seven Democracies. 1945–1990*. New York. Oxford: Oxford University Press, 1994. 209 p.
375. Moon D. S., Bratberg O. Conceptualising the multi-level party: two complementary approaches. *Politics*. 2010. T. 30. №. 1. C. 52–60.
376. Linz J. Presidential or Parliamentary Democracy: Does it Make a Difference? *The Crisis of Presidential Democracy: The Latin American Evidence*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1994. P.3-87.
377. La Palombara J., Weiner M. The Origin and Development of Parties. *Political Parties and Political Development*. Princeton, 1996. P. 3–24.
378. Manailo-Prikhodko R. Parliamentary elections 2014 in Ukraine: national and regional dimension/ *Studium Europy Srodkowej i Wschodniej*: Wydawnictwo Wyzszej Szkoły Gospodarki Krajowej w Kutnie. 2016. Nr. 5. S. 261–271.
379. Merkel W. Systemtransformation. Opladen, 1999. S. 155–162.
380. Mainwaring S., Shugart M.S. Conclusion: Presidentialism and the Party system. *Presidentialism and democracy in Latin America*. Cambridge, 1997. P. 394–439.
381. Molinar J. Counting the Number of Parties. *American Political Science Review*. 1991. Vol. 85. P. 83–91.
382. Ware A. *Political Parties and Party Systems*. New York : Oxford University Press. 1996. 435 p.
383. Wolinetz S. The transformation of Western European Party systems / P. Mair // *The West European Party Systems*. Oxford University Press, 1990. P. 218–232.
384. *Political Parties and Democracy*. Baltimore and London: The Johns University Press, 2001. 356 p.

385. Rae D., Taylor M. *The Analysis of Political Cleavages*. New Haven: Yale University Press, 1970. 152 p.
386. Rokkan S. The electoral balance. *The West European Party Systems*. Oxford University Press, 1990. P. 311–315.
387. Sartori G. *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976. 370 p.
388. Siaroff A. *Comparative European Party Systems: An Analysis of Parliamentary Elections Since 1945*. New York and London : Taylor and Francis, 2000. 484 p.
389. Sorens J. The Cross-Sectional Determinants of Secessionism in Advanced Democracies . *Comparative Political Studies*. 2005. Vol. 38 (3). P. 304–326.
390. Thorlakson L. Patterns of party integration, influence and autonomy in seven federations. *Party Politics*. 2009. T. 15. №. 2. C. 157–177.
391. Van Houten P. Multi-Level Relations in Political Parties A Delegation Approach. *Party Politics*. 2009. T. 15. №. 2. C. 137–156.

ДОДАТОК А

Таблиця 1

Результати голосування за політичні партії і виборчі блоки, які подолали виборчий бар'єр на парламентських виборах 1998 р. у центральних областях України, % *

Партії, виборчі блоки	м. Київ	Київська	Вінницька	Кіровоград.	Полтавська	Хмельниц.	Черкаська	Житомирс.	Сумська	Чернігівс.
КПУ	14,4	20,61	24,91	29,14	23,74	21,22	18,94	23,29	25,43	30,29
НРУ	10,86	8,01	4,61	4,58	7,32	8,18	7,73	10,35	3,53	6,00
ВБ «СПУ-СелПУ»	4,65	16,6	19,7	17,27	21,30	21,26	25,96	15,19	13,04	18,93
ПУ	8,58	6,73	4,57	4,64	4,37	4,74	4,92	5,74	4,27	5,26
НДП	3,22	5,62	12,4	5,62	3,85	6,14	5,55	4,63	3,53	4,8
ВО «Громада»	2,97	1,83	2,04	6,27	1,19	1,43	1,63	1,64	1,7	1,97
ПСПУ	4,44	5,07	3,32	3,73	3,15	2,61	4,58	3,46	20,89	6,85
СДПУ (о)	8,48	3,99	1,63	3,77	2,88	3,24	3,7	3,6	2,54	2,1

М. Київ: ВБ «Вперед, Україно!» - 8,57; ПП «Наша Україна» - 5,34

Кіровоградська область: ВБ «Трудова Україна» - 4,12

Хмельницька область: НДП - 5,73

Житомирська область: Народна партія - 4,89; ХДПУ - 4,36

Таблиця 2

Результати голосування за політичні партії і виборчі блоки, які подолали виборчий бар'єр на парламентських виборах 1998 р. у південних областях України, % *

Партії, виборчі блоки	Одеська	Миколаївська	Херсонська	АРК	М.Севастополь
КПУ	28,23	38,87	34,34	39,34	45,99
НРУ	4,08	6,38	4,81	6,76	1,77
ВБ «СПУ-СелПУ»	7,39	5,59	11,23	1,62	1,55
ПЗУ	10,74	5,73	6,5	5,7	5,91
НДП	3,58	10,50	4,42	4,41	6,92
ВО «Громада»	1,28	2,08	4,94	2,91	2,6
ПСПУ	2,82	4,06	4,13	1,47	0,95
СДПУ (о)	3,47	3,48	2,59	2,05	1,26

Одеська область: Народна партія – 6,2
 АРК: ПП «Союз» - 10,68

Таблиця 3

Результати голосування за політичні партії і виборчі блоки, які подолали виборчий бар'єр на парламентських виборах 1998 р. у східних областях України, %*

Партії, виборчі блоки	Дніпропетровська	Донецька	Запорізька	Луганська	Харківська
КПУ	25,62	35,45	32,01	45,97	35,49
НРУ	5,06	2,19	3,49	2,21	3,27
ВБ «СПУ-СелПУ»	3,17	1,78	5,21	5,20	5,91
ПЗУ	4,84	4,00	7,75	4,73	5,42
НДП	3,02	3,44	6,17	3,23	6,05
ВО «Громада»	35,34	2,68	2,95	3,79	2,49
ПСПУ	1,73	4,24	6,49	4,41	10,08
СДПУ (о)	2,39	1,84	3,38	2,41	3,53

Донецька область: ВБ «Грудова Україна» - 14,81; ВБ «Партія праці та Ліберальна партія – РАЗОМ» - 6,7; ПП «Наша Україна» - 3,61

Запорізька область: ПП «Наша Україна» - 5,91

Луганська область: ВБ «Грудова Україна – 5,53

Результати голосування за політичні партії і виборчі блоки, які подолали виборчий бар'єр на парламентських виборах 1998 р. у західних областях України*

Партії, виборчі блоки	Ів-Франк	Львівська	Тернопільська	Рівненська	Волинська	Чернівецька	Закарпатська	Україна
КПУ	2,99	4,09	2,90	7,55	9,21	20,18	6,64	24,65
НРУ	27,98	32,10	28,28	29,28	17,24	15,29	7,19	9,4
ВБ «СП-Сел.ПУ»	2,00	1,63	2,08	6,53	5,97	6,64	2,38	8,55
ПЗУ	4,19	3,19	4,40	5,65	6,28	3,40	5,4	5,43
НДП	5,1	5,5	4,46	3,79	5,07	4,99	6,27	5,01
ВО	1,53	0,90	1,77	1,54	2,07	1,41	2,92	4,67
«Громада»								
ПСПУ	0,57	0,67	0,53	1,21	1,15	1,45	1,13	4,04
СДПУ (о)	3,97	4,3	3,94	3,60	3,27	9,04	31,17	4,01

Івано-Франківська область: ВБ «Національний фронт» - 23,75; Народна партія – 5,18; ПП «Наша Україна» - 4,33

Львівська область: ПП «Наша Україна» - 12,78; ВБ «Національний фронт» - 9,72; Народна партія - 6,98

Тернопільська область: ВБ «Національний фронт» - 20,86; Народна партія – 4,10; ПП «Наша Україна» - 3,48

Рівненська область: Народна партія – 10,12

Волинська область: Народна партія – 14,82; «Наша Україна» - 3,91; ВБ «Національний фронт» - 3,76

Чернівецька область: ВБ «Національний фронт» - 3,58

Закарпатська область: ПП «Наша Україна» - 4,88

Таблиця 5

Голосування за політичні партії і виборчі блоки на парламентських виборах 1998 р.
у розрізі Захід (Галичина) – Схід (Донбас)*

Партії, виборчі юлоки	Львівська	Івано-Франків	Тернопільська	Донецька	Луганська	АРК
КПУ	4,09	2,99	2,9	35,45	45,97	39,34
НРУ	32,1	27,98	28,28	2,19	2,21	6,76
ВБ «СП-Сел.ПУ»	1,63	2,00	2,08	1,78	5,20	1,62
ПЗУ	3,19	4,19	4,4	4,00	4,73	5,7
НДП	5,5	5,1	4,46	3,44	3,23	4,41
ВО «Громада»	0,9	1,53	1,77	2,68	3,79	2,91
ПСПУ	0,67	0,57	0,53	4,24	4,41	1,47
СДПУ (о)	4,3	3,97	3,94	1,84	2,41	2,05

*Офіційний сайт Центральної виборчої комісії. URL: <http://www.cvk.gov.ua/>

Додаток Б

Таблиця 1

Результати голосування за політичні партії і виборчі блоки, які подолали виборчий бар'єр на парламентських виборах 2002 р. у центральних областях України, %*

Партії, виборчі блоки	Київ	Київська обл.	Вінницька обл.	Кіровоградс. обл.	Полтавська обл.	Хмельницька обл.	Черкаська обл.	Житомирська обл.	Сумська обл.	Чернігівська обл.	Україна
ВБ «Наша Україна»	28,05	25,78	29,43	10,00	20,46	34,79	26,98	21,84	18,61	24,81	23,57
КПУ	9,04	10,81	11,72	22,24	17,69	13,46	13,30	18,85	16,49	16,63	19,98
ВБ «За Європу»	3,97	9,59	6,26	13,29	6,17	8,19	4,90	12,65	17,05	8,55	11,77
БЮТ	12,83	10,56	13,47	9,85	8,07	12,64	11,13	6,81	7,50	7,27	7,26
СПУ	4,27	11,93	21,26	15,15	22,05	8,71	18,94	11,13	15,08	15,13	6,87
СДПУ (о)	4,85	4,54	1,94	6,38	3,74	4,50	4,50	7,36	3,21	3,05	6,27
БНВ	4,19	3,36	1,33	2,73	2,30	2,30	2,51	2,16	4,67	2,09	3,22
ВПО «Жінки за майбутнє»	1,33	2,49	1,07	2,08	1,85	1,85	1,71	2,63	1,37	1,77	2,11
КОП	3,81	2,21	1,05	1,01	1,49	1,49	1,48	1,02	1,02	1,01	2,02

Київ: ВБ ІІІ «Єдність» – 11,62

Київська область: ВБ ІІІ «Єдність» – 3,57

Сумська область: ВБ ІІІ «Руський блок» – 0,47

Таблиця 2

Результати голосування за політичні партії і виборчі блоки, які подолали виборчий бар'єр на парламентських виборах 2002 р. у південних областях України*

Партії, виборчі блоки	Одеська обл.	Миколаївська обл.	Херсонська обл.	АРК	Севастополь	Україна
ВБПП «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна»	6,62	5,99	11,82	11,82	2,99	23,57
КПУ	26,20	29,29	31,59	33,91	32,73	19,98
ВБПП «За Єдину Україну»	14,37	14,14	7,16	5,92	13,15	11,77
ВБПП «Блок Юлії Тимошенко»	3,20			4,33		7,26
СПУ	7,51	5,37	8,21	0,75	1,43	6,87
СДПУ (о)	8,03	12,09	7,94	12,47	3,71	6,27
ВБПП «Блок Наталії Вітренко»	4,18	4,95	3,96	3,87	3,51	3,22
ВПО «Жінки за майбутнє»	3,17	3,21	2,89	3,57	3,45	2,11
ВБПП «Команда озимого покоління»	2,45	3,18	2,81	3,20	3,16	2,02

Одеська область: ПЗУ – 3,16; ПП «Яблуко» – 2,59.
 М.Севастополь: ВБ ПП «Руський блок» – 8,83
 АРК: ВБ ПП «Руський блок» – 4,76

Таблиця 3

Результати голосування за політичні партії і виборчі блоки, які подолали виборчий бар'єр на парламентських виборах 2002 р. у східних областях України, %*

Партії, виборчі блоки	Донецька обл.	Дніпропетровська обл.	Запорізька обл.	Луганська обл.	Харківська обл.	Україна
ВБ «Наша Україна»	2,69	6,35	7,93	3,62	5,92	23,57
КПУ	29,78	31,86	33,40	39,68	30,69	19,98
ВБ «За Єду»	36,83	11,43	7,91	14,38	15,38	11,77
БЮТ	1,4	4,32	2,37	1,51	1,85	7,26
СПУ	1,82	4,42	3,28	3,15	4,58	6,87
СДПУ (о)	4,66	9,58	10,68	9,48	10,36	6,27
БНВ	4,58	4,58	5,21	4,42	5,17	3,22
ВПО «Жінки за майбутнє»	1,67	1,67	3,82	2,82	2,68	2,11
КОП	1,06	1,06	2,81	1,72	4,73	2,02

Донецька область: ВБ ІІІ «Руський блок» – 0,51

Дніпропетровська область: ВБ ІІІ «Руський блок» – 0,75

Запорізька область: ВБ ІІІ «Руський блок» – 0,77

Луганська область: ВБ ІІІ «Руський блок» – 2,00

Харківська область: ВБ ІІІ «Руський блок» – 0,77

Результати голосування за політичні партії і виборчі блоки, які подолали виборчий бар'єр на парламентських виборах 2002 р. у західних областях України, %*

Партії, виборчі блоки	Івано-Франківська обл.	Львівська обл.	Тернопільська обл.	Рівненська обл.	Волинська обл.	Чернівецька обл.	Закарпатська обл.	Україна
ВБ «Наша Україна»	74,61	63,92	69,01	54,80	57,55	46,27	36,50	23,57
КПУ	1,94	2,63	1,55	5,34	5,32	8,17	5,96	19,98
ВБ «За Єду»	2,45	3,43	1,86	10,63	8,01	5,51	9,96	11,77
БЮТ	9,68	17,13	18,83	2,99	13,31	7,25	4,39	7,26
СПУ	1,07	1,01	0,92	3,33	1,59	2,67	1,38	6,87
СДПУ (о)	1,81	2,26	1,02	9,91	2,31	10,10	13,94	6,27
БНВ	0,52	0,79	0,39	0,83	1,20	2,09	1,64	3,22
ВПО «Жінки за майбутнє»	0,92	0,71	0,58	1,50	1,03	1,77	3,12	2,11
КОП	0,42	0,54	0,24	0,84	0,69	1,01	0,94	2,02

*Офіційний сайт Центральної виборчої комісії. URL: <http://www.cvk.gov.ua/>

ДОДАТОК В

Переможці парламентських виборів в регіонах України 1998–2014 рр.*

Регіони (області)	1998	2002	2006	2007	2012	2014
Захід						
Івано-Франківська	НРУ	ВБ «Наша Україна»	Блок «Наша Україна»	«Блок Юлії Тимошенко»	ВО «Батьківщина»	ПП «Народний фронт»
Львівська	НРУ	ВБ «Наша Україна»	Блок «Наша Україна»	«Блок Юлії Тимошенко»	ВО «Свобода»	ПП «Народний фронт»
Тернопільська	НРУ	ВБ «Наша Україна»	«Блок Юлії Тимошенко»	«Блок Юлії Тимошенко»	ВО «Батьківщина»	ПП «Народний фронт»
Волинська	НРУ	ВБ «Наша Україна»	«Блок Юлії Тимошенко»	«Блок Юлії Тимошенко»	Партія регіонів	ПП «Народний фронт»
Рівненська	НРУ	ВБ «Наша Україна»	«Блок Юлії Тимошенко»	«Блок Юлії Тимошенко»	ВО «Батьківщина»	ПП «Народний фронт»
Закарпатська	СДПУ (о)	ВБ «Наша Україна»	Блок «Наша Україна»	Блок «НУ – НС»	Партія регіонів	ПП «Блок Петра Порошенка»
Чернівецька	КПУ	ВБ «Наша Україна»	«Блок Юлії Тимошенко»	«Блок Юлії Тимошенко»	ВО «Батьківщина»	ПП «Народний фронт»
Центр						
м.Київ	КПУ	ВБ «Наша Україна»	«Блок Юлії Тимошенко»	«Блок Юлії Тимошенко»	ВО «Батьківщина»	ПП «Блок Петра Порошенка»
Київська	КПУ	ВБ «Наша Україна»	«Блок Юлії Тимошенко»	«Блок Юлії Тимошенко»	ВО «Батьківщина»	ПП «Народний фронт»
Вінницька	КПУ	ВБ «Наша Україна»	«Блок Юлії Тимошенко»	«Блок Юлії Тимошенко»	ВО «Батьківщина»	ПП «Блок Петра Порошенка»

Кіровоградська	КПУ	КПУ	«Блок Юлії Тимошенко»	«Блок Юлії Тимошенко»	ВО	Порошенка»
Полтавська	КПУ	СПУ	«Блок Юлії Тимошенко»	«Блок Юлії Тимошенко»	ВО	ПП «Народний фронт»
Хмельницька	ВБ СПУ та Сел.ПУ	ВБ «Наша Україна»	«Блок Юлії Тимошенко»	«Блок Юлії Тимошенко»	ВО	ПП «Народний фронт»
Черкаська	ВБ СПУ та Сел.ПУ	ВБ «Наша Україна»	«Блок Юлії Тимошенко»	«Блок Юлії Тимошенко»	ВО	ПП «Народний фронт»
Житомирська	КПУ	ВБ «Наша Україна»	«Блок Юлії Тимошенко»	«Блок Юлії Тимошенко»	ВО	ПП «Народний фронт»
Сумська	КПУ	ВБ «Наша Україна»	«Блок Юлії Тимошенко»	«Блок Юлії Тимошенко»	ВО	ПП «Блок Петра Порошенка»
Чернігівська	КПУ	ВБ «Наша Україна»	«Блок Юлії Тимошенко»	«Блок Юлії Тимошенко»	ВО	ПП «Блок Петра Порошенка»
Південний Схід						
Одеська	КПУ	КПУ	Партія регіонів	Партія регіонів	Партія регіонів	ПП «Блок Петра Порошенка»
Миколаївська	КПУ	КПУ	Партія регіонів	Партія регіонів	Партія регіонів	ПП «Блок Петра Порошенка»
Херсонська	КПУ	КПУ	Партія регіонів	Партія регіонів	Партія регіонів	ПП «Блок Петра Порошенка»
АРК	КПУ	КПУ	Партія регіонів	Партія регіонів	Партія регіонів	–
м.Севастополь	КПУ	КПУ	Партія регіонів	Партія регіонів	Партія регіонів	–

Донецька	КПУ	ВБ «За Єдину Україну»	Партія регіонів	Партія регіонів	Партія регіонів	ПП «Опозиційний блок»
Дніпропетровська	ВО «Громада»	КПУ	Партія регіонів	Партія регіонів	Партія регіонів	ПП «Опозиційний блок»
Запорізька	КПУ	КПУ	Партія регіонів	Партія регіонів	Партія регіонів	ПП «Опозиційний блок»
Харківська	КПУ	КПУ	Партія регіонів	Партія регіонів	Партія регіонів	ПП «Опозиційний блок»
Луганська	КПУ	КПУ	Партія регіонів	Партія регіонів	Партія регіонів	ПП «Опозиційний блок»

*Офіційний сайт Центральної виборчої комісії. URL: <http://www.cvk.gov.ua/>

Додаток Г

**Регіональна організаційна структура політичних партій-учасниць
парламентських виборів 1998 р.***

Назва партії, дата реєстрації, чисельність	Захід	Центр	Південь	Схід	К-ть регіон. / місц. орг.	Найбільша к-ть організацій (обл.)
КПУ 5.10.1993 140 тис.	110	212	80	141	27/543	Львівська (27), Луганська (30), Донецька (38), Одеська (33)
НРУ 1.02.1993 60 тис.	115	188	74	84	27/485	Київська (26), Львівська (25), Полтавська (25), Хмельницька (26), Житомирська (26)
СПУ 25.11.1991 34 тис.	107	251	93	143	27/609	Львівська (25), Київська (34), Вінницька (32), Хмельницька (26), Дніпропетровська (33), Донецька (32), Одеська (32)
Сел.ПУ 3.03.1992 72 тис.	59	205	75	122	26/469	Київська (34), Луганська (28), Харківська (31), Черкаська (23)
ПЗУ 24.05.1991 6 тис.	106	208	84	108	27/506	Львівська (24), Житомирська (26), Київська (34), Донецька (33), Одеська (32)
НДП 30.05.1996 7,5 тис.	118	142	61	98	27/419	Київська (33), Вінницька (32), Полтавська (30), Дніпропетровська (32), Донецька (31), Луганська (31), Харківська (33)
ВО «Громада» 22.03.1994 4 тис.	110	212	80	141	27/543	Львівська (27), Луганська (30), Донецька (38), Одеська (33)
ПСПУ 12.07.1996	11	123	46	64	24/244	Київська (19), Вінницька (18), Донецька (20), Чернігівська (16)
СДПУ (о)	111	247	99	169	27/642	Київська (34),

1.07.1996 16 тис.						Полтавська (30), Дніпропетровська (34), Донецька (45), Луганська (31), Харківська (34), Одеська (30)
ПРП 24.10.1997	103	142	61	98	27/404	Київська (32), Донецька (24), Одеська (25)
АПУ 30.12.1996 200 тис.	119	225	117	91	27/461	Київська (34), Луганська (28), Харківська (31)
УРП 5.11.1990 14 тис.	101	168	63	102	27/410	Київська (25), Вінницька (25), Хмельницька (26), Дніпропетровська (23), Харківська (31), Одеська (28)
УНА 29.09. 1997 1 тис.	6	21	2	0	25/29	Київська (9)
С-НПУ 16.10.1995	30	22	8	4	19/64	Волинська (10), Львівська (13), Хмельницька (5)
ПП «Союз» 11.06.1997	24	95	55	57	16/231	АРК (21), Дніпропетровська (21), Київська (22), Одеська (22)

*Офіційний сайт Центральної виборчої комісії. URL: <http://www.cvk.gov.ua/>

Додаток Д

**Регіональна організаційна структура політичних партій-учасниць
парламентських виборів 2002 р.***

Назва партії, дата реєстрації, чисельність	Захід	Центр	Південь	Схід	К-ть регіон. / місц. орг.	Найбільша к-ть організацій (обл.)
КПУ 5.10.1993 140 тис.	97	245	104	162	27/608	Луганська (30), Донецька (44), Одеська (33), Дніпропетровська (35)
НРУ 1.02.1993 45 тис.	115	188	74	84	27/485	Київська (26), Львівська (25), Полтавська (25), Хмельницька (26), Житомирська (26)
СПУ 25.11.1991 60 тис.	107	251	93	143	27/609	Львівська (25), Київська (34), Вінницька (32), Хмельницька (26), Дніпропетровська (33), Донецька (32), Одеська (32)
Сел.ПУ 3.03.1992 90 тис.	59	205	75	122	26/469	Київська (34), Луганська (28), Харківська (31), Черкаська (23)
ПЗУ 24.05.1991 52 329	106	208	84	108	27/506	Львівська (24), Житомирська (26), Київська (34), Донецька (33), Одеська (33)
НДП 30.05.1996 200 тис.	118	247	132	144	27/641	Київська (33), Вінницька (32), Полтавська (30), Харківська (33), Харківська (33)

ВО «Громада» 22.03.1994 Дані відсутні	110	212	80	141	27/543	Львівська (27), Луганська (30), Донецька (38), Одеська (33)
ПСПУ 12.07.1996 Дані відсутні	11	123	46	64	24/244	Київська (19), Вінницька (18), Донецька (20), Чернігівська (16)
СДПУ (о) 1.07.1996 301329	111	247	99	169	27/642	Київська (34), Полтавська (30), Дніпропетровська (34), Донецька (45), Луганська (31), Харківська (34), Одеська (30)
ПРП 24.10.1997 Дані відсутні	103	142	61	98	27/404	Київська (32), Донецька (24), Одеська (25)
АПУ 30.12.1996 200 тис.	119	225	91	117	27/552	Київська (34), Луганська (28), Харківська (31)
УРП 5.11.1990 Дані відсутні	101	168	63	102	27/410	Київська (25), Вінницька (25), Хмельницька (26), Дніпропетровська (23), Харківська (31), Одеська (28)
УНА 29.09. 1997 Дані відсутні	6	21	2	0	25/29	Київська (9)
С-НПУ 16.10.1995 Дані відсутні	30	22	8	4	19/64	Волинська (10), Львівська (13), Хмельницька (5)
ПП «Союз» 11.06.1997 Дані відсутні	24	95	55	57	16/231	АРК (21), Дніпропетровська (21), Київська (22), Одеська (22)
ПППУ 20.04.2000	109	217	78	134	27/538	Вінницька (32), Полтавська (30),

Дані відсутні						Донецька (45), Луганська (31)
УНР (РУХ) 30.12.1999 46 тис.	117	210	70	125	27/522	Київська (35), Полтавська (25), Дніпропетровська (26), Луганська (31)
ПП «Демократичний Союз» 11.06.1999 94885	130	252	104	154	27/640	
УП «Єдність» 04.02.2000 30 тис.	74	129	29	49	27/281	Львівська (15), Донецька (20), Хмельницька (16), Київська (19)
Партія регіонів 21.02.2001 450 тис.	103	249	92	170	27/614	Дніпропетровська (35) Донецька (45), Харківська (34), Одеська (31), Полтавська (30)
ПП «Трудова Україна» 21.06.2000 13100	88	127	47	99	388	АРК (22), Дніпропетровська (35), Житомирська (25), Донецька (24)
ПП «За Русь Єдину» 30.03.2001	5	44	35	40	26/124	Кіровоградська (19), Одеська (17), Донецька (14)

* Офіційний сайт Центральної виборчої комісії. URL: <http://www.cvk.gov.ua/> ; Аналітична доповідь УЦЕПД «Політичні партії України напередодні парламентських виборів: стан і тенденції. *Національна безпека і оборона*. 2001. № 12. С. 2–61.

Додаток Ж

Емпіричний вимір функціонування партійної системи України за результатами парламентських виборів 1998 року

Область	Індекс ефективної кількості парламентських партій (Таагапера)	Індекс ефективної кількості парламентських партій (Голосов)	Індекс фракційності	Евклідова відстань
Україна	8,97	6,97	0,88	
Захід	7,12	5,87	0,84	
Івано-Франківська	5,74	5,09	0,80	1,35
Львівська	5,44	4,13	0,81	1,27
Тернопільська	6,21	5,29	0,83	1,30
Рівненська	6,85	4,97	0,85	1,02
Волинська	10,14	9,08	0,91	0,79
Чернівецька	8,96	7,91	0,88	0,41
Закарпатська	6,51	4,62	0,84	1,24
Центр	7,67	6,7	0,89	
Київ	12,39	12,09	0,91	0,56
Київська	8,92	7,82	0,88	0,34
Вінницька	6,68	5,82	0,85	0,56
Кіровоградська	6,54	5,05	0,84	0,42
Полтавська	7,14	6,52	0,86	0,52
Хмельницька	7,66	7,63	0,86	0,51
Черкаська	7,05	5,96	0,85	0,69
Житомирська	8,24	6,71	0,87	0,37
Сумська	6,39	5,79	0,84	0,70
Чернігівська	5,75	4,60	0,82	0,50
Південний Схід	5,11	3,35	0,78	
Дніпропетровська	4,48	3,66	0,77	1,18
Запорізька	6,59	4,79	0,84	0,43
Донецька	5,20	3,70	0,80	0,74
Луганська	3,75	2,64	0,73	0,97
Харківська	5,44	3,91	0,81	0,54
Одеська	7,50	5,67	0,86	0,37
Миколаївська	4,90	3,42	0,79	0,60
Херсонська	5,65	4,02	0,82	0,43
АРК	4,52	3,26	0,77	0,75
Севастополь	3,09	2,16	0,67	0,91

Додаток К

Виборчі блоки політичних партій, які прийняли участь у парламентських виборах у 2002 році*

№ п/п	Виборчий блок	Партії у складі блоку
1.	Виборчий Блок «Наша Україна»	«Вперед, Україно!», Конгрес Українських Націоналістів, Ліберальна Партія України, Молодіжна Партія України, Народний Рух України, Республіканська Християнська Партія, «Реформи і Порядок», «Солідарність», Український Народний Рух, Партія «Християнський Народний Союз»
2.	Виборчий Блок «За Єдину Україну!»	Народно-Демократична Партія; Політична Партія «Трудова Україна»; Партія Регіонів; Аграрна Партія України, Партія Промисловців і Підприємців України
3.	Виборчий Блок Юлії Тимошенко	Всеукраїнське Об'єднання «Батьківщина», Українська Народна Партія «Собор», Українська Республіканська Партія, Українська Соціал-Демократична Партія
4.	Виборчий Блок «Демократична Партія України – Демократичний Союз»	Демократична Партія України, Партія «Демократичний Союз»
5.	Виборчий Блок «Проти всіх»	Патріотична Партія України, Політична Партія малого та середнього бізнесу України
6.	Виборчий Блок «Єдність»	Партія «Соціал-Демократичний Союз», Політична Партія «Молода Україна», Українська Партія «Єдність», Українська Партія Справедливості – Союз ветеранів, інвалідів, чорнобильців, афганців
7.	Виборчий Блок Української Партії і Всеукраїнської	Українська Партія, Всеукраїнська партія міжнаціонального

	Партії міжнаціонального взаєморозуміння «Новий світ»	взаєморозуміння «Новий світ»
8.	Виборчий Блок «Команда озимого покоління»	Конституційно-Демократична Партія, Ліберально-Демократична Партія України, Партія приватної власності, Українська Селянська Демократична Партія
9.	Виборчий Блок «Народний Рух України»	Народний Рух України за єдність, Політична Партія «Всеукраїнське об'єднання «Центр»
10.	Виборчий Блок «ЗУБР» (За Україну, Білорусь, Росію)	Партія «Світло зі Сходу», Партія «Союз труда»
11.	Виборчий Блок «Руський блок»	Партія «За Русь єдину», Партія «Русько-Український Союз», Партія «Союз»

* Офіційний сайт Центральної виборчої комісії. URL: <http://www.cvk.gov.ua/>

Додаток Л

Евклідова відстань за результатами парламентських виборів 1998–2014 рр.

Область	Евкл. відстань 1998	Евкл. відстань 2002	Евкл. Відст. 2006	Евкл. відстань 2012	Евкл. відстань 2014
Захід	1,05	1,49	1,23	0,99	0,6
Івано-Франківська	1,35	2,31	1,65	1,41	0,78
Львівська	1,27	1,72	1,47	1,49	0,68
Тернопільська	1,30	1,93	1,46	1,33	0,71
Рівненська	1,02	1,29	1,10	0,76	0,51
Волинська	0,79	1,42	1,34	0,89	0,61
Чернівецька	0,41	0,99	0,92	0,71	0,51
Закарпатська	1,24	0,80	0,69	0,39	0,44
Центр	0,51	0,55	0,86	0,6	0,43
Київ	0,56	0,69	0,99	0,96	0,55
Київська	0,34	0,43	1,18	0,61	0,40
Вінницька	0,56	0,75	1,05	0,87	0,71
Кіровоградська	0,42	0,60	0,60	0,32	0,26
Полтавська	0,52	0,89	0,54	0,89	0,55
Хмельницька	0,51	0,55	0,98	0,64	0,39
Черкаська	0,69	0,60	1,03	0,64	0,35
Житомирська	0,37	0,19	0,59	0,51	0,34
Сумська	0,70	0,45	0,92	0,54	0,29
Чернігівська	0,50	0,36	0,81	0,57	0,48
Південний Схід	0,69	0,88	1,06	0,87	0,71
Дніпропетровська	1,18	0,80	0,65	0,45	0,73
Запорізька	0,43	0,84	0,90	0,68	0,77
Донецька	0,74	1,29	1,87	1,59	1,43
Луганська	0,97	1,08	1,72	1,40	1,39
Харківська	0,54	0,83	0,87	0,67	1,13
Одеська	0,37	0,70	0,79	0,66	0,75
Миколаївська	0,60	0,79	0,84	0,59	0,51
Херсонська	0,43	0,65	0,37	0,45	0,38
АРК	0,75	0,87	1,16	1,06	–
Севастополь	0,91	1,01	1,46	1,24	–
Україна	0,75	0,97	1,05	0,82	0,58

Додаток М

**Індекси волатильності, ефективної кількості партій,
фракційності за результатами місцевих виборів 2006, 2010, 2015 рр.
(вибори до обласних рад)****

Область	Індекс Волатил. 2006/2010	Індекс волатил. 2010/2015	Індекс фракц 2006	Індекс фракц 2010	Індекс фракц 2015	ІЕКП* 2006	ІЕКП 2010	ІЕКП 2015
Україна								
Захід								
Івано-Франківська	61,8	70,1	0,62	0,89	0,80	2,6	9,4	5,1
Львівська	80,4	80,1	0,72	0,82	0,85	3,5	5,8	7,0
Тернопільська	–	–	0,62	–	0,82	2,6	–	5,8
Рівненська	56,7	63,9	0,76	0,78	0,79	4,2	4,5	4,8
Волинська	57,1	69,4	0,78	0,80	0,82	3,1	5,0	5,6
Чернівецька	61,7	73,5	0,74	0,69	0,86	3,8	3,2	7,4
Закарпатська	26,8	50,1	0,77	0,69	0,79	4,3	3,2	4,9
Центр								
Київ	–	–	–	–	–	–	–	–
Київська	87,4	81,9	0,65	0,54	0,84	2,8	2,1	6,3
Вінницька	63,4	69,4	0,71	0,75	0,81	3,5	2,9	5,4
Кіровоградська	55,0	67,7	0,73	0,57	0,83	3,7	2,3	6,1
Полтавська	46,9	71,8	0,78	0,73	0,88	4,6	3,7	8,9
Хмельницька	52,2	73,3	0,79	0,70	0,84	3,9	3,4	6,2
Черкаська	61,8	62,5	0,72	0,66	0,85	3,6	2,9	6,8
Житомирська	42,7	61,8	0,79	0,77	0,84	4,8	4,5	6,2
Сумська	62,0	68,5	0,71	0,68	0,84	3,5	3,1	6,6
Чернігівська	42,4	73,5	0,76	0,73	0,84	4,1	3,7	6,2
Південний Схід								
Дніпропетровська	42,4	55,7	0,76	0,55	0,77	4,3	2,2	4,4
Запорізька	31,2	59,0	0,68	0,40	0,81	3,1	1,6	5,5
Донецька	15,5	–	0,34	0,12	–	1,5	1,1	–
Луганська	10,8	–	0,29	0,25	–	1,4	1,3	–
Харківська	26,9	77,5	0,65	0,49	0,75	2,8	1,9	4,0
Одеська	41,3	67,3	0,76	0,53	0,80	4,3	2,1	5,0
Миколаївська	38,3	68,1	0,75	0,48	0,81	4,0	1,9	5,5
Херсонська	48,4	72,5	0,79	0,50	0,82	4,8	2,0	5,6
АРК	–	–	–	–	–	–	–	–
Севастополь	–	–	–	–	–	–	–	–

*ІЕКП – Індекс ефективної кількості партій розрахований для партій, які отримали депутатські мандати у обласних радах

** Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії [електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>

Додаток Н

Таблиця 1

Результати голосування за політичні партії, які подолали виборчий бар'єр та отримали не менше 1 % голосів виборців на парламентських виборах 2012 р. у центральних областях України, %*

Партія, виборчі блоки / Регіони	Київ	Київ обл.	Вінниц обл.	Кіровогр обл.	Полтав обл.	Хмельн обл.	Черкас обл.	Жито м обл.	Сумс обл.	Чернігів обл.	Україна
Партія регіонів	12,60		17,38	26,25	21,91	18,69	18,65	21,61	21,09	20,09	30,00
ВО «Батьківщина»	30,99		45,01	32,17	30,14	37,71	37,78	36,15	36,27	30,73	25,54
ІП «УДАР»	25,45		13,38	14,87	18,47	16,33	17,23	14,19	16,71	12,91	13,96
КПУ	7,23		8,86	13,46	13,49	8,81	9,29	12,82	12,24	13,20	13,18
ВО «Свобода»	17,33		8,40	6,22	7,94	11,79	9,48	7,47	6,37	5,98	10,44
ІП «Україна – Вперед!»	1,46		1,33	1,61	1,82	1,46	1,54	1,84	1,89	1,73	1,58
ІП «Наша Україна»	0,94		1,42	0,66	1,24	1,31	1,15	1,56	1,53	1,13	1,11
Радикальна партія Олега Ляшка	1,01		1,15	1,80	1,29	0,94	1,52	0,94	0,93	10,69	1,08

Таблиця 2

Результати голосування за політичні партії, які подолали виборчий бар'єр та отримали не менше 1 % голосів виборців на парламентських виборах 2012 р. у південних областях України, %*

Партії, виборчі блоки / Регіони	Одеська обл.	Миколаївська обл.	Херсонська обл.	АРК	Севастополь	Україна
Партія регіонів	41,90	40,51	29,34	52,34	46,90	30,00
ВО «Батьківщина»	15,49	16,93	21,80	13,06	5,86	25,54
ПП «УДАР»	13,77	12,51	13,63	7,17	5,04	13,96
КПУ	18,16	19,09	23,34	19,41	29,46	13,18
ВО «Свобода»	3,30	4,30	4,71	1,04	1,37	10,44
ПП «Україна – Вперед!»	2,17	2,15	2,40	1,82	2,41	1,58
ПП «Наша Україна»	0,49	0,59	0,62	0,32	0,30	1,11
Радикальна партія Олега Ляшка	0,59	0,71	0,77	0,46	0,30	1,08

М. Севастополь: ПП «Руський блок» – 5 %

Таблиця 3

Результати голосування за політичні партії, які подолали виборчий бар'єр та отримали не менше 1 % голосів виборців на парламентських виборах 2012 р. у східних областях України, %*

Партії, виборчі блоки/області	Донецька обл.	Дніпропетровська обл.	Запорізька обл.	Луганська обл.	Харківська обл.	Україна
Партія регіонів	65,09	35,79	40,95	57,06	40,98	30,00
ВО «Батьківщина»	5,26	18,38	14,93	5,49	15,21	25,54
ПП «УДАР»	4,71	14,61	12,40	4,74	12,82	13,96
КПУ	18,85	19,38	21,16	25,14	20,84	13,18
ВО «Свобода»	1,20	5,19	3,85	1,29	3,83	10,44
ПП «Україна – Вперед!»	1,46	1,99	2,21	1,82	1,88	1,58
ПП «Наша Україна»	0,22	0,42	0,41	0,25	0,51	1,11
Радикальна партія Олега Ляшка	0,44	0,80	0,71	0,98	0,76	1,08

Таблиця 4

Результати голосування за політичні партії, які подолали виборчий бар'єр та отримали не менше 1 % голосів виборців на парламентських виборах 2012 р. у західних областях України, %*

Партії, виборчі блоки / Регіони	Івано-Франківська обл.	Львівська обл.	Тернопільська обл.	Рівненська обл.	Волинська обл.	Чернівецька обл.	Закарпатська обл.	Україна
Партія регіонів	5,18	4,70	6,40	15,80	12,92	20,77	30,87	30,00
ВО «Батьківщина»	38,21	35,48	39,04	36,59	39,46	39,60	27,69	25,54
ПП «УДАР»	15,25	14,44	14,68	17,25	15,96	19,13	20,03	13,96
КПУ	1,78	1,99	1,92	6,21	6,97	5,46	5,03	13,18
ВО «Свобода»	33,79	38,02	31,22	16,63	17,98	7,71	8,35	10,44
ПП «Україна – Вперед!»	0,62	0,70	0,65	1,20	1,30	1,12	1,41	1,58
ПП «Наша Україна»	2,98	2,70	3,56	2,27	1,64	1,59	1,70	1,11
Радикальна партія Олега Ляшка	0,44	0,44	0,53	1,20	1,14	0,56	0,64	1,08

*Офіційний сайт Центральної виборчої комісії. URL: <http://www.cvk.gov.ua/>

Додаток П

Регіональний розподіл голосів виборців у рамках електорального циклу
(2004–2006)*

Адміністративно-територіальні одиниці	Парламентські вибори 2006, %	Вибори обласної ради 2006, %	Вибори Президента України 2004 (1 тур)
АРК	ПР (58,01), НУ (7,62), БЮТ (6,54), БНВ (4,54), КПУ (4,54)	Блок «За Януковича» (ПР) (32,55), НУ (6,26), БЮТ (6,03), БНВ (4,97), КПУ (6,55), ВБ «За Союз» (7,63), ВБ «Не ТАК» (3,09)	В.Ющенко – 13 % В.Янукович – 69 %
Вінницька	БЮТ (33,25), НУ (20,00), СПУ (14,69), ПР (8,15), КПУ (3,43)	БЮТ (29,63), НУ (15,33), СПУ (9,99), ПР (5,14), КПУ (3,09), НБЛ (4,63)	В.Ющенко – 60 % В.Янукович – 15 %
Волинська	БЮТ (43,93), НУ (20,70), УНБКіП (6,27), ПР (4,49), СПУ (4,05)	БЮТ (41,34), НУ (18,85), УНБКіП (6,48), ПР (3,64), СПУ (3,05), НБЛ (3,76), ВБ «Рідна Волинь» (4,58)	В.Ющенко – 76 % В.Янукович – 11 %
Дніпропетровська	ПР (44,98), БЮТ (15,03), КПУ (5,65), НУ (5,29), СПУ (3,80)	ПР (26,8), БЮТ (12,2), Блок Лазаренка (11,6), КПУ (4,3), НУ (5,8), БНВ (3,8), НБЛ (3,1)	В.Ющенко – 19 % В.Янукович – 50 %
Донецька	ПР (73,63), БНВ (6,8), СПУ (3,74), КПУ (3,14), БЮТ (2,47)	ПР (61,89), БНВ (6,90), СПУ (5,90), КПУ (3,45)	В.Ющенко – 3 % В.Янукович – 87 %
Житомирська	БЮТ (24,93), ПР (17,98), НУ (17,53), СПУ (8,92), НБЛ (7,08)	БЮТ (20,2), НУ (16,5), ПР (11,1), НБЛ (9,6), СПУ (6,4), КПУ (3,6),	В.Ющенко – 44 % В.Янукович – 29 %

Закарпатська	НУ (25,79), БЮТ (20,29), ПР (18,65), СПУ (3,64), НБЛ (3,49)	НУ (23,00), БЮТ (18,9), ПР (11,5), СПУ (3,1), НБЛ (5,2), КМКС (3,4), ДПУУ (3,1)	В.Ющенко – 47 % В.Янукович – 38 %
Запорізька	ПР (51,23), БЮТ (10,94), БНВ (6,54), КПУ (5,34), НУ (5,32)	ПР (34,07), БЮТ (8,45), БНВ (7,56), КПУ (4,28), НУ (4,82), Віче (3,04), НБЛ (3,33), «Не ТАК» (3,83)	В.Ющенко – 17 % В.Янукович – 56 %
Івано- Франківська	НУ (45,06), БЮТ (30,39), УНБКіП (5,44), Пора-ПРП (3,31), СПУ (2,28)	НУ (40,6), БЮТ (24,44), УНБКіП (6,0), ВБ «Національний вибір» (4,71), ВБ «Відродження Прикарпаття» (3,01)	В.Ющенко – 89 % В.Янукович – 5 %
Київська	БЮТ (44,54), НУ (11,63), СПУ (10,17), ПР (9,87), НБЛ (2,81)	БЮТ (37,37), НУ (8,79), СПУ (7,66), ПР (6,11), НБЛ (3,9), УНБУіП (3,59)	В.Ющенко – 60 % В.Янукович – 16 %
Кіровоградська	БЮТ (30,13), ПР (20,10), СПУ (9,72), НУ (8,72), КПУ (6,08)	БЮТ (31,08), ПР 12,77, СПУ (6,8), НУ (8,26), КПУ (4,89)	В.Ющенко – 37 % В.Янукович – 32 %
Луганська	ПР (74,33), БНВ (5,21), КПУ (4,43), БЮТ (3,71), НУ (2,04)	ПР (69,85), БНВ (5,69), КПУ (4,67), БЮТ (3,32)	В.Ющенко – 5 % В.Янукович – 80 %
Львівська	НУ (37,95), БЮТ (33,04), Полра-ПРП (5,05), УНБКіП (3,93), ПР (3,01)	НУ (27,03), БЮТ (25,01), Пора-ПРП (5,16), УНБКіП (6,03), ВО «Свобода» (5,84), ПППУ (3,2)	В.Ющенко – 87 % В.Янукович – 6 %
Миколаївська	ПР (50,34), БЮТ (11,89), НУ (5,59), КПУ (5,33), БНВ (4,75)	ПР (31,56), БЮТ (10,53), НУ (3,54), КПУ (4,44), НБЛ (6,34), БНВ (8,25), СПУ (3,50),	В.Ющенко – 18 % В.Янукович – 54 %

		ПЗУ (3,27)	
Одеська	ПР (47,51), БЮТ (9,86) НУ (6,44), СПУ (6,26), БНВ (4,50)	ПР (24,79), СПУ (11,73), БЮТ (8,78), БНВ (8,67), НБЛ (5,04), НУ (4,37), Партія пенсіонерів (3,8), «Відродження» (3,2)	В.Ющенко – 17 % В.Янукович – 53 %
Полтавська	БЮТ (26,81), ПР (20,38), НУ (13,18), СПУ (12,74), КПУ (5,44)	БЮТ (24,10), ПР (14,79), НУ (10,9), СПУ (10,6), КПУ (5,0), НБЛ (3,2)	В.Ющенко – 44 % В.Янукович – 26 %
Рівненська	БЮТ (31,30), НУ (25,48), УНБКіП (8,45), ПР (7,24), СПУ (6,45)	БЮТ (26,89), НУ (22,24), УНБКіП (10,36), НБЛ (6,2), СПУ (5,13), ПР (3,77), «Відродження» (3,13)	В.Ющенко – 69 % В.Янукович – 16 %
Сумська	БЮТ (33,25), НУ (19,39), ПР (10,92), СПУ (10,55), КПУ (5,36)	БЮТ (29,09), НУ (11,59), СПУ (7,54), ПР (5,73), КПУ (5,14), БНВ (3,5)	В.Ющенко – 54 % В.Янукович – 26 %
Тернопільська	БЮТ (34,49), НУ (34,16), УНБКіП (10,20), СПУ (3,66), Пора-ПРП (3,09)	БЮТ (34,49), НУ (31,27), УНБКіП (8,65), СПУ (3,3)	В.Ющенко – 88 % В.Янукович – 6 %
Харківська	ПР (51,70), БЮТ (12,68), НУ (5,91), КПУ (4,56), БНВ (4,33)	ПР (38,86), БЮТ (9,78), НУ (5,45), КПУ (4,82), БНВ (4,40), Віче (3,46), «Відродження» (3,2)	В.Ющенко 15 % В.Янукович – 57 %
Херсонська	ПР (39,14), БЮТ (17,43), НУ (9,75), КПУ (6,76), СПУ (4,82)	ПР (22,77), БЮТ (14,75), НУ (7,26), КПУ (5,01), НБЛ (4,32), БНВ (4,0), СПУ (3,97), КПРС (3,28)	В.Ющенко – 32 % В.Янукович – 37 %

Хмельницька	БЮТ (35,57), НУ (18,33), ПР (9,90), СПУ (9,21), НБЛ (4,39)	БЮТ (29,7), НУ (20,1), НБЛ (7,9), ПР (6,9), СПУ (6,6), УНБКіП (4,5)	В.Ющенко – 58 % В.Янукович – 21 %
Черкаська	БЮТ (38,25), СПУ (13,39), НУ (12,18), ПР (10,66), КПУ (4,37)	БЮТ (30,35), НУ (10,84), СПУ (10,84), ПР (6,07), НБЛ (5,39), КПУ (3,44)	В.Ющенко – 58 % В.Янукович – 18 %
Чернівецька	БЮТ (30,34), НУ (27,04), ПР (12,72), СПУ (4,48), Пора-ПРП (2,64)	БЮТ (22,21), НУ (18,75), ПР (8,03), НБЛ (4,18), СПУ (4,17), Пора-ПРП (3,32)	В.Ющенко – 67 % В.Янукович – 18 %
Чернігівська	БЮТ (33,90), ПР (15,60), СПУ (12,87), НУ (10,29), КПУ (5,46)	БЮТ (25,71), СПУ (12,75), ПР (11,34), НУ (8,71), КПУ (4,95), НБЛ (3,47)	В.Ющенко – 43 % В.Янукович – 25 %
М. Київ	БЮТ (39,22), НУ (15,84), ПР (11,76), СПУ (5,50), НБЛ (3,39)	БЮТ (24,64), Блок Черновецького (12,93), НУ (8,85), Пора-ПРП (8,51), ПР (5,76), ГАК (4,01), СПУ (3,95), НБЛ (3,63)	В.Ющенко – 62 % В.Янукович – 15 %
М. Севастополь	ПР (64,26), БНВ (10,09), КПУ (4,76), БЮТ (4,53), НУ (2,40)	ПР (43,69), БНВ (8,24), Блок Іванова (6,44), «Руський блок» (5,21), КПУ (4,77), Блок Кондратівського	В.Ющенко – 6 % В.Янукович – 73 %

*Офіційний сайт Центральної виборчої комісії. URL: <http://www.cvk.gov.ua/>

Додаток Р

**Регіональний розподіл голосів виборців у рамках електорального циклу
(2010–2012 рр.)***

Адміністративно-територіальні одиниці	Президентські вибори 2010 (ІІ тур), %	Місцеві вибори 2010, % (вибори до обласних рад)	Парламентські вибори 2012, %
АРК	В.Янукович 78,24 Ю.Тимошенко 17,31	Не проводились	ПР 52,34 КПУ 19,41 «Батьківщина» 13,09 «УДАР» 7,17 ВО «Свобода» 1,04
Вінницька	Ю.Тимошенко 71,10 В.Янукович 24,26	ПР – 35,4 «Батьківщина» 33,8 УП «Єдність» 20 ПП «Фронт змін» 10,8	«Батьківщина» 39,46 ВО «Свобода» 17,98 «УДАР» 15,96 ПР 12,92 КПУ 6,97
Волинська	Ю.Тимошенко 81,85 В.Янукович 14,01	«Батьківщина» 40 ПР 32,5 ВО «Свобода» 12,5 «Наша Україна» 7,5 «Фронт змін» 7,5	«Батьківщина» 39,46 ВО «Свобода» 17,98 «УДАР» 15,96 ПР 12,92 КПУ 6,97
Дніпропетровська	В.Янукович 62,7 Ю.Тимошенко 29,13	ПР 55,2 «Сильна Україна» 13,4 «Батьківщина» 11,9 КПУ 10,4 «Фронт змін» 9	ПР 35,79 КПУ 19,38 «Батьківщина» 18,38 «УДАР» 14,61 ВО «Свобода» 5,19
Донецька	В.Янукович 90,44 Ю.Тимошенко 6,45	ПР 86,7 КПУ 8,9 «Сильна Україна» 4,4	ПР 65,09 КПУ 18,85 «Батьківщина» 5,26 «УДАР» 4,71 ВО «Свобода» 1,20
Житомирська	Ю.Тимошенко 57,5 В.Янукович 36,7	ПР 28,6 «Батьківщина» 26,8 «Фронт змін» 12,5 «За добробут і соціальний захист народу» 8,9 КПУ 8,9 НП 8,9 «Сильна Україна» 5,:	«Батьківщина» 36,15 ПР 21,61 «УДАР» 14,19 КПУ 12,82 ВО «Свобода» 7,47
Закарпатська	В.Янукович Ю.Тимошенко	«Єдиний центр» 37 ПР 29,6 «Батьківщина» 13 «Фронт змін» 9,3 «КМКС» ПУУ 5,6 «Сильна Україна» 5,6	ПР 30,87 «Батьківщина» 27,69 «УДАР» 14,61 ВО «Свобода» 8,35 КПУ 5,03

Запорізька	Ю.Тимошенко 51,66 В.Янукович 41,55	ПР 61,2 КПУ 16,3 «Батьківщина» 14,3 «Сильна Україна» 8,2	ПР 40,95 КПУ 21,16 «Батьківщина» 14,93 «УДАР» 12,40 ВО «Свобода» 3,85
Івано-Франківська	Ю.Тимошенко 88,89 В.Янукович 7,02	ВО «Свобода» 22,8 «Батьківщина» 19,3 «Фронт змін» 17,5 ПР 10,5 «Наша Україна» 10,5 НРУ 5,3 УНП 5,3 УП 5,3 ПП «УДАР» 3,5	«Батьківщина» 38,21 ВО «Свобода» 33,79 «УДАР» 15,25 ПР 5,18 «Наша Україна» 2,98 КПУ 1,78
Київська	Ю.Тимошенко 69,71 В.Янукович 23,61	ПР 50,7 «Фронт змін» 19,2 ПП «УДАР» 15,1 «Сильна Україна» 8,2 ВО «Свобода» 6,8	«Батьківщина» 36,63 ПР 21,00 «УДАР» 18,73 ВО «Свобода» 10,84 КПУ 6,11
Кіровоградська	Ю.Тимошенко 54,66 В.Янукович 39,61	ПР 48 «Батьківщина» 20 «Фронт змін» 10 КПУ 8 НП 8 «Сильна Україна» 6	«Батьківщина» 32,17 ПР 26,25 «УДАР» 14,87 КПУ 13,46 ВО «Свобода» 6,22
Луганська	В.Янукович 88,96 Ю.Тимошенко 7,72	ПР 74,2 КПУ 19,4 «Сильна Україна» 6,5	ПР 57,06 КПУ 25,14 «Батьківщина» 5,49 «УДАР» 4,74 ВО «Свобода» 1,29
Львівська	Ю.Тимошенко 86,2 В.Янукович 8,6	ВО «Свобода» 43,1 «Фронт змін» 20,7 «Наша Україна» 12,1 ПР 10,3 НРУ 8,6 ПП «УДАР» 5,2	ВО «Свобода» 38,02 «Батьківщина» 35,48 «УДАР» 14,44 ПР 4,70 «Наша Україна» 2,70 КПУ 1,99
Миколаївська	В.Янукович 71,53 Ю.Тимошенко 22,95	ПР 65,2 КПУ 13 «Батьківщина» 10,9 «Фронт змін» 6,5 «Сильна Україна» 4,3	ПР 40,51 КПУ 19,09 «Батьківщина» 16,93 «УДАР» 12,51 ВО «Свобода» 4,30
Одеська	В.Янукович 74,14 Ю.Тимошенко 19,52	ПР 51,5 «Сильна Україна» 10,6 НП 7,6 «Батьківщина» 7,6 «Фронт змін» 7,6 КПУ 6,1 ПП «Родінна» 4,5 СПУ 4,5	ПР 41,90 КПУ 18,16 «Батьківщина» 15,49 «УДАР» 13,77 ВО «Свобода» 3,30

Полтавська	Ю.Тимошенко 54,2 В.Янукович 38,99	ПР 36,7 «Батьківщина» 23,3 «Фронт змін» 11,7 «Совість України» 10 КПУ 8,3 «Сильна Україна» 3,3	«Батьківщина» 30,14 ПР 21,91 «УДАР» 18,47 КПУ 13,49 ВО «Свобода» 7,94
Рівненська	Ю.Тимошенко 76,24 В.Янукович 18,91	«Батьківщина» 30 ПР 25 «Наша Україна» 12,5 НП 10 ВО «Свобода» 10 «Фронт змін» 7,5 «Сильна Україна» 5	«Батьківщина» 36,59 «УДАР» 17,25 ВО «Свобода» 16,63 ПР 15,80 КПУ 6,21
Сумська	Ю.Тимошенко 62,89 В.Янукович 30,4	ПР 36 «Батьківщина» 32 «Фронт змін» 10 КПУ 8 ПП «Рідне місто» 8 «Сильна Україна» 6	«Батьківщина» 36,27 ПР 21,09 «УДАР» 16,71 КПУ 12,24 ВО «Свобода» 6,37
Тернопільська	Ю.Тимошенко 88,39 В.Янукович 7,92	Не проводились	«Батьківщина» 39,04 ВО «Свобода» 31,22 «УДАР» 14,68 ПР 6,40 «Наша Україна» 3,56
Харківська	В.Янукович 71,35 Ю.Тимошенко 22,43	ПР 57,4 «Батьківщина» 19,1 КПУ 11,8 «Сильна Україна» 7,4 «Фронт змін» 4,4	ПР 40,98 КПУ 20,84 «Батьківщина» 12,21 «УДАР» 12,82 ВО «Свобода» 3,83
Херсонська	В.Янукович 59,98 Ю.Тимошенко 33,73	ПР 50 КПУ 16,7 «Батьківщина» 14,3 «Сильна Україна» 7,1 «Фронт змін» 7,1 ПП «УДАР» 4,8	ПР 29,34 КПУ 23,34 «Батьківщина» 21,80 «УДАР» 13,63 ВО «Свобода» 4,71
Хмельницька	Ю.Тимошенко 69,74 В.Янукович 24,94	ПР 36,5 «Батьківщина» 32,7 «Фронт змін» 11,5 «Сильна Україна» 7,7 НП 5,8 ВО «Свобода» 5,8	«Батьківщина» 37,71 ПР 18,69 «УДАР» 16,33 ВО «Свобода» 11,79 КПУ 8,81
Черкаська	Ю.Тимошенко 65,37 В.Янукович 28,84	ПР 48,1 «Батьківщина» 26,9 НП 9,6 «Фронт змін» 9,6 КПУ 5,8	«Батьківщина» 37,78 ПР 18,65 «УДАР» 17,23 ВО «Свобода» 9,48 КПУ 9,29
Чернівецька	Ю.Тимошенко 66,47 В.Янукович 27,64	ПР 34,6 «Батьківщина» 26,9 «Фронт змін» 23,1 ПП «Наша Україна» 9,6 ВО «Свобода» 5,8	«Батьківщина» 39,60 ПР 20,77 «УДАР» 19,13 ВО «Свобода» 8,71 КПУ 5,46

Чернігівська	Ю.Тимошенко 63,63 В.Янукович 30,95	ПР 34 «Батьківщина» 28 СПУ 10 КПУ 8 «Фронт змін» 8 «Сильна Україна» 6 ПП «УДАР» 6	«Батьківщина» 30,73 ПР 20,09 КПУ 13,20 «УДАР» 12,91 РПЛ 10,69 ВО «Свобода» 5,98
м. Київ	Ю.Тимошенко 65,34 В.Янукович 25,72	Не проводились	«Батьківщина» 30,99 «УДАР» 25,45 ВО «Свобода» 17,33 ПР 12,60 КПУ 7,23
м. Севастополь	В.Янукович 84,35 Ю.Тимошенко 10,38	Не проводились	ПР 46,90 КПУ 29,46 «Батьківщина» 5,86 «Руський блок» 5,48 «УДАР» 5,04

*Офіційний сайт Центральної виборчої комісії. URL: <http://www.cvk.gov.ua/>

Додаток С

Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію результатів

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати:

1. Манайло-Приходько Р. Вплив парламентських виборів 2014 року на конфігурацію партійної системи України. *Панорама політологічних студій*. Випуск 14. Рівне, 2014. С.236–243.
2. Манайло-Приходько Р. Феномен «регіональних» політичних партій в Україні. *Політікус*. 2016. № 2. С.93–98.
3. Манайло-Приходько Р. Націоналізація партійної системи України: методологія дослідження. *Регіональні студії*. 2017. № 1. С.34–39.
4. Манайло-Приходько Р. Характеристика рівня націоналізації партійної системи України за результатами парламентських виборів 2014 року. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. К.: «Видавництво «Гілея», 2017. Випуск 119. С. 367–372.
5. Манайло-Приходько Р. Вплив «установчих» виборів на еволюцію партійної системи України. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. К.: «Видавництво «Гілея», 2018. Випуск 135. С.362–367.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Манайло-Приходько Р., Остапець Ю. Місцеві вибори 2015 року: загальнонаціональний та регіональний виміри (на прикладі Закарпатської області). *Регіональна політика: законодавче регулювання та практична реалізація: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 24–25 листопада 2015 року) / Мін-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т будівн. і архіт-ри та ін.* Київ–Тернопіль: «Карт-Бланш», 2015. С. 406–414.
7. Манайло-Приходько Р. Географія партійного впливу в Україні: феномен регіональних політичних партій. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики: збірник статей і тез за результатами наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики»*

- (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 8 жовтня 2016 року / За заг. ред. А.Романюка. Львів: Простір-М, 2017. С. 218–227.
8. Манайло-Приходько Р. Націоналізація партійної системи. *Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м.Івано-Франківськ, 12-13 жовтня, 2017 р.)*. Івано-Франківськ, 2017. С. 50–55.
 9. Манайло-Приходько Р. Вплив електорального циклу 2010–2012 років на загальнонаціональний формат та регіональну конфігурацію партійної системи України. *Політологічні читання імені професора Богдана Яроша. Збірник наукових праць*. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. С.81–89.
 10. Манайло-Приходько Р. Регіональні особливості структурування партійного простору України за результатами установчих виборів. *Матеріали науково-практичної конференції Україна–ЄС: двосторонні відносини у контексті загострення гібридної війни, конфлікту політик пам'яті та забезпечення прав національних меншин (3 травня 2018 року, м. Ужгород)*. Ужгород, 2018. С.151–158.
 11. Манайло-Приходько Р., Остапець Ю. Типові чи девіантні: розрахунок евклідової відстані для аналізу особливостей регіонального голосування в Україні на парламентських виборах 1998–2014 рр. *Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції*. Чернівці: Букрек, 2018. С.77–83.

Наукові праці, які додатково відображають матеріали дисертації:

12. Манайло-Приходько Р., Остапець Ю. Вплив місцевих виборів 2015 р. на еволюцію партійної системи та структурування регіонального партійного простору (на прикладі Закарпатської області). *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2016. № 8. С.63–75.
13. Manailo-Prikhodko R. Parliamentary elections 2014 in Ukraine: national and regional dimension. *Studium Europy Srodkowej i Wschodniej*. Wydawnictwo

Wyzszej Szkoły Gospodarki Krajowej w Kutnie. 2016. Nr. 5. S. 261–271.

Відомості про апробацію результатів дисертації:

1. Міжнародна наукова конференція «Політичні кризи в державах та регіонах Європи: внутрішні передумови та зовнішні виклики у ХХ – на початку ХХІ століть» (м. Ужгород, 16–17 жовтня 2014 р., очна форма участі).
2. Всеукраїнська науково-практична конференція «Регіональна політика в контексті європейської інтеграції України» (м. Івано-Франківськ, 12 вересня 2014 р., очна форма участі).
3. I Міжнародна науково-практична конференція «Регіональна політика: законодавче регулювання та практична реалізація» (м. Київ, КНУБА, 24–25 листопада 2015 р., заочна форма участі).
4. Міжнародна наукова конференція «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (м. Львів, 8 жовтня 2016 р., очна форма участі).
5. Всеукраїнська науково-практична конференція «Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри» (м. Івано-Франківськ, 12–13 жовтня 2017 р., очна форма участі).
6. Всеукраїнська науково-практична конференція «Україна – ЄС: двосторонні відносини у контексті загострення гібридної війни, конфлікту політик пам'яті та забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 03 травня 2018 р., очна форма участі).
7. VII Всеукраїнські політологічні читання імені професора Богдана Яроша (м. Луцьк, 26 квітня 2018 р., очна форма участі).
8. Міжнародна науково-практична конференція: «Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи» (м. Чернівці, 19 квітня 2018 р., заочна форма участі).